MILE BUDAK

OGNJIŠTE

IV

5871

SUVREMENA KNJIŽNICA »MATICE HRVATSKE«
KOLO III. — KNJIGA 16.

MILE BUDAK

O G N J I Š T E

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA ČETVRTA

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

MILE BUDAK

O G N J I Š T E

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA ČETVRTA

ZAGREB 1938

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

XXIV.

Nastala je već i šesta zima, otkad Anera i Lukan živu zajedničkim životom. Vrijeme im je prošlo kao u snu: u neumornom radu, u trajnoj slozi i neograničenom povjerenju.

Kad se je ono pročulo, da zajednički živu — a prva je u selu šanula Jela — počeše neke ogovarati, no najzad i kod najzagriženijih sve pokriše napovijedi. Nije se moglo reći, da se oni ne će da vjenčaju. Eto: i napovjediše se, al moraju nešto čekati od biskupa radi pokojnoga Miće.

Kad je Jela čula napovijed, sva se je crkva oko nje zavrtila u kovitlac, a kad je izišla iz nje, saletješe je pitanjima. Ona se je mudro smiješila, kao da zna sve i da se nije iznenadila, a odgovarala je:

— Nisam znala. Nisam, očiju mi. Znate vi strica: un vaik samo muči. A taka j' i una.

— Lipo, lipo — reče još s vrata, ulazeći u kuću, a nije se, tobože, ni srdila ni iznenadila. — Znala sam ja, al sam mučala.

— Što si znala? — upita je Anera smiješeći se.

— Da uno, što svit divani, il je bilo il će biti.

— Svit je drugo divanije.

— Sve'dno. To j' isto.

— Sad nije, al more biti — reče Ana. Stric je samo šutio i smijuljio se.

— A ja se, kukavna, sve škrbila, kako ću za strica ovo, pa kako ću uno, a vidide ti njega! — predbaci mu kao u šali.

— Škrbila se ka' prava nevista! — odgovori on. — Al bolje j' ovako. Manje muke i tebi.

— Ne bi meni bilo ništa ni teško ni mučno.

— A eto: ja odumije ovako do Božije Volje.

— Sad ćemo biti jetrve — reče ona prijazno Aneri, samo da prikrije svoje veliko razočaranje i zlovolju.

— Ne ćemo, ne jetrve, Jelo — odgovori Anera isto tako ljubazno. — Bi' ćemo ništo drugo.

— A da! 'Est, borami. Kud sam ja zabrazdila?!

Poslije su užine mnogi došli — tako: da ih vide i da podivane, pa došao i Blažić.

— Bilo, 'rankane, sritno i berićetno! — reče im, smiješeći se.

— Da' će Bog! — odgovori Anera ljubezno.

— 'Oće, ako Bog da, prijašine! — odgovori Lukan, a krv mu udari u lice. Činilo mu se, da nije samo nečastivi u njemu, nego da i on sam ima rogove na glavi, pa mu već htjede štogod o tome reći, no svlada se.

— Neg, 'rankane, sad ćeš mi zemlju vratiti — reče on Aneri posve ozbiljno. — Sad ti, 'vala Bogu, ne triba.

— Nisam je ja, rode, ni prije tribala za sebe, man za dicu. Za nji' sam je i primila. Ne 'š valja da ti se svit ruga, kako Lukan 'rani Blažićeve unuke! Što j' i dosad bilo, bilo j' i prikoviš.

— Tako ti to veliš?

— Tako, tako! A tako i 'est. 'Di su dica, tu j' i zemlja.

— Ja ću i' mam uzeti na ognjište.

— Dok sam ja živa, ne će k tebi, a potlje — kako im Bog da.

— Tako ti to veliš?!

— Tako, tako.

Lukan je šutio i slušao. Zašuti i Blažić i nikada poslije nije to pitanje potezao.

Uvečer su Makić i Jela otišli ranije leći, pa nijesu mogli vidjeti, da Lukan nije išao u štalu spavati, a slijedećeg je jutra ustao prije svih, pa ne vidješe, otkuda je izišao. Ne bi bili odmah ni znali, što se je dogodilo, da Anera ne reče Jeli, čim su se vidjele:

— Od jutros sam ti, Jelo, strina.

— Kako to?! — začudi se ona. — Nisi još.

— Kad ti ja velim, unda 'esam. Što j' svit divanije, sada 'est!

— Ma, Bog ti dava'?!

— A vidi' ćeš brzo. Ako laže koza, ne laže rog.

— I strina si mi?! Neka si, 'vala Bogu! — govorila je ona, pomirujući se sa sudbinom, kad nema drugog izlaza. Možda bi

ona i drugačije, da se ne boji Makića, al ovako — nema druge, nego dušu u se, a smiješak na lice!

Rodi im se prva curica. Lukan je sretan i zadovoljan, no Anera zna, da bi mu sreća bila potpuna, da je sin, pa mu govori sa smiješkom na licu:

— Ne boj se, striče, bi' će još i sin.

Nadjenuše joj ime Marija po Lukanovoj majci. Rodi se i druga curica.

— Ne boj se, striče! Bi' će još i sin — govori mu Anera, smiješeći se.

Nadjenuše joj ime Anica po pokojnoj Lukanovoj Anici. Rodi se i treća curica. Lukan je već malko i nemiran. Poboja se, da je Anera, poslije prvih dvaju sinova s Mićanom, udarila stopama svoje pokojne majke, al — opet: njegovo je dijete i na njegovu ognjištu, a to je najglavnije.

— Ne boj se, striče: još smo mladi, a ka' crna zemlja: bi' će još i sinova — tješi ga Anera, a i samoj joj je već krivo, no — što može?! Nastavit će bez odmora i štednje, pa će već biti i sinova. Trećoj curici nadjenuše ime Baruša.

Međutim je postupak, da Miću službeno proglase mrtvim, upočivao i čekao daljne svjedoke. Sigurno je, da je mrtav, no — zakon je zakon. On traži toliko i toliko svjedoka, ta i ta dokazala, a kad toga nema — Mića je pred zakonom živ. Plovan mu je tumačio, kako je to radi zaštite različitih probiti i računa, no Lukanu to nikako nije išlo u glavu.

— Pa i zakon zna, da j' mrtav — govorio je on — pa jer nas unda muči?! Nije mi ni do šta nego do dice.

To ga je doista zabrinjavalo, jer ti svjedoci il ta druga dokazala — iz Rusije ikad ili nikad, a njegova djeca u Blažićevoj zadruzi.

— Kun da im ti ni nisi otac — reče mu jedne zgode bilježnik.

— Ma, Bog s vami, kako im ja ne bi bije otac?! Moja su i na mome ognjištu.

— Prid zakonom je drukčije.

— Svi su ti zakoni samo za napast siromašnom težaku. Eto: svi pametni znadu i vele, da su dica moja i da su u mojoj zadruzi, a zakon veli: »Nisu!«, kun da j' slip.

— Dogovori se s Blažićem. Neka i' un ispiše, a ti ćeš i' upisati. Tako se more.

Lako je to bilježniku reći, al teško Lukanu provesti sa Blažićem. Ljubazni su oni među sobom i — tako, smiješe se jedan drugome, ali oni najbolje znadu, kako je. Između njih je bara, pa kad pođu jedan prema drugome — smiješe se, a osjećaju, da do koljena propadaju u blato. Jedva izvlače noge, ne da se micati. Ne spominje Blažić, a ako kad i spomene, to je samo — sa smiješkom, u šali, kako je prijatelj iz prijatelja izgonio vraga. Ne spominje, ali niti ne zaboravlja i ne će nikad ni zaboraviti. To je bilo radi Anere... Lukan se je već onda ispriječio između njih dvoje, a poslije ju je i uzeo; uzeo mu je ispod nosa kao zrelu jabuku, a on nije smio ni mokrom glavom. Morao im je još i zaželiti »bilo sritno i beričetno« — i smiješiti se, gledajući, skrštenih ruku, kako je Lukan vuče u svoju pećinu kao golema neman, kao strašno velik majmun. A i ona zadovoljna, ne brani se, ne viče, već ide sama s njime i zadovoljno se smiješi, i ako dobro zna, po što ide... A on mora mirno gledati, pa se još i smiješiti, da misle, kako je to i njemu drago!

Leži to između njega i Lukana, leži, pa on ne bi ni okom trenuo, kad bi imao u svome pogledu kakove zrake, koje bi prijašina sravnile sa zemljom, koje bi ga spalile, uništile, da od njega ne ostane ni pepeo. Nepomično bi držao na njemu svoj pogled i uživao, kako ga — nestaje... a ovako se mora još smijuljiti...

I Lukan je osjećao, da među njima dvojicom nije čistina i tratina. Čuo je mnogo Blažićevih riječi i vidio mnogo pogleda i osmijeha, a sama mu je Anera rekla, kako je među njima dvoma. Lukan nosi u podsvijesti, o čemu se tu radi, i u njemu se skuplja u valovima, kipti i brekće snaga, koja se želi svaliti na prijatelja Blažića. Zašto je to tako — on ne zna. I Anera mu je rekla, da ne zna, zbog čega je Blažić progoni — »valja da j' to rođeno š njim« — pa onda ne zna ni on. Samo osjeća, da je među njima neprohodna močvara, nepremostiva provalija, neprohodna prašuma. Ako jednom prebrode tu zapreku, koja se čini neprebrodivom — sudar će biti strahovit i bezuman.

Otkad se njih dvoje uzeše, Blažić šuti i gleda, smijulji se i čeka. Veselilo ga je, što se ne mogu vjenčati i što im se rađaju curice. Njemu je to, doduše, svejedno, al ga je veselilo, jer je — njima dvoma bilo neugodno. Zašto bi njima polazilo za rukom sve, a njemu ništa?! Kakova bi to bila pravda?! Neka se i oni malko muče i grizu. Njemu je odmah lakše, kad im vidi zamišljena i namrgođena lica, a preko njih nekakova neizrečena bol i tuga kao prozirni sloj paučine. Lakše mu je i onda im se toplije smiješi. Češće odlazi k njima — nek se vidi, kako s Barušinom smrću nije prestalo prijateljstvo, dok mu je bilo glavno, da malko razblaži dušu i napase oči. Kad je promatra, kako se kreće, kako hoda i kako se priginje, u njemu srce podrhtava od milja i kroz svaku mu žilicu udaraju struje, kao da raste i kao da se pomlađuje.

I Lukan bi se gdjekada svratio u njegovu kuću, jer se je sa svima ostalima vrlo volio, a nije želio nikom pokazati, da među njima dvojicom štogod leži. Razgovarali su o svim potrebama i prilikama, pa bi tako bio lako mogao početi razgovor i o prepisu djece, no odluči, da će o tom još podivaniti i s plovanom, da čuje i njegovo mišljenje.

Kad se je ono pročulo, da on i Anera nevjenčani živu, nađe se plovan u velikoj neprilici. Voli ih, razumije ih, a ipak — nije u redu. Znao je, da narod ne će za njih zapinjati, kad su se napovjedili, pa odluči, da mudro čeka. Jedne ih nedjelje, poslije mise, pozove u pisarnu na razgovor.

— Što ćemo nas troj?! — reče im, ne znajući ni sam, što bi i s koje bi strane, a ipak — nešto bi morao.

— A zdravi smo, 'vala Bogu — odgovori Lukan. — Nas dvoj 'esmo, a vidim i na vami.

— Ne mislim ja na to, moj Lukane.

— E, e. A drugačije: nas troj?! Vi pop, pa dobro, a nas dvoj se mučimo i pribijamo. Težak je mučenik od kolivke pa do rake.

— Kako to ti danas mudruješ sa mnom, Lukane?! — upita plovan i nasmiješi se. — Ja pitam, što ćemo s vašim vinčanjem.

— Uprav mi iz usta otešte! Što nas ne vinčate? Mi to 'edva čekamo ka' duša raj. I kad nas god pozovete — ne bojte se!

— E, moj brate, kad to nije moguće.

— A nu! Unda mi, kukavci, moramo čekati, dok vi rečete.

— Da j' to do mene, moj Lukane! Al to j' kod duhovnog stola.

— A dok se sto makne... A nu! Moramo čekati.

Nekako je tako i završen taj razgovor. Lukan je poslije češće puta sam pitao plovana, »'e l' se sto maka'?« i — čekao. I sada mu je došao najprije s tim pitanjem, pa kad je čuo, da ni stola ni od stola glasa, prijeđe na pitanje prepisivanja djece. Plovan mu reče uglavnom, što i bilježnik.

— Dica su moja, plovane, i u mojoj zadruzi, pa ću ja nji' sam upisati.

— Ne moreš. Blažić i' mora najprije puštiti iz svoje zadruge. Čim se dite rodi, zakon ga mam štiti.

— Teško njemu! — odgovori Lukan. — Čim kukavno, prosti' ćete, ispane iz matere, a zakon vrcom svr' njega ka' jastreb!

— Nemoj ti tako, moj Lukane. Kud bi mi, da nemamo zakona?

— A pogledajte po selim i pitajte kukavnog težaka, kud smo š njima dospili! A znate i brez pitanja, pa j' dosta.

Razgovor zape i Lukan vidje, da više nema što čekati.

— Unda: brez Blažića ništa?!... A ja bi' tije unda i Anu pripisati... A ako un reče, da ne da?!

— Nije munjen. Bi' će sritan, da ispiše četri člana, koji i tako ne živu u zadruzi i ne spadaju u nju.

— Nije munjen?! A ču' ćete...

Slutnje ga ne prevariše. Kad je prijatelju spomenuo svoju nakanu, on se zamisli, nekolko se puta češne po glavi i stane kapu turkati sa čela na potiljak i opet natrag i tako neumorno, kao da mu je teška. Najzad reče polako, kao da se bori s najopasnijim sumnjama:

— Hm. Ispisati iz zadruge?! Nije ti to ni tako lako, moj prijašine, kako ti to misliš. Ne daju une lopovine u općini.

— Ne boj se ti za nji'. Ja sam već divanije.

— Pa, što vele?

— Ništa: ti ispišeš, ja upišem i — gotovo.

— A i Aneru bi ti tije?!

— 'E l' joj 'di drugdi misto?!

— Divani' ću ja u općini.

— Moremo skupa, pa mam i svršimo.

— Moram ja najprije sam divaniti. Imam ja tu i drugoga posla š njima, pa ću sve viditi. Potlje ćemo unda skupa.

— A jer ne bi mam skupa, brate, pa to svršimo?! Što ćemo duglje ovako puštati? Ovo su moji članovi, pa nek su kod mene i upisani.

Vidje Blažić, da bi se morao s njime natezati, pa pristane, odlučivši, da će on svakako prije sam skoknuti u općinu. I već slijedećeg jutra reče u kući, da ide k Brklji nešto kupiti, a otide u općinu. Ne bi on bio u kući ništa ni rekao, da mu nije bilo do toga, da zamete trag.

— Prolazije sam tu drugim poslim — reče bilježniku — pa se uprav svrati', da vas upitam.

Bilježnik ga je šutke slušao, čekajući, da će ga opet pitati, »e' l' što došlo odozgo'«.

— Prijatelj Lukan bi tije pripisati moju nevistu i njezinu dicu, pa sam mislije, kako bi bilo: kad se već dira u moju zadrugu, da sve uredimo?! Tako: da ispišem, koga 'oću il da budem samovlasnik... Kad se već dira u zadrugu i kad ovako, kako j' sada u njoj, ne valja... Eto, radi Lukana i Anere... P' unda, da sve uredimo, gospodine. Što se vami čini od tog?

— Ništa, Blažiću. Ništa mi se od tog ne čini, jer ne more biti.

— Jer ne bi moglo biti?

— Nije po zakonu, a ne bi bilo ni lipo ni pošteno.

— Bilo bi po mom najboljem zakonu i najlipše i najpoštenije. A uno mogu, što traži prijašin Lukan?

— Uno po zakonu moreš.

— I uprav piše u tom vašem zakonu: — uno, što 'oće Lukan i Anera, more biti, a što traži Blažić, ne more biti?! — Uprav tako piše?!... 'Esi ti, junače, vidije pasije gubice od toga vašeg zakona, kako j' lipo i mudro skrojen?! I unda mogu samo uno, što Lukan traži?

— E. Uno moreš.

— A nu. Ja ću pričekati, dok i za me skroje zakon, a sada neka bude po njegovu... Nego, molije bi' vas, 'rankane, znaš li ti, kolko unda ima ti' zakona?!... Al načini' ću ja to Lukanu. Jer ne bi? A da, man načiniti.

Putem je do kuće smišljao, što bi i kako bi — kad je došlo vrijeme, da njega mole. Pametno će on to i mudro.

— Sad bi mi moga' vratiti unu zemlju, Lukane — reče mu, kad ga je pozvao, da idu u općinu.

— To j', brate, druga. Meni zemlje ne triba, al je meni nisi ni da'. Divani s Anerom.

Anera nije htjela o tom ni čuti, a Blažić je grizao usne od bijesa, što mu taj prvi udarac ne uspje, pa iziđe s drugim:

— Ne tribam zemlje, ako ćeš pripisati i nji' dva.

— Već sam ja to davno divanije Ani, pa nije tila ni čuti — odgovori stric, da izbjegne izravni odgovor. Voli on njih i kod njega su odrasli, al on sad ima troje svoje, pa kako bi mogao uzimati u zadrugu još dvoje tuđe?! Oprezno upita Blažića:

— Ne bi li te srce bolilo za onakim muškiljićim?!

— 'Est to — odgovori Blažić — al ja imam, znaš, i drugi', pa sam mislije, kako ćeš se ti obradovati.

— 'Est to i 'vala ti, al ja imam une tri curice i... da' će Bog i još...

Kad se je Blažiću činilo, da je uzalud pokušao sve i da će najzad morati u općinu ili — otvoreno priznati, da to ne će učiniti, reče Lukanu:

— Dobro, prijašine, kakogod ti rečeš. A što si mi odumije za to dati?

— Kako dati? Zašto dati? — zaprepasti se Lukan, no kad se malko snađe, nasmiješi se i reče: — 'Est uno, užina ti ne vali! Kad to svršimo, plati' ću pravu užinu.

— To ja znam, nego što 'š ti meni dati za to, što ja tebi dajem u zadrugu taku ženu i troj dice i još — 'ko bi zna', kolko dice, jer — 'oće una, kad je 'ednom počela?! Za to, za to, što 'š ti meni dati?! Vidiš, brate, da j' tvoje ognjište pusto i da trnom povučeš, ne bi zapeje za čeljade, a ja ti tolke dajem.

— A što bi ti unda za to tije? — pitao ga je kao iz oblaka.

— Eto: u Dolac Kresojića ne dirajmo. Znam, kako ti je drag, al na svakom drugom mistu, 'di ja izaberem — četri pluga zemlje za ovako četvero čeljadi nije — neg kun da si mi samo reka' »'vala«. To j' ka' među prijateljim.

— Bog bije s tobom i Blažena Gospa! Uprav ti nisi, prosti' ćeš, na svoj šesti. Ma 'ko j' to čuje, otkad je svita i vika.

da se krštena čeljad kupuje i — da bi' ja od tebe kupova' rođenu svoju čeljad?!

— Ne velju ja, da i' kupuješ. Da ja tebi nji' prodajem, ne bi ti meni samu Aneru platije sa tri Doca Kresojića! To j' samo — ka' za obraz i ka' da mi samo rečeš — 'vala.

— 'Ko j' to vidije, moj Blažiću?! Prikrsti se ti!

— 'Ko nije još vidije, nek vidi sada, a — dosta j', što se ti krstiš, pa j' dosta i Bogu i meni.

— Ma, još bi ti mora' meni platiti, što ti i' uzimljem iz zadruge, Bog bije s tobom! Al, ne daj, Bože!

— To j' uprav, kun da ti dam piliće s kvočkom, koja j' već i pronila, i da mi ništa ne platiš, man ti ja još rečem »'vala«, što si i' uzeje. Uprav tako: Lukan dobar ka' dobar, pa i' uzeje...

Lukan nije znao ni kako mu je ime od pustog čuda i iznenađenja, pa zanijemi.

— Nude?! — javi se prvi Blažić, promatrajući prijatelja kao mačka miša, kad ga pusti ispod šapa, da ga začas opet poklopi.

— A kad je moglo dosad ovako biti... Ne ište isti — odgovori on i slegne ramenima.

Joso je doznao, o čemu se radi, pa pokuša oca nagovoriti.

— Brzo ću ja, jadan, u Mrkobradušu, p' unda ti prodiči zadrugu i ognjište, kako ti budeš zna' — odgovori mu s podrugljivim mirom.

Anera je poslije udaje prevezla iz kolibice samo svoj sanduk i biljac sa kreveta, a sve drugo ostavila, kako je i bilo. Ostale su na krevetu i plahte i jastuk i to — baš one plahte, kojima su se ona i Mića služili najprvi put, kad su se tu sklonili. Nije ih izabrala namjerice, već su slučajno bile na krevetu, kad je odvozila sanduk, i bi joj drago, kad je opazila, da su to baš one prve.

— Mi i tako, striče, imamo svega dosta, pa neka toga tu.

— A što će ti tu, da 'ko pokupi i još ti se smije?!

— Ditinje j', striče. Nemojmo razvaljivati...

— Kako ti drago — odgovori on.

Tako je to i ostalo. Stric se je češće navraćao, da pogleda. Dolazio je ljeti svaki mjesec bar po jednom, a zimi mnogo češće. Kad bi god vozio drva, vazda bi po koji komadić ubacio

u kolibicu i gdjekad naložio vatru. Smiješno je to i svijet se pomalo i rugao, a i sam je stric znao, da to nema nikakova smisla, al eto — vidio je, da je to drago Aneri, pa zašto ne bi?! Bilo bi i pametnije i jednostavnije, da su sve prenijeli — a i koliko je toga bilo! — pa se lako povrati, ako bude kada trebalo, ali eto: ona je tako željela! I on je pomišljao, da će Vidurina i Mićan, danas-sutra, tu ozidati veliku kuću, no gdje je to jošte, a da je i na dohvatu, što će im to sada u kolibici?! Jedne je večeri opazio, da je sjekira vrlo dobra, pa je ponese sa sobom.

— Grijota, da je tamo izide 'rđa — reče Aneri.

Ona ne odgovori ništa. Nije joj bilo krivo, jer kad je i pomišljala, da bi joj sjekira mogla još trebati, nije pritom pomišljala na kolibicu. To bi sada moglo biti gdje bilo na drugom mjestu, a nikako u kolibici, jer više nije nikad išla u nju bez strica.

Kad bi radili na njivi na Groblju, kolibica bi oživjela: bila bi cijeli dan otključana, i često bi se u nju zalijetali, jer bi u vučiji donijeli vode i otud je nalijevali u bukaru i nosili poslenicima. Vidurina su i Mićan u razgovoru, kad bi spominjali kolibicu, vazda govorili »naša kuća«, dok su očinstvo nazivali »didova kuća«. U selu je vazda ostala »Anerina kolibica«. Kad ju je tko slučajno spomenuo pred Blažićem, on bi se samo trpko nasmiješio i nagonski se popipao po zaraslim brazgotinama na licu. Drugi su svi već i zaboravili, kad je on ono »pao«, no njemu nije prošao skoro ni jedan dan, da se ne bi toga sjetio i vazda se ponovno naljutio. Te su brazgotine postale novim, velikim dijelom sadržine njegova života, pa ga je tako — zapravo — ispunjavala sama Anera. Sve je drugo bilo prilično sporedno: i gospodarstvo i želja, da postane samovlasnikom, kad već ne može po volji ispisivati iz zadruge, i neko čudno neraspoloženje prema Mandi i mržnja na Lukana — sve je to bio tek pusti prazni nakit pravoga, jedinog životnog sadržaja... Anera — onakova, kakova je njega opsjela i začarala; Anera u naponu snage i mladosti, zamamna, neodoljiva, čarobna i ponosna, kraljica velikih svijetlih očiju i odmjerenih kretnja, bez i jedne bore na licu, a onda — Anera kao lavica, koja se brani, koja grebe, ujeda i nemilosrdno ranjava...

On ne opaža, jer ne gleda, da godine, tereti, žalosti, bijeda, ljetne žege, zimski ledovi i djeca ostaviše duboke tragove na njezinu licu i da malko, vrlo malko, ali ipak pošiknuše i njezina uspravna leđa. Pred njim živi uvijek ona ista, ona jedina, koja je pristupila k njemu, smiješila se, prignula se po bremu i ... i danas je još gleda, kako se je onda zagledao u nju. Tu su stali i vrijeme i Anerina bujna mladost, stalo je sve osim njegove strasti i požude, koje su tada sijevnule kao munjina, kao male varnice, koje se razbuktaše u oganj. Taj je oganj ona stišala njegovom krvlju. Nestalo je plamenih jezika, koji su kao gladne ruke zlih duhova srtale na nju, a ostala tiha, živa žeravica, koja ga je podmuklo žegla i palila, čekajući čas, da dobije nove hrane, pa da bukne kao vulkan, koji je dugo mirovao, da uljulja u sne varavih nada svoju bližu i dalju okolicu, da je onda nenadano, tim lakše, pospanu i nepripravnu, pospe živim ognjem svoje čudesne utrobe.

Već je davno prestao razmišljati o tome, što se to u njemu događa, baš kao što nije nikada razmišljao, radi čega može gibati pojedine udove tijela ili, po čemu, kako i zašto gdjekada osjeti, da je gladan. Osjeća, da je gladan i mora jesti. Osjeća, da za njom pogibe, i mora nastojati, da je se dočepa! Razmišljao je o tome cilju: kako, gdje, kada, a da se ne čuje, da se ne zna, da ne zna nitko osim njih dvoje?! Može ona njega opet napasti — ona će to, po njegovu mišljenju, i učiniti, ako on ne bude brži i oprezniji od nje — može ga ponovno svega izraniti i nakaziti još više, a može ga i ubiti. Može to biti, kao što se može udaviti, kad jede, no radi te pogibli nije još nikada dospio u dvoumicu, bi li ili ne bi jeo. Može se desiti, da i on nju ozlijedi, da joj prebije ruku ili joj nanese koju drugu povredu. On to ne želi, jer je treba i poslije, no ako se desi — nesreća! Ne može se tome izbjeći, ako je suđeno. Još nitko nije prestao izlaziti iz kuće s toga, što vazda prijeti opasnost, da zapne za kućni prag, posrne, padne i slomi vrat. Toliko je puta svijesno, proračunato, iskreno požalio što njih dvoje nijesu zvijeri. Tada bi se s kakovim Lukanom poklao, a ona bi zadovoljno promatrala, i koji bi od njih dvojice protivnika ubio ili u smrtnom strahu potjerao s bojišta — taj bi ostao neograničen njezin i ona njegova. A on je uvjeren, da bi on u toj borbi bio deset puta jači i od najjačeg protivnika i time

bi bila sva borba riješena bez ikakovih drugih obzira, zapreka i — gluposti — kako je on to osjećao! — koje ga danas sputavaju i zakrčuju mu put do nje.

Žerava je bila živa, strahovito živa i u golemoj, tolikoj količini, da mu je ispunjavala cijelo tijelo i sve misli, pa je naličio na veliku jamu, u koju se naslažu drva, a zatim se potpale i potrpaju, da gore bez plamena, pa kada bi pomislio, da je sve izgorjelo, vidiš, da imadeš žive žeravice skoro onoliko, koliko si naslagao drva. Sve je sačuvano, što više: ostao je potpun, netaknut i oblik svakoga pojedinog komada drveta, koje si bio vještački složio u iskopanu jamu. Ništa nije propalo.

Plovan je češće govorio, kako s razumnim čovjekom, slikom i prilikom Božjom, ne smiju vladati strasti i požude, nego zdrav razum i pošteno srce. On bi to vrlo lijepo iskitio i potkrijepio primjerima iz svjetovne i crkovne povijesti. Blažić bi ga pozorno slušao, kad ga ne bi obladao san i trpko se smiješio njegovim riječima.

— E, moj plovane — mislio bi on: — Dobro ti divaniš, da ja imam razum i slobodnu volju. Dobro ti veliš, 'est to, al ništo j' još iza nji', pa i' oboj turne na zube, da ne znadu ni kako im je ime! Evo, na priliku mene. Imam ja i razum i ti veliš, da imam i slobodnu volju — to ka', da mogu, na priliku, što ja 'oću... Blunaću! Al nu. Eto — imam sve, što ti veliš, i gona' se ja š njima dugo i bočije se, da mi je 'dikad bilo, da šenem umom, pa — i pušta' i' s mirom, kad sam vidije, da me ne slušaju, da j' ništo drugo jače od nji'... Prosti' ćeš meni ti, a unda i Bog — s nami je to rođeno!

Eto, na priliku, Lukan sjedi kraj njega u crkvi, prijatelji su kao susjedi, a sprijateljiše se i ženidbom svoje djece, i Lukan pravi čovjek i pravi prijatelj, a on njega ipak osjeća tu kraj sebe kao vuka. I smrdi mu nekako po divljači. To je vjerojatno došlo onda, kad su se potukli, no — gledaj ti čuda: zašto se njih dva potukoše u svojim zrelim, staloženim godinama i onda oba zatajiše i, što više: zatajiše i pred samima sobom, kao da nije ništa ni bilo?! Otkuda mu to dolazi, a došlo je?! Lukan se pobio — mirni, dobri Lukan! I bio bi ga rasjekao nadžakom, da ga srećom ne uhvati. Vidi se, da je neoprezniji od Blažića: smjerio nadžakom, pa kud puklo da puklo poslije, a sada je glavno, da pukne Blažićeva glava. I Blažić se najprije

brani, a onda se svom dušom upušta sa svojim prijateljem u borbu i osjeća neizmjernu, neutaživu želju, da ga isprebija, da ga izubija kao zvijer. I ubio bi ga, što ne bi želio, ali — još je toliko pri sebi, da pomišlja i nešto dalje. Onda se mire, a on dobro osjeća, da se nijesu pomirili. Oni su samo zatajili taj svoj sukob, jer osjećaju, da je to tako: ne smije nitko znati. Da su se sukobili radi kolca u plotu, radi jedne kućice krumpira, radi rukoveti žita, radi tri prsta međe — sva bi sela grmjela njihovom psovkom i svađom, a ovako — uhvatili se na Brigu Dorića, još u zaklonici velikih lijesaka, gdje nije bilo nikoga, isprebijali se, isparali odijela i — »prijašine, kun da nije ništa ni bilo!«

A ipak je bilo i veoma je krupno ono, što je bilo. A zbog čega je bilo? Tako... Rekao je jedan, rekao je drugi... Kao da već bezbroj puta nije rekao i jedan i drugi, pa — nikom ništa! On je rekao i ono u kosidbi, pa prijatelj sve okrenuo u šalu — jer nisu bili sami, na Brigu Dorića, u zaklonici velikog ljeskovog grmlja. Govorilo se o Aneri i radi nje se potukoše. Samo radi nje. Ne radi žene. Blažić se ne bi trebao tući radi žene. Ima je pod rukom, ali nije njemu stalo ni do žene ni do Mande, s kojom je vjenčan, već se tuče radi Anere... Radi Anere, kao da je ona nešto drugo nego li siromašna, izmučena, ispaćena seljačka žena baš kao i njegova Manda, samo što je nešto mlađa!?

— Sve badava, plovane: rođeno j' to s nami i... A što ja znam?!... 'Dikad mi je, kun da sam ja nju vidije i poželije još prije neg sam i doša' na ovaj svit... Što ja znam. O tom vi razbijajte glavu. Ja znam, da ne znam, man da mi gori tu u košu i u glavi, kun da je klačina, a vi mislite, što j' to... Rođeno j' to sa mnom!

Nije u njemu više plamsalo, al je silni žar tinjao pod laganom naslagom pepela, koji bi mogao otpuhnuti i najlaganiji ćuh povjetarca. Već je predugo bio miran kao žabokrečina na lokvi, a nije mogao naći oduška ni u čemu, kad je uvijek okružen sinovima kao risovima. Ne boji se on njih, al eto — nekako je pitom, kad su mu oni blizu, pa i kad ih ne vidi kraj sebe, on ih osjeća i nekako se stuljuje kao da izmiče udarcu. Nije njemu nijedan rekao ružne riječi, a kamoli da bi ga udario, no Joso mu reče, što misli, pa je dosta.

Jednog dana je sva čeljad bila na njivi, Manda radila u kući, a on nešto zaostao oko kuće. Nešto ga je zadržalo. Manda mu spomenu, da joj Anera nešto govorila o ispisu iz zadruge.

— P' unda? — odreza un.

— P' unda ništa... Mora' bi to načiniti. Sramota j'. Što je, jadnicu, progoniš?!

— Što, što?! Koga ja to progonim?! — upita on žurno.

— Pa — jadnu Aneru. Koga drugog man nju?!

— A kako ja nju to progonim?! — upita on u velikoj dvoumici.

— Ti najbolje znaš, kako.

Oko njega se okrenu cijela kuća. Zna li ona što? Otkuda bi mogla doznati, ako ne od Anere?!

— A što ti je rekla? — upita on ko mirnije, samo da dozna.

— A što bi mi rekla, kad i sama znam?!

— Što ti znaš?!

— Što i ti.

Njemu se smrče pred očima i opali joj zaušnicu, a onda je dohvati još nekoliko puta, no brzo se svlada i reče:

— A sad ti meni reci, kako to ja nju progonim?!

Manda je plakala i niti je psovala niti je odgovarala: Znala je, da su sami, pa se nije usudila psovati, a odgovarati nije htjela.

— Reci mi. Eto: da čujem. I ne cmoli. Svi viču: progoni je, progoni je, pa da čujem!

— Kun da ti sam najbolje ne znaš? — procijedi ona kroz zube.

— Eto: kako ti misliš? Ne ću te se više ni mašiti. Otpale mi, ako 'oću. Podivanimo. Već mi je glava ka' koš od tog: progoni je, progoni je. Nude?!

Čudio se je sam sebi, kako se je svladavao, no od svega je taj čas bila u njemu najsilnija želja, da ispita, da li ona štogod sluti. Najzad — nije njemu do tog, što ona zna i što misli, kad ne bi bio uvjeren, da će razbubati sve — šaptom i tobože povjerljivo: »Nikom, man Bogu i tebi«, a tako njima bezbrojnima, pa najzad zna svak. A on jasno osjeća, da se to ne smije znati, jer onda će nešto napraviti, ali što — to ne zna ni sam. Zna, da će nešto morati učiniti, čim opazi, da se

zna. Ovako — može čekati i birati zgodu. U protivnom slučaju ne bi više bilo ni čekanja ni izbora.

— Pa, eto: znaš i sam, da si svoju dicu istira' iz kuće ka' pse — počela je ona kroz plač. — Nisi im da' ni šake brašna ni ciplje drva ni zrna soli.

— 'Est to.

— Ni kad je ostala sama, nisi joj pomoga'.

— Nisam.

— I vaik si se vlada', kun da ti je ćaću ubila, a una, jadnica, oko tebe sva ka' oko oltara.

— To nisam radije vaik, al neka. Nude?!

— I sad, kad Lukan i una 'oće dobro i sebi i tebi, ti ne 'š, kun da se j' jope' probudije u tebi tvoj stari zli duv.

— Morda i 'est. Nude?!

— A ku' 'š više?! Nije li ti dosta?! — odgovori ona. — 'E li drugi kršteni otac to načinije svojoj dici, što učini ti, žalosna ti sam i kamena, pa ku' 'š više?!

— Imaš li još što, kako ja nju progonim?

— Još bi je moga' samo zaklati. Ja ne znam, što bi joj moga' još gore načiniti.

Po načinu je govora i po držanju vidio, da je iscrpila sve, što zna, i pade mu golem teret sa grudi. Duboko odahne, malko zažmiri i pomisli: kako bi pametno završio?!

— Eto — reče joj posve mirno. — U meni vaik niki vrag uzvari, kad čujem to: »Progoni je, progoni je« — pa mi više tog ne govori... Da' sam joj zemlju... I ne kažuj o ovom unim svojim anđelim čuvarim... Nije mi do zubanja. Mogu i zlo učiniti. Eto: kun da nije ništa ni bilo — reče i iziđe iz kuće.

Nije ni riječi rekla Josi, ali nije mogla prenijeti, da se bilo kome ne izjada, pa ispripovijeda Aneri i Lukanu sve pod ispovjednu tajnu. Kad je već počela govoriti, onda se sjetila svega i otisla se kao po ledu.

— Nema njemu para. Iškariot je uno — izbacivala je ona sa duše, da joj olakša. — I ne bi vas dvoj meni virovali, da sam ja prije živa umirala, da će mi pobiti dicu. 'Esam, ne makla se s ovog mista, ako nisam. Vidila sam ja na njemu, kako j' bilo: Čim što, a un s ditetom u planinu, jer ne će taj u štokauz, ne boj se. Daa, moj brate! Mudračina j' to, a kad samo zamirliše džandara, un se sklanja. A općuti ga na puško-

met ka' pašče vuka. Ne će taj imati posla sa džandarim, man — s ditetom u planinu, pa tamo — ubila ga bukvetina, palo u jametinu. A ima toga! I — uje vuk magare. 'Ajde, sad mi se čini, ka' da na to ni ne misli. Jači su, pa se boji.

Da je to Lukan bio čuo pred koju godinu, ne bi bio vjerovao, i ako nije o njemu dobro mislio. Danas vjeruje i to. Kad tako s Anerom... U njemu je to neprestano živo, te ga ne zaboravlja ni jednoga časa, ali Aneru nikada poslije ne upita, što je to, o čem se zapravo radi. Nikada. Ne zna on, što je, al osjeća. U podsvijesti je tako, da bi ga rukom mogao uhvatiti, no kad bi počeo govoriti i pripovijedati, što je to, bilo bi jedino, što bi mogao izgovoriti: ja ne znam.

— I u planinu un nji' zato vodije?! — priupita Mandu.

— U planinu, u planinu, moj prijatelju! A planina j' još više nego crna noć. Nema očiju, 'Ko bi i pomislije...

Mandi je odlanulo, kad se je ispripovijedala, a njih dvoje niti među sobom o tome više ne progovoriše. Anera je uopće izbjegavala, da svekra i spomene, a kamoli da bi o njemu željela i razgovarati, a Lukan je to razumio svojim osjećajem, pa je o njemu šutio i on. Upiljilo mu se je u glavu, kako je on to htio sa sinovima u planini...

Bilo je šeste zime njihova zajedničkog života, svršetkom mjeseca siječnja. Snijeg nije bio velik — najviši do iznad koljena, no studen strašna, tako strašna, da su ljudi neprestano zašuškavali na štalama svaku i najmanju rupicu i teškom mukom napajali blago.

Kako nije snijeg padao već skoro osam dana, prtine su svuda bile dobre, pa susjed susjedu — po svršenom poslu oko blaga — pretrčavao u kuću na razgovor, a momci išli u prela, kao da studeni niti nema. Neki je odlazio čak u Lipać na razgovor djevojci i jednog jutra donese u selo glas, da se neki naši vraćaju iz Rusije. Koji su, gdje su, koliko ih je — ništa ne zna. Čuo je samo, da su u Lipaću doznali iz Medka, da su neki na putu kući. Anera se na tu vijest usplahiri, protrne i ubezumi. Nije znala ni što misli ni što osjeća ni što radi, pa bez haljinca istrči u selo, da momka sama pita, da čuje na svoje uši iz njegovih usta.

— Ive, Bog ti dava', 'ko ti reče?

— Noćes, sestro, u prelu.

— A 'ko ti reče? Uprav: koji ti je čovik reka'?

— Divane svi. Sve vele: vraćaju se. Nji' desetak iz Like.

— A i naši' ima?

— I naši', i naši' ovduda. Al se ne zna, koji su.

— Ne zna se?!

— Ne zna se, ne zna. I ne vele, koji bi mogli biti, a i kako bi znali? Još je mnogo naši' u Rusiji, pa 'ko živ, 'ko mrtav. 'Ko zna, 'ko dolazi, kad ne zna ni 'ko je živ.

— Morda i moj Mićan dolazi?!

— Mićan?! — iznenadi se Ive.

— Bog zna... Morda i un dolazi — reče ona i sune u studen, kao što je i dotrčala. Ona vjeruje, da je Mića umro, no — Bog zna. Jedan je svjedok kao nijedan... A da se on sada vrati... On bi nju razumio, jer osjeća kao i ona. Oni jednako osjećaju. Vazda su jednako osjećali... Dočekala ga je onakova, kakovu je i ostavio... Stricu je rodila troje djece, no stricu je to mogla, ona je to i morala njemu učiniti i radi njega i radi sebe. Drukčije ne bi bila mogla dočekati svoga Mićana onakova, kakovu ju je ostavio: ili je ne bi našao ili bi joj ruke bile omašćene krvlju njegova ćakana. Ne bi više bila onakova, kakovu ju je ostavio...

U Lukanu sijevnu nada, da se vraćaju oni, koji su bili uz Mićana, kad je umirao. Da to bude — riješeno je sve: svjedoci su tu, vjenčanje je tu, zadruga je tu i opet puna! Ne treba više ništa čekati, a ne treba ni od prijatelja Blažića kupovati svoju čeljad kao blago na sajmu. U njemu je sve nešto igralo i poskakivalo, jer su mu se želje pretvorile u nadu, a čvrsta nada stvarala raspoloženje, kao da je već i ostvarena. Trljao je ruku o ruku više od zadovoljstva nego od studeni i nigdje se nije mogao smiriti. Osjećao je silnu potrebu, da se s nekim ispripovijeda o onome, što osjeća, a to bi moglo biti samo s Anerom. Samo bi s njome mogao govoriti otvoreno, no vidje, da je ona neobično tmurna i zamišljena. Nit govori nit gleda koga, već samo radi, a on vidi — da ne gleda ni na ono, što radi. Sva je smućena, a zanijemila i oslijepila.

Gleda on to i muči. Zna, što sad ona misli i žao mu je, kao da i nije njegova žena, te u jednom trenutku poželi, da joj se ispune strepnje i nade, da se vrati i njezin Mićan, no

već u slijedećem trenu zabaci tu misao. Mrtvaci se ne vraćaju i — s Mićom je na zemlji svršeno. Sada se radi samo o svjedocima, da potvrde njegovu smrt. Ona, očito, sada ne misli na to. Ona sad ponovno umire sa svojim Mićanom i umire pod strahotom, da se drugi vraćaju, a on se ne može vratiti... Nije joj htio ništa reći, da je ne buni u njezinoj tuzi.

Za nekoliko dana stiže druga vijest: u Gospiću su. Tamo će ih nekoliko dana ispitivati, a možda i samo jedan dan, pa će onda svatko k svojoj kući.

Aneri je bilo, da poludi. Bila bi najsretnija, da je mogla odmah sve ostaviti, pa ići, da ih vidi na svoje oči i čuje na svoje uši. Da vidi — da li se vratio i njezin Mićan. To je ludo i misliti, no — Bog zna? Jedan je svjedok nijedan... Stric ju je promatrao i šutio, žaleći je možda više nego ikada prije. Smišljao je, kako bi joj pomogao, što bi mogao učiniti. A i sam je bio kao na vatri.

— Ako brzo ne dođu, uprav ću ja u Gospić — reče joj nenadano.

— I ja sam tako mislila — odgovori ona.

Sutradan se vrati iz Gospića Mateša Serdar. Išao je nekim svojim poslom i veli: »'Est, ljudi. Vidije sam i' ka' sad vas. Provedoše i' na izuminjavanje«. Nije znao, koji su, al mu rekoše, da su trojica iz naše općine, a svih je više. Možda ih je pet-šest, a možda i dvadeset — kako hoćeš i kolko ti treba za tvoje želje i očekivanja.

— A Mateša, sunce moje, 'e l' moj Mićan među njima? — upita Anera uzdrhtalim glasom.

— Bog s tobom! — odgovori joj on.

— Niki vele, da 'est, i tu mi ništo u meni veli, da bi moga' biti...

— Ha! U Boga j' sve moguće — popusti Mateša. — Ja sam i' vidija, unako — iz daljega. A da sam i' vidije i iz bliza, ne bi' više nikog pozna'. 'Esu dva-tri uprav Mićina resta, ne bi' reka' man un.

— E, kad bi Bog da'! — uzdahne ona, a oko nje se svi u čudu zgledaše: udala se, ima troje djece s drugim i sada uzdiše, da se vrati onaj prvi!

— Sutra će o Zdravoj Mariji amo, al mi reče Pajica, da moraju najprije k džandarim, pa će unda kući.

— Otkud Pajica zna?!

— Un i vrag znadu sve. Znaš, da mu je sav Gospić ka' u džepu. Što un reče, ta ti ne vali. 'Ko će i znati, ako ne će un?!

Pajica je njihov, iz iste plovanije, pa otišao u oružništvo, a poslije prešao k sudu u pisarničku službu.

Ta je vijest potvrđena sa više strana: dolaze sutra navečer vlakom. S kolodvora idu u općinu, a poslije toga će im netko prirediti večeru, pa — kućama, kad se najedu i ponapiju.

— 'Oće, ako i' ne pozatvaraju — reče neki.

— Jer bi i' zatvaralo, kad i' pušta iz Gospića?!

— E, moj brate: jer bi?! A, jer — ne bi?! U vojsci bi se i poživilo, da nije Bog stvorije »vraita«.

Sad stric ne treba u Gospić, no Anera odumi, da će sutra pred večer na kolodvor, da ih dočeka i vidi. Naravno: nema njezina Miće, niti mu se ona ozbiljno nada, al — da ih vidi, da čuje, što pripovijedaju. Možda je među njima koji od onih, koji su bili s Mićanom. Svakako će ići, no ne reče ništa stricu. Još je dugo do sutra navečer.

I Blažić prima vijesti kao i ostali u selu, pa mu odmah sijevne misao:

— Sad ću ja prijašinu Lukanu metnuti mačka u gaće!

Odmah se uputi k Mateši, da se i on s njim porazgovori.

— Svi vele, da dolazi i moj Mića, — reče on.

— A čuje si od drugi'?

— E, e. Bili su i niki drugi u Gospiću i, vele, vidili ga ka' ja sad tebe i divanili š njim.

— Ja, da ti pravo kažem — poče Mateša umovati — ne bi moga' priseći, da sam ga vidije, al jope! — vidije sam i' na svoje oči i 'edan: nema neg Mića, pa Mića! Bije sam podaleko, pa nisam dobro vidije, al est un.

Već se iste noći pronese po prelima vijest, da se je i Mićan vratio. Mateša ga je vidio na svoje oči, a neki je Župana s njime i razgovarao. On je, sigurno je on. A, jesi vidio, kako su pripovijedali, pa i sam Milkan Ivasov kaže: »Umra' mi je na rukami« — a kad tamo, on živ i zdrav i vratio se! Nije prvi, koji je tako »ispustio dušicu« na nečijim rukama, a poslije tu istu dušicu na svojim nogama donio kući. Aneri i Lukanu nitko ne reče, da je Mićan došao, jer

— eto, znaš, kako je! Čast Aneri, al se ipak udala za drugoga, a sada joj se čovjek vraća! Ne moreš joj pripovijedati, jer može pomisliti, da joj želiš zlo ili da joj se rugaš ili — eto: nezgodno, pa nezgodno do Boga. A sva sela već bruje i zvone: vraća se Mićan Anerin!...

— Metnu' ću ja njemu mačka u gaće, pa ako će brzo i uteći, jope' će ga dobrano grecniti! — mislio je Blažić s velikim užitkom i žurio se k Lukanu, a žurio se zbog studeni i od želje, da ih čim prije vidi onako — ka' na ražnju, kun da bi i' oboj pripeka' k vatri — mislio je on.

Bili su i Lukanovi i Makićevi svi u kući. On uđe, pozdravi, upita se za zdravlje, a onda će ko u pustom čudu:

— Ma, uprav vi ni ne znate, što j' novo?!

— A što? — upita Lukan. — Znamo, da ovi dolaze večeras.

— A znate li, ko j' među njima?!

— To ni'ko ne zna. Sve znadu, al to ni'ko ne zna.

— Ma, ne znate vi, šentaj vas nebog, da se j' Mićan vratije?!

Anera se ukoči i kako je stala i zagledala se u svekra, nije se mogla ni pomaknuti ni okom trenuti.

— Daa, moj prijatelju! — odmahne Lukan. — 'Di je Mićan, — Bog mu se dušici smilova'?!

— Čoviče Boži, sela ni ne govore o drugom! Vratije se! To ti je gotovo. Marko Pipin divanije š njim ka' ja sad s vami.

— I ja sam čuje tako — potvrdi Makić.

— Čuje, a ništa ne kažuješ?! — iznenadi se Lukan.

— A što ću ti, moj striče, kaživati? Ču' ćeš i tako.

— 'Est, 'est. U selu se ni ne divani man o tom — potvrđuje i Jela. — Vratije se naisto.

Anera je još uvijek nepomično stajala.

— I uprav se, naisto, vratije?! — pitao je Lukan.

— Gotovo ti je! — reče Blažić i zadovoljno se nasmiješi, vidjevši kako se je Anera okamenila, a Lukana sve lagano, natenane spopadaju muke, a on uživa i blaženo se smiješi — ko: vraća mu se sin... Sad, ništa, ako su se oni i razišli. Sin je ipak sin, a kao da je uskrsnuo iz mrtvih, pa kako se ne bi veselio?!

— 'Est, naisto, striče, 'est. Vratije se — ponovno potvrđuje Makić, koji je iskreno vjerovao u tu vijest kao i toliki drugi.

Anera je nepomično gledala u svekra i u jednom joj trenu sijevne mozgom misao, da laže, no tolika je bila navala čuvstava, da se njezin Mića ipak vraća — da su posve zagušili onu letimičnu, munjevitu pomisao na svekrovu zlobu. Kad je još i Makić potvrđivao s onolikim mirom i sigurnošću, da se je vratio, u njoj je nestalo mogućnosti, da se uskoleba:

— Mićan se je vratije! — zapjeva u njezinoj duši, ukočenost popusti, ona se spusti i čučne kraj vatre, uperivši pogled u razbuktali žar.

— I un se je vratije?! — ponovno će Lukan.

— Vratije, vratije, moj prijašine.

— Kako j' dragi Bog lipo da', moj striče, da se nismo vinčali — reče ona, uzdahnuvši kao da će izdahnuti dušu. Neprekidno je gledala u vatru.

Lukan ne odgovori ništa, a Blažić ustane.

— Idem ja. Imate sad vas dvoj što divaniti i brez mene — reče Blažić, no naglo opet sjedne, osjetivši, da mu je pošla krv na nos. Nagnuo je glavu, a kaplja je za kapljom padala preda nj kraj ognjišta. Išla je dugo, a kad se je počela zaustavljati, reče: — Da mi je što, čim bi' se otra'.

Anera ustane i donese veliki muški »građeni« rupčić, koji je bio prekrasno izvezen, a oko njega opletene čipke. To je još pokojna Anica dala svome Lukanu pred vjenčanje. Anera je ovih dana vadila iz sanduka i ponovno slagala Aničine stvari, da se prozrače, pa joj je taj rupčić slučajno ostao nepospremljen.

— Lipote! — reče Blažić, gledajući rupčić, no ne odgovori mu nitko ništa. Opet ustane, da će otići, i pruži Aneri zakrvavljeni rupčić.

— More ti do kuće tribati — odgovori Anera.

— Tako i 'est — potvrdi on. — Kad ga operu, vrati' će. Samo sam ga malko okrvavije, što sam brk otra'....

Anera uđe u sobu, pa sjede na jedan sanduk kraj prozora prema putini i zagleda se u nepregledno bjelilo brda i planine, koja se vezala za nebo tako neprimjetljivo, da oko

nije moglo naći međe između jednoga i drugog. Sve je bilo jedno, pa se gubile i visine brežuljaka i dubine dolina, kao da je neka silna, svemoćna ruka stresla i nebo i zemlju, sve izravnala, sve pomiješala, sve pokrila blještavom bjelinom i našalila se s čovjekom, pitajući ga:

— Gdje su ti sada tvoji brežuljci i dolinice, gdje ti je tvoj Velebit, gdje ti je tvoje nebo?! Vidiš li sada, da je to sve samo tvoja utvara: postoji samo onako, kako ti možeš vidjeti i zamisliti, a da imaš drukčije oči, onda bi istom vidio, da si prije sve krivo gledao. I ova je bjelina samo utvara, samo plod tvojih živaca. Da ne poznaš druge boje, ne bi uopće ni pomišljao, da pred sobom nešto vidiš.

Zasjenile su joj se oči i napunile suzama od sunčanoga svijetla, koje se je odbijalo od smrznutoga snijega.

— On dolazi — bila je jedina misao, koja joj se vrtjela po glavi, bez ikakova daljnjeg zaplitanja ili rasplitanja. — On dolazi... To je posve naravno. — Ona je znala, da se njih dvoje moraju opet sastati, samo nije više očekivala, da će se sastati ovdje, na zemlji. Zato je i preuzela na sebe zadaću, da pomogne stricu, da mu — digne ognjište. Inače toga ne bi bila mogla učiniti. Sad je učinila, a on dolazi ovamo. Već se je toliko naučila na pomisao, da ne će on doći k njoj, već da će ona ići k njemu, da se nekako niti ne veseli njegovu dolasku. Nije ga očekivala, njezina duša nije spremna za takav sastanak, ali ga se niti ne boji. Ona je čista, ona je sva njegova, sačuvana za njega onako, kakova je za njeg došla na ovaj svijet. Ne boji se sastanka. Reći će mu sve, no sada nikako ne može o tome misliti, kako će mu reći. Misao je zaleđena: — On dolazi... a ona ga sada čeka. Sjedi u hladnoj sobi strica Lukana, gleda u nepregledno bjelilo neba i zemlje i ne vidi ništa i ne čuje ništa i ne misli ništa...

— Što ćemo sad, Ane?! — trže je iz snatrila stričev glas. Stajao je kraj nje, a da nije ni čula, kad je ušao u sobu.

— Dobro, striče — odgovori ona bez ikakova razmišljanja.

— Ja ne virujem, da dolazi.

— Ja virujem. Već je doša' — reče ona, osjećajući Mićana uza se. Priljubio se ovaj čas uza nju i ona osjeća, kako pije njegov dah.

— Ubi' će nas, pa što će nam dica?! — reče on vrlo tiho i zabrinuto. Spusti se na sanduk kraj nje. — I jope' će mi dica propasti...

— Ne boj se, striče. Tebi ne će reći ni riči.

— E, al 'oće tebi!

— A zašto bi meni što učinije?

— Da! Ne bluni, moja Ane!

— Sićaš li se, što smo divanili prije neg smo išli na zapis?

— E.

— P' unda?

Zašutješe.

On ipak nije vjerovao, da dolazi, no nije znao, da li bi smio uvjeravati o tome i nju. Moglo bi joj biti žao. Odluči, da će ih dovečer čekati na kolodvoru, pa ako je Mića — on će se sakriti ili uteći, da ga ne ubije... Što bi mu djeca i ognjište bez njega?! Propali bi sigurno. Ubilo bi ih svako zlo i djeca bi pomrla, a vatra se ugasila, a nad hladno bi ognjište dolazio s prvim pijevcima did Joso i pitao ga:

— Lukane, nesritni sine, 'di si?!

A on bi iza njega, jer bi i sam dolazio, da pogleda svoje hladno ognjište, šaptom odgovorio:

— Eno me, dide... Ubije me je... Drugačije bi moja vatra plamsala ka' klačina...

Trže se. Ako nema Miće, kao što ga ne može biti, onda će se odmah vratiti kući, da reče Aneri:

— Veselje moje: privarili su nas... Bog mu dušicu pomilova' — tako bi joj rekao, a onda bi pomislio: — Bog je pogleda' i na svoga Lukana ... Bi' će još i sinova...

Ako je došao onaj koji, koji je bio s Mićom, kad je umirao, otići će s njim na večeru, da ga se nasluša.

— Ja ću uprav prid nji' — reče iza duge šutnje.

— I ja sam silila, al ne mogu. Pa kad vidiš Mićana... zastade i zamisli se.

— Ja sam već odumije — reče on: — skloniti mu se s puta.

— Nemoj, striče — odgovori mu ona čvrstim glasom i zagleda mu se u oči. — To bi bilo ružno. On tebi nije ništa učinije.

— Al 'esam ja njemu.

— Nisi, striče! Ti se jope' smećeš.

— Kako nisam, jadna ne bila?!

— Ti još ne znaš, što si ti meni.

— Bog s tobom!

— Potlje svega, što si učinije za me i za dicu, otkad nema mog Mićana, ja bi' tebi takome mogla roditi sina i kad un dođe... I un bi to razumije.

— Uprav ti, Ane, sanataš, Bog bije s tobom!

— Pa kad bi' ga odbila, unda bi ti ga Mićan i ja doveli i rekli ti: »Evo ti, vridni naš striče, sina na ognjište. To je tvoj sin, a naše malo uzdarje svome stricu.«

— U ime Oca i Sina...

— A Mića bi još reka': »Striče, samo mi Bog i ti sačuvašte moju Anu.«

Ozbiljno je pomišljao, da je sirota poludjela od silnog iznenađenja i uzbuđenja, no da se bolje uvjeri, poče je dalje ispitivati:

— Nude, nude: što ću mu reći, kad ga vidim?

— Reci mu: »Tvoja te Anera čeka, kako si joj reka'.«

— A unako — ako j' što čuje — znaš ti svit! — pa upita?

— Reci mu: »Anera će ti tvoja sve reći«.

— Al ako bude tije, pa zaintači, da mu uprav ja rečem?

— Reci mu: »Ognjište mi je bilo pusto, pa mi je sama Anera ponudila svoju dicu na njega, a ja nisam na to ni mislije.«

— A za ovu drugu dicu, za ovu našu?!

— Za ovu, za ovu! Za ovu našu dicu ja i divanim. Znaš, da ti nisam tila dati ni Mićana ni Vidurine. Bojala sam se svoga velikoga Mićana. Sićaš li se?

— E, e — potvrđuje on, no niti mu je bilo jasno, kako bi on tako mogao izići nakraj s Mićom, niti da li je ona poludila. Svakako je nesumnjivo, da ona to sve gleda mimo ostaloga svijeta. Govori, kao da je — roditi nekome dijete jednako, kao da bi mu u Grabaru nabrao i donio malić lješnjaka.

— Ja se sve bojim, da među nami dvama ne će biti tolikoga divana i ljudikanja — reče on veoma zabrinuto, zaboravivši, da ne vjeruje, da se je vratio.

— Samo se nemoj bojati, striče, pa će sve biti dobro.

— Nebojšu vuci poidoše! — rekli su stari.

— Al se ne pripade ni njijovi' zubi, a strašiv umri, 'di ni smrti nema.

— Samo ti tako... Nego ja ću unda prid nji', pa što mi Bog da.

— 'Ajde ti, a ja imam posla.

— A kako ćemo unda nas dvoj?! — upita on veoma bojažljivo i sustezljivo.

— Ne boj se, striče. Ne ću ja nikad zapustiti ni tebe ni naši' curica. Ne boj se ništa, striče.

— Veleko t' si pomodrila! — reče on nenadano, zagledavši joj se u lice.

— A nije mi ledeno — odgovori ona, pogledavši na ruke, koje su također bile modre.

— Mogla bi uprav naložiti u peć.

— Još je rano — odgovori ona i opet se zagleda u bijelu pučinu.

Lukan je neko vrijeme šutio kao i ona, a onda će opet:

— Ne pita' te, Ane, a kud će Mićan, kad dođe?!

— Već sam ti rekla, da mu kažeš: »Tvoja te Anera čeka, kako si joj reka'«.

— A kako ti je reka'?

— Reka' mi je — govorila je tiho, a na očima joj se pojaviše suze: — »Kad se vratim, ako Bog da, nek nađem živu tebe i živu vatru«.

— Ti 'š ga tamo čekati? — upita on jedva čujno.

— A da 'di drugdi, moj striče?! — odgovori ona čvrstim glasom.

— E, da, moja Ane!... Mojaaa Ane!... Drva ima dosta u kolibici.

Iza tih je riječi naglo ustao i izišao, no ne zadrži se u kući, već ode u štalu. A ona je i dalje nepomično sjedjela na istom mjestu, i nije osjećala, da joj je hladno. Činilo joj se, da vidi sunce vazda na istoj visini, a ona je poželjela, da čim prije smrkne, da ide... A sunce stajalo, pa se ne miče s mjesta, kao da je želi nagnati, da poludi. Ustade i otvori svoj sanduk s odijelima i rubljem. Zagleda se u ono, što je bilo najgornje, pa opet spusti poklopac, otide k drugom prozoru i nasloni se na nj. Pogled joj zapne o krov od štale i o krošnju golemog jasena — sve u bjelini, kao da je snijeg

danas napadao. Ona ne vidje ni snijega ni štale ni jasena, a misli joj udariše malko na lijevo, baš posred štale, pa preko voćara, ispod sela — u kolibicu...

Tamo je još sve, što je najnužnije: — i ništa više. Drugo nije ništa više tamo ni bilo nego samo — najnužnije.

Sve je to onako u kolibici baš onako, kako je bilo i onda, kad je Mićan otišao. Nema jedine sjekire ni Anerina sanduka, no toga ne može sada prenositi. Sjekiru bi i mogla. Nije teška. E, da! A biljac?! Ni biljca nema tamo. Njega mora odnijeti. Donijela ga je, da ga ne bi tamo sasjekli miševi, pa ga tu prebacila preko primeta — dugoga, jakog jasenova kolca, koji je metnut na dvije drvene kuke, koje su pribijene za grede pod stropom. Njega svakako mora odnijeti. Odmah ga skine i odnese u štalu, kao da tamo komu treba, a njoj je bilo samo do toga, da dovečer, kad pođe, ne vide, da ga nosi, jer bi se mogli sjetiti, kamo ide. Jela je vidjela, kad ga pronese, no ništa je ne upita. Stric je bio dolje u štali među blagom, pa nije ni vidio, da je prošla na sjenik. Ne bi je smetalo, da ju je on vidio, no ovako joj je bilo milije.

Činilo joj se, da je dan baš onoliki, koliki bi bio, da uopće nema noći: bez mjere. Ne koristi ti gledati na sunce, kad je uvijek jednako visoko. Prestaje svaki pojam vremena: nestaje danas, jučer, lani, pred stoljeća. Sve je — sada, jer nemaš otkuda mjeriti. Vrijeme je vječnost, koja ne može biti dijeljena; jer nema ni početka ni svršetka, pa onda ni sredine ni dijelova. Sve je — sada. Čim nam se izbije iz ruke dan ili noć — nesta mjerenja. Jedva je doživjela suton i još za vida pomuzla krave, uzvarila vareniku i metnula večeru na stolicu. I Lukan mora ići, pa ta njezina žurba nije napadna. Nije skoro ni okusila, a i Lukan je jeo vrlo malo, pa nije ni nje nudio.

Poslije večere je metnula djecu spavati i prikričala Vidurini, da pripazi na curice.

— A 'di 'š ti biti? — upita on.

— U selu — odgovori ona, samo da mu nešto reče.

— Znaš i sama, da bi polak mene moga' sve vuk poklati, kad ja zaspem.

— Znaš, dušo, da naš ćakan dolazi? — reče mu nenadano.

— Čuli smo mi to već — javi se Mićan — al znamo, da lažu.

— Kako znate, da lažu?! — iznenadi se ona.

— Stric Mijatina je reka': »Što se babi tilo, to se babi snilo.« Mrtvi se, veli, ne vraćaju — odgovorio je Vidurina.

— A 'di ste bili š njim?

— Išli smo u gaj vatati šojke na strunju, pa nas je tamo vidije.

Ona ne reče više ništa, već iziđe iz sobe. Nije bila sposobna, da razmišlja. Samo je živjela. Lukan je već bio spreman za polazak.

— Unda ja tebe ne ću naći, kad se vratim? — reče on vrlo promijenjenim glasom.

— Ne ćeš, striče.

— A kamo ćeš ti, strina? — upita je Jela.

Lukan se trgne, kao da je gromom ošinut. Zaboravio se u svojoj muci i brigama, pa upitao pred svima.

— Iđem k sestri Kati — odgovorila je Anera — jer će stric reći Mići, da tamo najprije pođe.

— A da — reče Jela. — Ne more, kukavac, u pustu kolibicu. Neg, ku' ćeš Kati, kad bi mogla mam tu k Mandi?!

— Tamo mu je usput i bliže, kad iđe iz Lovinjca, pa ću ga tamo dočekati — odgovara Anera bez zabune i smetnje.

— Pa, 'o'š i ti mam sa stricom?!

— Rano mi je. Ja ću kasnije, dok dica pospu.

Stric je zovne u sobu.

— Zaboravije sam se, jadnik, pa upita' prid njima! — šane joj, čim je ušla, da ga djeca ne čuju.

— Ništa, striče. To j' uprav dobro. Drugačije bi ja bila morala započeti š njom. Ovako j' učinjeno, jer ne mogu otići, da joj ne rečem, da nikud iđem.

— I ja tebe, veselje moje, više ne ću zateći pod svojim krovom?! — šaptao je on tiho, bolno, lagano, kao da cijedi krv iz svoga živoga srca sve kap po kap.

— Eto, striče...

— I unda tako...

— A nu!

— A ove moje sirotice?!...

— Ja sam tu, moj striče!

— A nu! S Bogom, Ane. Tu sam ti ništo izvadije — reče on i turne joj nešto u džep od zaslana, kad je već zakoračije i pošao. Žurno je prošao kroz kuću i zamakao u mrak. Za čas se povrati. Ona je bila još u sobi, na istom mjestu, gdje ju je i ostavio.

— Nemoj zaboraviti uzeti u torbu svašta za isti — šane joj jedva čujno. — Znaš, da tamo nemaš ništa. Ni šibica ne zaboravi.

Rekavši to, opet nestane.

— Kako un na sve misli! — pomisli i počne se spremati.

— Što to radiš, majko? — javi se mala Marija.

— Muči i spavaj! — opomene je Vidurina.

Anera je šutjela i uzimala u ruke sad ovo, sad ono, da opet svaki uzeti predmet postavi na njegovo staro mjesto. Osjeti, da joj se u glavi vrti, kao da je previše pila, pa sjede na sanduk. Dosada je osjećala u svojoj nutrinji neku maglu, nerazabranu smjesu osjećaja u kovitlacu, propinjanju i hrvanju, gdje nijedan nije mogao doći do pobjede nad ostalima i do izražaja, koji bi je bio obuzeo On dolazi... To je jedino, što joj je bilo jasno, a iza toga i pred tim golemi oblaci dima, koji su je mučili, pritiskivali joj grudi i stezali joj grlo, no niti je znala, što je to tišti, niti zašto je tako nejasno, neodređeno, kao da se niti ne događa u njoj, već negdje daleko izvan nje, mimo nje i bez nje, a ipak joj je teško i sve nagonski gleda i traži, kuda bi se sklonila ispred tih muka i patnja.

... On dolazi... Njezin Mićan, njezin — prije nego su se sastali na ovim vrletnim tratinama; njezin vazda, dok su disali isti oštri velebitski zrak, njezin i poslije i sada i vječno... Ona mu se više nije ni nadala ovdje. Njezina ga je duša u sebi zatvorila kao cvijet, kad večerom zaštiti laticama pestiće od noćnih nepogoda — sklonila ga je u sebe, sva se ispunila njime i nosila ga na novo mjesto njihova sastanka. I nitko nije više mogao u njezinu dušu, jer je bila sva ispunjena od vječnosti za vječnost... Ona je živjela i radila, da preživi, jer je morala njega takova čekati s njihovim sinovima, te odluči, da oplodi i blagoslovi ognjište jednoga drugog čestitog čovjeka... I sada on dolazi... Ona hrli, da ga dočeka i da prije vremena otvori svoju dušu. A duša se ne otvara. Ona ne osjeća, da dolazi onaj, s čijom je

ljubavlju ona ispunjena kao cvijet peludom. Ne. Duša ne osjeća toga velikog događaja, te se niti ne miče. Miruje u svome uobičajenom mrtvilu i čeka vječnost. On ipak dolazi... Svi kažu, da on dolazi i ona mora ići, da ga dočeka u njihovoj kolibici...

— Majko! — opet zovne mala Marija.

— Spavaj, nesritno dite! — vikne ispod glasa Vidurina. — Do'će vuk, ako čuje, pa će nas sve poklati.

— Ne da mene majka! — vikne mala.

— Da'ću te ja! — odgovori Vidurina samo, e da bi je smirio, da zaspe.

— 'E l' nu, majko, da me ti nikom ne daš?! — upita Marija kroz plač.

Anera se trgne, naglo ustane, priđe k njoj i stane je milovati, šapćući joj:

— Spavaj, spavaj, milinje moje... Ne da tebe tvoja majka nikom.

Osjeti, kako joj se prsti koče na dodir mekoga djetinjeg lišca, a suze grunuše niz obraze, te se u zadnji čas jedva svlada, da glasno ne zajeca. U srcu joj nešto puče, kao kad se s užasnim praskom razjaze zajapljeni ponori, pa požudno gutaju naslagane vode. Pred dušom joj puče jasan, bistar vidik: On dolazi i ona ostavlja djecu, koju je imala s drugim i ide, da dočeka njega...

... Ostavlja svoje male curice u tuđem gnijezdu...

Naglo, bezumno ih sve tri stane cjelivati i milovati, polijevajući im lica rodnim suzama. I one su se dvije manje prenule, počele se vrtjeti i ko kmecati kao u ružnu snu.

— Što ti je, majko? — upita je Marija i uhvati je oko vrata svojim sitnim ručicama.

— Ništa, ništa — šaptala je ona. — Iđem... iđem... Znaš, dušo... dolazi ćakan... Tu se naglo trgne, osjetivši užasan ubod u srce, kao da joj ga je ta misao s kraja na kraj proburazila, pa onda nastavi: ... Dolazi Vidukin i Mićin ćakan...

— Reka' sam ti, majko, da ne dolazi! — javi se Viduka ispod glasa.

— Dolazi, dolazi... Sad spavajte, ja ću doći...

— Stric Mijatina bolje zna — reče Vidurina.

Naglo se digne od djece, priđe k prozoru i nasloni čelo na zamrznuto staklo. Ta joj studen razblaži šum u glavi i malko se smiri. Prevladala je misao: ostavlja djecu, svoju djecu, koju ima s drugim... I Mića nije njihov ćakan... A Mića će to razumjeti onako, kako je bilo. On niti ne može misliti drugačije nego li misli ona, kad su njih dvoje — jedno. Oni su vazda bili jedno. On će razumjeti, pa će ona pomoći stricu, da odgoje svoje curice... Njima se ne može dogoditi nikakovo zlo. Bit će vazda pred njezinim očima, a Mića će razumjeti... Stric će uzeti, mora uzeti koju stariju ženu u kuću i onda će ona... gonati njezine curice...

Trgne se svom snagom od prozora, kao da je bila za njega prikovana, obriše oči i iziđe u kuću.

— Ja sad idem, Jelo — reče joj dosta krepkim glasom, no niti ne kušajući prikriti, da plače. — Ako mene ujutro ne bude, molim te, pomuzi krave i pripazi na dicu.

— 'Oću, 'oću. Ne boj se — odgovori joj ona i zaslanom obriše suze, pa dometne: — Ne brini se, strina. Ja ću na sve pripaziti.

Povrati se u sobu i brzo metne u torbu neke malenkosti, koje je bila priredila. Pristupi opet k curicama. Sve tri su spavale. Nad svakom napravi znak Križa, još ih jednom poljubi, pa pristupi k dječacima. Nagne se, poljubi Mićana i prekrsti ga.

— Majko, ne bi marila ići — šane joj Vidurina.

— Još ne spavaš?!

— Ne mogu. Uprav ne bi marila ići.

— Moram, veselje moje — odgovori ona, izljubi ga i prekrsti.

— Moga' bi' ići i ja s tobom...

— Ti 'š doći sutra — odgovori ona i žurno pođe, no kod vrata i opet čas stane, povrati se k prozoru i opet nasloni čelo na njega... Tako strahovito teško odlazi, kao da ne ide čekati svoga Mićana, već — naglavce u smrt. Čini joj se, kao da više nikada ne će vidjeti ni te sobe ni svoje djece ni strica. Nije ju obuzela briga zbog djece. Osjeća veliku bol, što ih ostavlja, no u njezinoj je duši živa vjera, da djeci ne će biti zlo, da će ona na njih paziti, da će uopće i biti pod njezinim vodstvom,

no — nenadano, najednom je pokri osjećaj — kao da ih više ne će nikada ni vidjeti...

— Viduka, oči moje, pazi na dicu — šane mu, pristupivši krevetu, opet ga izljubi i pođe.

— Pa, do' ćeš ti, majko!

— 'Oću, 'oću, ako Bog da, doći. Al dok dođem...

Torbu je uprtila i pošla. Jedva je pomicala nogu pred nogu i s teškom mukom prenese srce preko kućnog praga. U lice je udari oštra studen, kao da je zrak prepun sitnih iglica sa bezbroj oštrica. Dođe k sebi, kad zapliva u taj led i osjeti, da joj se odmah poče na licu slagati ledeno velo i lagano inje. Pred njezinom se dušom otvori nebo i zemlja: odlazi iz tuđe kuće, u kojoj je bila samo slučajno i prolazno. U njoj ostavlja mrvice svoje velike duše — od nje su odskočile male iskrice, koje će se rasplamsati u toliko novih živih žeravica, koliko je palo iskrica. Ona ih ostavlja, jer drugačije ne može ni biti: čim su odskočile od njezine duše, čim ih je ona stvorila i dala — više nijesu s njome i svaka ide svojim putem. Ona je bila samo privremeno zajedničko ognjište, zajedničko ulište... I sada ide — njih ostavlja, a ona ide, da se sjedini sa svojom ljubavlju, s drugim dijelom, sa sastavnim dijelom svoje duše.

Ona i Mića moraju skupa. Njihove duše nijesu varnice, koje se odvajaju i razilaze. One su oganj, požar, nerazdruživi, jedinstveni golemi žar... Sve joj se, nenadano, učini tuđe: i ta kuća, iz koje iziđe, pa skoro... skoro i ta djeca, kojoj je dala svoje tijelo, a koju ostavi, i ova okolica, kojom prolazi i u kojoj pozna svaki kamečak, te zna i sada, gdje koji stoji pod snijegom — sve joj se pričini posve tuđe, jer je sva obuzeta samo svojom i Mićinom dušom, samo njihovom jedinstvenom ljubavlju, koja je jedno iz vječnosti u vječnost — daleko od svega toga zemaljskoga.

...I sada je nosi na svojim krilima vječnosti...

XXV.

Lukan je išao veoma žurnim koracima, da se zgrije i lakše snosi studen, koja je pritiskivala kao mora i probijala i kroz debeli sukneni haljinac i kroz kožun i kroz prsluk i kroz maju. Žurio se je i da čim prije stigne na kolodvor, da se skloni pod krov i da tamo čeka, jer on niti ne zna točno, kada stiže vlak. Rekli su »potlje Zdrave Marije«, no to može biti i u sedam kao i u deset sati — što on zna, kada, a sata niti ima, niti se u njega razumije.

Nebo je bilo vedro i prozirno do neizmjernosti, pa se je vrlo dobro vidjelo, i ako nije bilo mjesečine. Kod kuća je Pucalovića čuo zvona sa blaga i glasove ljudi ispred štala. Još je i kod Ivića bila sve živo i na nogama. Čuo je, kako Petrina zove nevjestu. Miličina je birtija bila već zatvorena, no kroz brvna se je vidjelo, da vatra još gori. Kod plovana nigdje ni tračka svijetla, jer uvečer sjedi u sobi, koja je kraj kuhinje, prema dvorištu, pa se s puta ne vidi.

Sve to Lukan vidi i ne vidi, čuje i ne čuje, obuzet samo mislima o skorome sastanku s Mićom. Eto — sada ni on više i ne pomišlja, da nije moguće, da se Mića vrati... Volio bi, da ga mati nije nigda ni rodila, nego što je ovo dočekao; volio bi, da je skupa sa svojom Anicom legao u grob, nego što sad mora Mići pogledati u lice i reći mu:

— Eto, Mićane... Tako i tako... Valja da j' i Bog tako pripuštije... I kako bi to drugačije...

Al on će Mići svakako reći, da Ana dugo nije htjela o tome ni čuti, jer je vazda vjerovala, da će se on vratiti. Koliki su je samo prosili, a ona je odbila toga, pa toga, pa i toga i onoga. A kakvi pusti ljudi, kakve čudne kuće i prilike! Al ona je sve odbijala i vazda divanila: »Živ je moj Mićan!« Onda je došao Milkan Ivasov i rekao: »Evo, na ovim je mojim rukami ispustije dušicu.« Kako mu pametan čovjek ne bi vjerovao, kad tako kaže i pokaže ti ruke, na kojima je Mićan umro?! Al Anera nije vjerovala ni njemu, već se još uvijek nadala, govoreći: »'Edan je svidok ka' i ni'edan«...

Sve će on to tako reći Mićanu, da ne pomisli, da njegova Anera nije više Anera. I to bi bilo tako i danas, da nije umro mali Lukica. Tada je trebalo spašavati ognjište, Lukanovo

ognjište. Kako bi na oči didu Josi?!... »A viruj mi, da mi je već i na san dolazije i pita' me«... On je već bio potpuno lud i vjerovao, da će mu ognjište propasti, pa je to rekao Ani. I u snu ju je zvao, da ga spašava, a zvao ju je i na javi. Ona mu je onda rekla: »Eto, striče: ti i sam znaš, kako smo ja i moj Mićan: 'edna duša i 'edno tilo. Ja ti mogu roditi dite na ognjište, da ne opusti, al — znaš, kako smo ja i moj Mićan. Nemoj tražiti ništa više«... Eto, moj Mićane, tako mi je rekla, a ti sada — moreš sikiru ili pušku, što ti drago, a — eto tebe, a evo moje glave! Ne žalim je ja. Tvoja je, moj Mićane... Nego, moja dica... i Anerina dica... Bog te, duša te: ne upuštajte mi i'! Ovo j' sve i bilo radi nji', rad ognjišta... da mi se ne o'ladi... Ne upuštajte i'. I vaša su — i Anerina su, a da znaš — Anera je Anera...

Tako će on njemu. Najprije je bio pomislio, da će se sakriti, no Anera mu reče, da toga ne čini, a sada i sam uviđa, da to ne bi bilo pametno. Kako se može sakriti pred susjedom?! Može se sakriti u prvi čas, može se sakriti i nekoliko puta, no ne može se pred njim vazda sakrivati. To bi bila ludost, bilo bi ludilo, a on nije lud i dobro zna, što radi i što misli. On vidi, da je ludost ono, što Anera pripovijeda, da njih dvoje — nijesu Mići ništa učinili, i — da mu on nije ništa učinio. Nije ne ništa, nego samo — ima troje djece s njegovom ženom. Nije mu učinio ništa više... Eto, on bi sad volio, da je umro, neg što se je to desilo, i ne bi bio nikad na to ni pristao, da je samo još i malko slutio, da bi Mića mogao biti živ. Al' eto: sad je tako — tu je on, tu je Mića i Mićina Anera i njegovih troje djece, koju je imao s Anerom... Ništa više! I Anera veli, da to nije ništa... Jest ona drukčija od ostalog svijeta, ali — sve se je to dogodilo tu, među tim svijetom, koji to gleda drukčije nego ona. Može ona govoriti, da to nije ništa, al Lukan ne razumije, kako to ne bi bilo — vrlo puno. A i on je dobar čovjek i volio je svoju pokojnu jedinicu, pa da se je njemu desilo što slično... Eto: samo se tako može valjano prosuđivati... Možda to i nije valjano prosuđivanje, al moreš vidjeti, što bi ti učinio, kad bi se tebi desilo, što se desi siromašnome Mići. A eto: i dobar si i stišan si i voliš ženu i znaš, da i ona voli tebe, i znaš, da su svi vjerovali, da si mrtav... Može Anera imati pravo, al ona je izvan svijeta...

Bio je kod mosta Rukavinskoga, na nekoliko stotina metara od kolodvora, kad je čuo, kako vlak dahće i stenje, kao da se bori sa smrću.

— Ajme, uteče mi! — zavapi on. Ne bi mogao više na vrijeme stići, nego da su mu krila. A i jest sam nečastivi izumio tu grdosiju i nakaradu za napast poštenim ljudima. Najprije rad nje ispresijecaše ljudske njive i livade, kud im je samo oko palo, a tko te pita, što je tebi, kao da ti je udara' preko srca?! Platiše, platiše, al koji novac može tebi platiti njivu, koju su milovali, sa tvoga ognjišta, otkad je ognjišta i tvoje krvi?! Onda je tuda provedoše i rekoše, da ćemo istom sada progledati i poživiti. I mi, doista, progledasmo i opazismo, da ostadoše bez zalogaja kruha, koji su se prije dobro krpali prevoženjem robe. Sve pokupi ta grdosija, a nama ne daju k njoj ni blizu, jer sve drugi rade oko nje. Gdje smo mi prije obrađivali svoje njivice, tu sada neki nepoznati nasiplju kamenje i kuckaju po onim nepreglednim gvozdenim zmijurinama. A kada je i ti trebaš za sebe, kao na priliku, Lukan sada — vazda ti uteče. Nikad joj ne znaš ni kad odlazi ni kada dolazi, nego samo — kako onima na njoj mune u glavurdu.

Bio je i bijesan i očajan, pa da mu je toga časa bila snaga, kao što je bila volja, ne bi ostala ni dva čavla skupa od cijele pruge i svih kola. Dok je stigao do kolodvora, ona je neman — naravno! — odstenjala prema Cerju, uzdišući, kao da su je napale sve muke i groznice ovoga svijeta.

Nahrupi, kao da ga je vjetar ubacio u birtiju kraj kolodvora.

— Dođoše li ovi naši, imenjače?! — upita birtaša, a da se ni ne javi ni ne pozdravi.

— Koji, imenjače?! Koji naši?!

— Ma ovi, jadan, iz vraga i Rusije?!

— E, da, da. Dođoše i odagnaše i' u općinu.

— 'E l' Mićan Blažićev š njima?

— Mićan?! Bog s tobom: kakav Mićan?!

— E, e. Mićan. Vele, da se j' vratije.

— Ne bluni, moj imenjače, kad si pametan čovik! 'Ko j' upamtije, da se mrtvi vraćaju?!

— I nije među njima?! A koji su, molim te?

— Ja i' uprav ni ne poznam, al znam, da nije ni 'edan iz naše plovanije.

— I odoše, veliš, u općinu?!

— U općinu, u općinu.

— A kolko i' je?

— Rekoše: pet.

Lukan se okrene, pa za njima. Zima je iščezla, noge mu okrilatile, a utroba lagana kao u djeteta, pa sve u njoj nešto poigrava, kao janjci na tratini. Nije, što on ne bi želio, da se Mićan vrati. Ne daj, Bože. On ga voli kao brata, voli ga kao sina, želi mu dobro kao sam sebi, ali eto — kad je već umro, Bog mu dao duši lako i smirio ga u raju nebeskom. Nema ga, a i kako bi se mogao vratiti mrtav čovjek?! Nema ga i on će sa svojom Anerom, do Božje Volje, i dalje u miru i slozi živjeti i djecu odgajati, slažući ih još oko ognjišta kao lončiće. Pa, će biti i sin... A, da man i sin, ako ne i nekoliko sinova. Svega ga je obuzela nada, da će među povratnicima možda ipak biti koji između onih, koji su bili s Mićom u času njegove smrti... Tada su svjedoci tu i on će se i Anera vjenčati. Zadruga je onda puna i bez moljakanja i bez kupovanja svoje čeljadi...

Požali, što ne upita Lukana birtaša, zna li poimence kojega, no... reče, da ih ne pozna, pa možda ne zna ni imena. Sad — svejedno. Skoro će ih naći, pa će čuti. Samo, ako ih ne strpaju k oružnicima u podrum ili u općinski zatvor... Al zašto bi?! A — zašto ne bi?!

—'Oće i' pozatvarati, jadan ti sam, pa što ću unda? — pomisli on i još više požuri, e da bi ih možda stigao još prije nego budu zatvoreni. Letio je, no umora ne osjeti. I haljinac i kožun su mu širom otvoreni, ne osjeti studeni, već mu znoj izbio po čelu, a kako izbija, tako se pomalo i skrućuje. Opet pomisli, da ih ipak ne će pozatvarati, kad su ih već pustili iz Gospića. A i zašto bi ljude pravedne zatvarali? Za to, što se vraćaju svojim kućama?! Samo bi ih za to mogli, ako je to kažnjivo. Drugog razloga on nije mogao naći, pa se onda i utješi s pomišlju, da ih ipak ne će zatvoriti. Kako bi zatvorili pravedne ljude, a kod kuće ih svi njihovi čekaju kao duša raj nebeski?!

Stiže već usred mjesta, uprav pred načelnikovom kućom pet ljudi i s njima dva oružnika. Ljudi nijesu obučeni kao naši drugi ljudi, nego kao oni, koji se vraćaju iz Amerike. Stric im nazove Boga i priključi se.

— Ne more biti drugi, man uni — pomisli on, pa bez razmišljanja upita: — 'Este li vi to, ljudi?!

— Vidiš, da 'esmo mi! — odgovori jedan oružnik.

— E, e. Vidim, da ste vi, nego, 'este li vi, koji se vraćate iz Rusije?

— 'Esmo, 'esmo — odgovori mu neki.

— Mislije sam, jadan ti sam, da j' među vami i Mića Blažića Vidurinova.

— E, moj brate! — usklikne neki između njih. — Na mojim je rukami Mića ispustije dušu.

— A koji si ti, molim te? — upita stric i priđe k njemu.

— Ja sam Ivan Jerka Tomičića.

— Bog te poživije, moj Ivane — reče Lukan uzdrhtanim glasom i stisne mu ruku.

— A koji si ti, striče? — upita ga Ivan.

— Ja sam mu prijatelj — odgovori Lukan u neprilici. — Sestra pokojnog Miće, pokojna Baruša, bila je za mojim sinom. Za mojim jadnim Dujkanom.

— A Mićina žena je za njim — rastumači jedan oružnik, koji je Lukana poznavao.

— I to! — potvrdi Lukan. — Milkan Ivasov je reka', da j' Mića umra', pa Anera pošla za me.

— Umra', umra' — potvrdi još neki.

— A koji si ti, pobratime? — upita ga Lukan.

— Ja sam Mate Ikana Pavelića — odgovori onaj, a Lukan mu odmah priđe, pa i njemu stisne ruku i upita:

— A 'esi li ti vidije, kad je Mićan umra'?

— Eto, ka' sad tebe, što gledam. Ja sam mu ovim svojim rukami drža' sviću.

— A, braćo moja, braćo moja! — ponavljao je Lukan kao izvan sebe. — Nego, koji su ovo drugi ljudi?!

— Tu iz Ploče i Rasoje. Skupa se vraćamo.

— A uni nisu vidili, kad je Mićan umra'?! E, da. Nisu mogli svi ni biti š njime... Nego, kuda ćete vi sada?! Mislije sam, da večeramo i podivanimo.

Trebaju otići samo na čas u oružničku postaju, a poslije toga, kuda koji hoće.

— Dok vi to svršite, ja ću k Stipurini u birtiju i zvati dobru večeru, a vi unda dođite. 'Oćete li svi, braćo?! — upita Lukan veselo. — Kako ne bi?! Unda ćemo svi lakše kući.

— Stipurina je još u podne objesio na komoštre kotlinu kupusa i mesa — reče oružnik. — Znao je on, da će se k njemu na večeru.

Lukanu već bi na vrh jezika, da reče i oružnicima, da dođu i oni — toliko je bio razdragan! — no predomisli se. Ne bi mogao pred njima razgovarati, kako želi, kad znadu, kako stvari stoje. Možda bi mu se i rugali.

Povratnici se nijesu dugo zadržali u postaji.

Jeli su, pili i pripovijedali, a stric je zvao i nudio svakoga, tko se je primakao, ali je ujedno bio ljut, što su se toliki skupili i navalili na ljude pitanjima, da ne mogu dosta naodgovarati i da on uopće ne može doći do riječi, pa da sve točno ispita o pokojnome Mićanu. Čuje on riječi Sibirija, Mongolija, Kavkaz, Kina, čudesa, čarolije, ubijanje, gladovanje, bježanje — čuje, a niti razumije, o čemu se tu radi, niti mu je stalo, da razumije.

— I uprav ste vas dva bili š njim, kad je umira'?!

— 'Ko kad je umira?!

— Mića pokojni, Mića prijatelja Blažića.

— E, e. Nas dva, a bilo nas je i više, al izginiše.

— Milkan Ivasov je u komade raznešen uprav prid mojim očima, ka' da bi sad među nas tresnila granata!

— Eno njega, jadan ne bije, kod kuće živa i zdrava!

— 'E li?! To je unda drugi poginije.

— A da, man drugi — potvrđuje Lukan i osjeća, da mu se jezik deblja, otiče i skoro će mu usta biti pretijesna. Došao iz velike studeni u vrlo zagrijanu sobu, dobro jeo, vino se sklizalo niz grlo, kao da ga je lijevao u vučiju, a nije naučen na piće, pa ga naglo hvatalo. Ipak je znao, da mora još stvar dobro utvrditi: — I vas dva morete priseći, da j' Mićan umra', ka' — na priliku — na vašim rukami?!

— Sto puta, a ne 'ednom.

— E, lipo! Dajte vina još! Vidiš, da su ljudi žedni. Samo ti nosi, a ja ću platiti.

— Da' se ti, Lukane, u trošak! — šali se neki s njime.

— Imam i zašto — odgovara on i pije, a sve misli, kako bi se morao požuriti i ravno u kolibicu, da reče Ani i da je odvede u svoju kuću za vazda. Za vazda! Morao bi ići, jer zna, kako ona sada čeka, al opet — ne može ustati između ljudi, kad ih je pozvao, a ne žali, pa da bi potrošio dva vola. Ne može ustati, pa nudi: — Pijte, braćo. Žedni smo.

Razgovor je postajao sve bučniji, a sve rjeđi oni, koji su se bili skupili oko njih. Najzad ostadoše njih šestorica, mrtvi pijani i pred zoru pospaše za stolovima onako, kako su sjedjeli.

Kad ih sutradan probudiše, skoči Lukan kao poplašen i sav protrnu, kad opazi, da je već bijeli dan.

— Ajme meni, kako j' jadnica čekala! — zavapi u sebi i protrlja oči. Glava mu je bila kolik koš, ogledava se oko sebe, pa pita: — Koja su doba?

— Uprav je sad podne zvonilo.

— Ajme meni! Daj brže račun, pa da bižim!

— A, evo: užina gotova! — odgovori birtaš.

— Plati'ću i užinu i sve, al moram bižati — odgovara on i više ne sjeda. — Ajme meni, kud ostado'!

Još utvrdi s Ivanom i Matom, kako će, kad budu pozvani da svjedoče i reče im:

— A jabuka vam, braćo, ne vali! — i sune na vrata, kao da ga vile nose. Niti koga vidi niti pozna nit se kome javlja, već leti, upravo leti, da što prije vidi Aneru. Naravno, ne će u kolibicu, jer je ona, sigurno, jutros otišla k djeci, kad je vidjela, da nema Miće, a i glas je već vjerojatno stigao, da se Mića nije vratio. Osjećao se je strahovito nezadovoljnim, skoro nesretnim, što mu se je to desilo: prije svega naljoskao se kao ćuskija, kao još nikada u životu, a onda: ostao tako dugo, gdje zna, kako siromašna Anera strepi, čekajući najprije Miću, a sada njega. Pomislit će, da mu se je dogodila kakova nesreća — što bi drugo i mogla misliti, kad joj ne može ni na kraj pameti doći, da bi se on zapio. Lukan se zapio?! Tko je to čuo?! Da to komu rekne, glasno bi mu se nasmijao. Kako bi se Lukan mogao zapiti?! Ni Anera ne može na to pomisliti, pa će računati sa svim mogućim i nemogućim nesrećama.

Putem nije sreo ni žive duše. To ga je osobito zadovoljavalo u svoj toj neprilici, jer je bio uvjeren, da bi mu svaki

bio pročitao na čelu, kako se je bio nadudao kao trijeska. Dosta mu je, što on sam zna i osjeća tu sramotu! Ni u selu ne vidje nikoga, jer je došao preko Briga Serdarova, pa niti nije prolazio ispred kuća. Mislio je, kako će ga Anera žalostivo gledati, kad mu vidi na očima, da se je bio nakresao kao kozja mješina, pa stupi u kuću nekako čedno i bojažljivo. U kući djeca i Jela. Nema Makića, nema Anere.

— A 'di su ti nji' dvoj? — upita ga Jela.

— Koji' dvoj?! — začudi se Lukan.

— Pa, Mića i Anera!

— Bog s tobom! — odgovori on. — A nije li se Ana vratila?

— Vidiš, da je nema.

On bez riječi požuri u sobu. Nije je bilo ni tamo. Pogleda, gdje je uvijek stajao ključ od kolibice. Nema ni njega. Sav zamre. Stane nasred sobe i počne se ogledavati, kao da je traži. Uniđe Vidurina i kaže mu:

— Nema, majke, striče, nema. Kako j' sinoć otišla, nije se više vraćala. A rekla j' meni, da će se vratiti.

Nijemo je, ubezumljeno zvirlao oko sebe. Iziđe u kuću, pa se i tamo stane ogledavati.

— Rekla j', da iđe Kati — govorila je Jela — i da će tamo čekati Miću.

On je šutio.

— A 'e l' doša' Mića?

— Nije ni ne će — odgovori on i srne iz kuće. Usput pogleda u podrum. Nema je. I u štalu i u ajat: nema je ni tamo. Pogleda na sjenik nad štalom. Opazi njezin kićeni biljac i popne se, da ga bolje pogleda. Smotan je u četvero po širini, kako je visio na primetu. — Kako j' tu dospije?! Zašto ga j' tu prinila? Kako j' mogla spavati pod samom pla'tom po ovako užasnoj zimi. — Nenadano ga kao iz puške saletješe zle slutnje, a misao mu se odmah strelimice baci i na Anerina jedinog dušmanina.

Više se sklizne i uruši nego li sađe niz ljestve i uperi korake prema kolibici. Nije se usudio razvijati misli, koje su ga saletjele... Anera je rekla, da će ih jedno platiti glavom... Gdje bi mogla biti?! Nema ključa od kolibice, a biljac je tu. Ne bi bez njega od sinoć izdržala, pa da je iz željeza. I ono bi se smrzlo i puklo. Slutnje se sve zgušćuju

i pritišču kao brdo... Možda je kod sestre Mande?! Al nije moguće, da ona ne bi bila jutros došla k djeci. To nije moguće, jer Anera djece ne ostavlja. Nije moguće, no usput se ipak svrati k Mandi i Marku. Nema ni pedeset koraka stramputice, a da je i više, mora. Nađe ih oboje u kući.

— Nije Ana kod vas?! — upita, kad je ne opazi.

— Nema je. A 'di je? — upita Manda u čudu.

— Zlo! — dahne Lukan. — Zlo, na moju dušu!

— A što j', muke ti nebožije?! — prepade se Manda.

— Ne znam ja. Ču'će se — odgovarao je s teškom mukom. — Nego, 'ajde, Marko, sa mnom.

— A kuda ćete?! Iđem i ja! — opet će Manda.

— Budi ti tu, dok se Marko vrati — reče Lukan i ispane iz kuće, a Marko za njim.

— A što j' to, striče?! Što j' š njom? — pitao je Marko.

— Ne znam ja. Ne znam ništa, jadan ti sam — govorio je Lukan kao izvan sebe, a slutnje se zgušćivale u strašnu neizvjesnost. — Ja, kukavac, otiša' sinoć prid ove, a una u kolibicu, da jadnica čeka svog mrtvog Mićana i nema je dosad.

— A 'di si ti bije dosad?!

— U prokletom Lovinjcu...

— Nije joj, moj striče, ništa, ako Bog da — govorio je Marko tek toliko, da ga tješi.

— Jadan ti sam, nema ništa neg une dvi pla'te... Smrzla bi se, da j' jača od zmaja...

Kolibica zatvorena. S puta do pred nju prtina, kako su je stric i Anera napravili, kad su pred nekoliko dana tu dolazili. Smrzla kao i sve prtine. Na njoj se ne vidi nikakav trag.

— Morda je kod koje druge sestre — opet će Marko, spremajući izgovor, ako je tu ne nađu.

U stricu krv uspori tok, a noge se ukočiše, pa ih jedva jedvice dogura do vrata. Pokuša otvoriti. Vrata popustiše.

— Ajme meni, otvoreno! — uzdahne on, pane unutra i vikne kao bezuman: — Ane! Ane moja!

Ležala je nepomično, otvorenih usta i otvorenih očiju, koje je uprla visoko u slamu krovišta. Ne odazva se. Lukan joj prileti i metne joj ruku na čelo.

— Mrtva! Jadna mi majka! — propišti on očajno, te osjeti, da se guši. Klonuše mu noge i ruke, pa se spusti i sjede kraj nje na krevet.

— Ne govori, jadan ne bije! — vikne Marko. — Morda j' samo zamrla od studeni. — Pritrča i on, popipa je po licu i skameni se.

Carza je bila na njoj, no i kožun i kaput su bili kraj kreveta na stočiću, dok joj je rubac s jednim ćoškom bio pod glavom, a velika ga je većina visjela preko kreveta do brvana. Opanci su joj bili kraj kreveta.

Marko pridigne plahtu, s kojom je bila pokrivena i primi je za ruku.

— Ukočena... Gotovo je — šane.

Lukan je suludo buljio u otvorene oči i na njima vidio samrtni strah, kojeg su upile u posljednjem trenutku života. I usta su ukočena, kao da su se ustavila i sledila u velikome vrisku.

— Veselje moje!... Jadna mi majka!... počeo je šaptati i lomiti rukama. — Jadan ti sam za tobom, dok sam živ... Ustao je i zagledao se u Marka.

— Umrla je od stra' — reče Marko. — Unda se smrzla.

— Ajme meni, kukavne moje sirote na ognjištu...

Marko se prekrsti i pomoli se Bogu, a zatim metne kapu na glavu i reče:

— Gotovo j', striče. Iđem ja po starešinu.

— Nek mam dođe — reče mu Lukan slomljenim glasom. — Ne reci nikom ništa, da se svit ne kupi.

— Ne boj se. Ni Mandi — odgovori Marko i otide iznad Gaja, da ga ne vide u selu.

Lukan je časak mirno sjedio, a onda ustane, nagne se nad nju i stane je cjelivati u mrtvo, smrznuto čelo i obraze.

— A kako te je, oči moje?! — šaptao je, držeći joj lice u svojim rukama i gledajući u mrtve oči. — Kako te je 'ajduk privarije, sunce moje žarko?! Reci svome stricu, zvizdo moja Danice, koje kukavac više nikada ne ću viditi?!

Nije ni jednog časa bio u sumnji, kakvom je smrću umrla, pa se zagleda u vrat, da vidi, da li se poznaju tragovi prstiju. Nije mogao opaziti ni najmanje modrice, ni traga ogrebotini. Podigne plahtu, kojom je bila pokrivena. Ležala je ispružena, carza na njoj u najvećem redu, no kako je

plahtu prebacio preko podnožja kreveta, opazi, da je zamazana s nutarnje strane baš kod nogu.

— To j' s opancim — pomisli on — pa je unda privrnije, da se ne vidi.

Više nije osjećao ni boli ni tuge ni nesreće, jer ga je svega obuzela neodoljiva želja, da sve točno vidi, da nađe i dokaze za svoje uvjerenje. Oprezno je podvukao ruku ispod koljena, podhvativši i carzu, da pogleda i donju plahtu. Ta je bila potpuno čista. Zatim podvuče ruku pod vrat i podigne je kao drvo. Skoro je kriknuo od bijesa i užasa, kad joj je baš pod plećima opazio svoj građeni rupčić, koji mu je dala pokojna Anica kratko vrijeme prije nego li su se vjenčali. Nju spusti, a uzme žurno rupčić i raširi ga. Bio je krvav, al ne jako. Kao i jučer. Metne ga u džep. Odmah je pokrije plahtom, kao što je i prije bila pokrivena, a zatim pokuša prstima da joj zaklopi oči, no to mu nije uspjelo. Čim bi podigao prste, kapci bi se vraćali u prijašnji položaj. Pokuša da joj zatvori usta, no od toga odustade, čim opazi, da bi morao upotrijebiti silu, da pomakne vilicu.

Sjedio je kraj nje, oslonivši desnu ruku o njezinu nogu i nepomično joj gledao u oči, koje više nije mogao prepoznati. Činilo mu se, da nemaju zjenica i da se po njima razlila neka sluzava tekućina, koja se je sigurno sledila. Lijevu je ruku držao u džepu na rupčiću, ne misleći više ni na sebe ni na svoju divnu Aneru. Nije osjećao ni bolova ni tuge ni strahote svoje nesreće. Misli su mu išle dalje, a srce ukočeno i oči suhe kao puščani prah.

Marko i starješina Mijat ga nađoše u tome položaju.

— Što j' to, 'rankane, ako znaš, što j' Bog?! — reče Mijatina kao izvan sebe od pustoga čuda i zaprepaštenja.

— A, eto, striče Mijate — reče Lukan suho.

Mijat pristupi, prekrsti se, pogleda joj lice, malko podigne plahtu, odmah pokuša, da joj priklopi oči i reče:

— Puklo joj srce. Od velikog joj stra' puklo srce.

— Ti javi tako — opet će Lukan, ne pomičući se s mjesta.

— 'O'š je nositi kući?

— A da, jadan ti sam je ovaku nosije.

— Moreš. Umrla, umrla — nema ništa — reče starješina Mijat s važnošću službenog mrtvozornika. — Srce joj puklo, pa umrla.

— Srce, srce, žalostan ti sam za njom.

— 'Oćeš, da ti pomožem? — upita starešina.

— 'Vala ti, striče Mijate. Bolje, da nas je manje. A još ću malko i pričekati — odgovori Lukan.

Vijest puče selom munjevitom brzinom i razliježe se po bližoj i daljoj okolici.

— Aneri puklo srce, čekajući Miću...

Svi su sada znali, da ona i nije njega očekivala, jer zna, da je mrtav, već kad je čula, da se neki vraćaju iz Rusije, a ona njega uzalud čeka, otišla u kolibicu, da se pomoli Bogu i da se tamo sama isplače, pa joj od tuge puklo srce. Kako nije na prečac umrla, sjetila se svoje siročadi, kriknula, zagledala se prema Lukanovoj kući, gdje joj djeca ostaju, raskrilila ruke i tako umrla: otvorenih i ruku i usta i očiju.

Nešto je pripovijedao starješina prvome, koga je sreo, a što je dalje vijest letjela, to je više kićena.

Lukan ju je zamotao u obje plahte, metnuo kapu u džep, na građeni rupčić, a Anu na rame, dok je Marko uzeo opanke, haljinac i kožun. Pred njih je dotrčala, kukajući, Anina sestra Manda, a odmah iza nje djeverovi Joso i Ivan, malo iza njih i svekrva. Dok su došli do kuće, bilo je već sve selo iza stričevih peta u plaču, žaljki, čuđenju i snebivanju.

Nije ni Blažić stigao među najzadnjima. Dok su pokojnicu žene u sobi spremale i redile, on je s mnogo drugih sjedio u kući. Lukan se je pretvarao, da ga nije ni opazio, prođe mimo njega i pozove Makića i Josu u drugu — Makićevu — sobu i reče im sve radi sprovoda i podušja. Za jedan sat je već u kući bilo rakije, te je njih nekoliko točilo i svakom nudilo.

Najzad se Lukan i Blažić sukobiše očima, a bili su toliko blizu, da ga Lukan nije mogao izbjeći, a da to ostali ne bi bili morali opaziti. Gledali su jedan drugome ravno u oči. Blažićev je pogled bio nemiran i nesiguran, pa da prikrije zabunu, maši se rukom očiju kao da briše suze i reče:

— 'Esi vidije nesriće, 'ko se Bogu moli!

Lukan ne odgovori ništa, dok mu opet ne uhvati pogleda, šuteći još i tada koji tren tako, da Blažić ponovno prinese ruku očima.

— Ni'ko svojoj ne uteče! — reče lagano, naglašavajući svaku riječ, no veoma tiho, te ostali ne zapeše za taj razgovor.

— A da! — potvrdi Blažić i pogleda ga sigurnije.

— 'Ko danas, 'ko sutra! — opet će Lukan i makne se, bojeći se, da se ne bi mogao dugo svladavati.

Kraj njezina su odra prošla sva bliža i dalja, pa i najdalja sela, kao još mimo nijednoga. Obišla ju je skoro cijela plovanija, a nije izostao ni jedan od onih, koji su je prosili kao djevojku ili udovicu. Neki su predlagali, da bude već sutradan pokopana, kad je očito još sinoć umrla, no Lukan nije dao. Htio je, da mu dvije noći prenoći pod krovom.

Prije nego je stigao plovan, da je blagoslovi i povede sprovod, pozove Lukan, opet u Makićevu sobu, Blažića, Josu, Ivana i Makića.

— Ovako ćemo — reče: — Ti ćeš, prijašine, nositi križ.

Blažić se lecne, no ne reče ništa.

— Ne čudi se! — nastavljao je Lukan s usiljenim mirom i ledenom odmjerenošću. — Neka to bude ka' znak pomirbe među vami dvoma.

— Nismo se mi ni svađali — reče on nesigurno.

— Bog i ti najbolje znate, a morda i ja što znam — odgovori Lukan veoma značajno, no odmah snizi glas i nastavi posve bezazleno: — A znaš ti svit. Un misli drugačije, pa će se svakom činiti lipo, kad vidi, da joj baš svekar nosi križ. 'E l' ovako?!

— Dobro, kad ti veliš — pristade Blažić, i ako mu je bilo veoma krivo, no jednostavno se nije usudio da prigovara.

— Poni'ćemo je Joso i ja i vas dva iza nas — reče prema Makiću i Ivanu. — Mi ćemo je i u groblje uniti iz crikve.

Kako je neprestano držala ljuta studen, na sprovodu su bile žene samo iz najbližih sela, dok je muškaraca bilo iz cijele plovanije. Curicu ni jednu nisu mogli pustiti, da idu tako daleko, pa su iza lijesa išli Vidurina i Mića, među njima baba Manda, a iza njih pokojničine sestre i svaci.

Blažiću je križ bio težak, kao da je deset puta teži nego jest i kao da je iz živoga nada. Oči su mu se sjenile od snježnog blještavila, a u glavi mu je šumilo pod pritiskom stotine i stotine očiju, koje su bile sve uperene u njega. Nekoliko mu je puta dolazilo, da se okrene, pa da s onim križem isprebija najprije Lukana, a onda — koji mu se ne ukloni. Savjest je njemu vazda mirna kao najmirnija ustajala kaljuža, no ne da mu mira osjećaj, da svi u njega gledaju kao

u čudo i ne zna se, kako bi još bilo do crkve, da mu ne sunu glavom misao, da je uprav dobro, što radi... To će se pripovijedati i pripovijedat će se samo dobro po njega. Ima tu Lukan pravo, odnosno: ako je namjeravao postići što drugo, prevario se je. I Blažić se uspravi pod Anerinim križem, kao da joj nosi svatovski barjak.

Kad su Lukana zamijenili, išao je uz djecu i Mandu, ne skidajući pogleda s Blažića, kad ga je god mogao vidjeti od nosila. Nije mu nitko rekao, da je prtina raskidana, pa se je iznenadio, kad je vidio, da je široka kao i sam put.

— Sve za Aneru i svi za Aneru — pomisli on i duboko uzdahne, no ostade i dalje miran kao kamen. On nije bio tu, on nije živio sa žalošću onoga, s kojim se je sudbina poigrala tako čudesno, da mu je dodijelila onu, za kojom su zalud posizali i najveći i najbogatiji, pa — što više i sama gospoda — da ju je dodijelila njemu, koji se nije usudio nikada ni pomisliti na nju. Nije on na to mislio, niti je osjećao težinu svojih malih sirota, za koje još ni sam ne zna, kako će ih odgojiti. Sav je živio u onome, što mu je sudbina još namijenila. On tome ne želi izbjeći, on ne bi ni htio tome izbjeći. Volio bi glavu izgubiti...

Stupao je lagano, držeći lijevu ruku u džepu od haljinca na građenom rupčiću i promatrao prijašina Blažića, kako strpljivo koraca pod križem.

S groblja se raziđoše kućama svi, koji su bili izdalje i radi studeni i radi noći, koja je već bila na pomolu, pa na podušje dođoše oni iz obližnjih sela, koji tu već moraju biti. Stolove su napravili po kući i u sobama, maknuvši na kraj sve, što se je dalo maknuti, da bude što više mjesta.

Kad su svi posjedali, Lukan se izgubi iz kuće i žurnim koracima otide u kolibicu, naloži veliku vatru, metne stočić kraj kreveta, nasloni se na nj, prekrsti se i stane se moliti Bogu. Što je dulje molio, to mu se je više srce otvaralo, dok ne provali u glasan plač. Okrene se posve krevetu, spusti lice na jastuk i pusti maha suzama, šapćući i ponavljajući:

— Miljenice moja, miljenice moja... Ne će tebe tvoj stric zaboraviti, miljenice moja...

Dugo je plakao, te je vatra već bila posve dogorjela i na ognjištu je bio samo velik kup žive žeravice, kad se je smirio

i digao. Zagledao se je u krevet, pa opet počeo, kao da je ona tu živa:

— Drugačije bi bio tvoj stric, miljenice moja, da nema uni' naši' sirotica... Bila bi tu i dvoja, pa... i troja nosila... Al, oči moje, dušo moja! Kad nisam smije, žalostan ti sam i kamen... Al ne će tebe tvoj stric zaboraviti, miljenice moja... Ti si podigla stričevo ognjište. Samo ti i dragi Bog, miljenice moja...

U kući je prva Manda osjetila, da njega nema, pa šane Josi, da pogleda van. Može čovjek sjesti na ovakoj Božjoj ciči, pa se smrznuti kao i nesretna Anera. Joso je uzalud izlazio nekoliko puta, pa mu onda sijevne u glavi pomisao, da bi mogao biti u kolibici i pođe tamo. On je znao, da je stric običavao češće ići tamo ložiti vatru, pa mu se učini vrlo vjerojatnim, da je baš i danas otišao, da to isto učini. Lukan je međutim zapretao žeravicu lugom, opet se pomolio Bogu i upravo zaključavao vrata, kad je Joso stigao.

— Pogodije sam, striče, da si tu.

— A 'di bi' drugdi bije?! — Znaš, kako j' una to volila, Bog joj se smilova' njezinoj lipoj dušici.

— E, da, moj striče, grdna moja rano, za njom i za tobom!

— A nu, moj Joso...

— Kako si sad, moj striče, odumije?

On je čas šutio, a tada odgovori rastreseno:

— Kako?! Nikako... Ne znam ni sam... Nikako će biti...

— A da. Nikako mora biti. Živiti se mora.

— Mora do Božije Volje... A kako bi bilo... Ja ne znam.

— Nude?!

— Kako bi bilo... A moglo bi biti, kad bi ti tije...

— Nude, nude, striče?!

— Ja ne dam ni dičaka nikome... Unda bi dobro bilo... Al, da: ne ćete dati, jadan ti sam.

— Kako si odumije?!

— Eto, dok vidim, kako ću, mogla bi prija Manda sve ovo voditi... Mogla bi. Prijatelju je sve'dno, 'di je, a Kajana bi mogla i brež nje. Samo ako bi tila prijateljica i ti... Baba j' dici...

Joso ne odgovori odmah. Misao je previše neočekivana, pa i neobična.

— Uprav bi tije, da restu pod njezinom rukom... Eto: dok ne vidim, kako ću dalje... Kako će Bog pripustiti...

— Ne bi bilo s gorega, striče.

— Ja mislim. Re' ću joj još večeras nek ostane s dicom... Unda reci i ti...

— 'Oću, striče.

Lukan se je sam čudio, kako mu je ta misao naletjela u glavu i što je dulje o njoj razmišljao, to je bivao s njom sve zadovoljniji: — Ni'ko nego una... A potlje ćemo viditi... Mora' će ostati... Uprav una! I potlje! Potlje će biti još lakše! Uprav una...

Kad su se ljudi razišli, ostadoše u kući samo domaći i Blažićevi. Žene su dizale stolove i sve pospremale, a ljudi sjedjeli uz vatre i šutjeli. Svaki se zagledao preda se, nemirno udarao prstima po koljenu ili šarao štapićem po lugu. Jedini je Blažić sjedio mirno kao mramor. Bilo mu je žao, što mu tako brzo izmače ispod ruke, čim se je bio dočepao, no nije se dalo drukčije. Nije on kriv, što je ona bila luda i vjerovala, da s čovjekom može lomiti pandžu. Za to se hoće dobra, čvrsta muška žila, a ne žensko, pa da je i najjače. Da je bila pametna, bili bi poživjeli i on i ona... Al eto: nije on kriv... Ako ništa: metnuo je prijašinu i mačka i zmiju u gaće, pa neka sada on ide k plovanu, da se nad njim moli Bogu... Sada mu je vratio šilo za ognjilo...

I Manda je sjela kraj vatre.

— A kako ćeš, prijašine, sada?! — upita Blažić, ne podižući pogleda.

— Ha!... Valja da j' i meni Bog nikako ostavije, slava Mu i 'vala...

— 'Est to — potvrdi Blažić. — Nikako moraš. A kako si odumije?

— Eto: sad nek prija Manda ostane tu s dicom, dok vidim kako ću. 'E l' nu, prijo?

— Ja ne branim, ako Blaž reče — odgovori ona spremno.

— To j' dobro — uplete se odmah Joso. — A da, man ostati.

Blažića je to vrlo iznenadilo, i ako nije opazio, na što mu to izlazi. Po svome bi raspoloženju bio najradije odmah odlučno odbio i samu pomisao, no prilike mu ne dopustiše, da se tako ponese. Zašto ne bi Manda mogla tu ostati, dok Lukan nekoga nađe?! Baba je djeci, u kući joj je Kajana, koja je već dosta vješta i iskusna, da je neko vrijeme zamijeni, pa nema izgovora, da odbije.

— La'ko ćeš ti — poče Blažić okolišavati. — La'ko j' za te ... Ti si ka' crna zemlja... Sve prenese...

— A nu! 'Est to — odgovori Lukan rastežući, važući riječi i lagacko ljuljuškajući glavu gore, dolje. — U zemlji tutnji, buči, a vele, da se i ruši i orlja... A gori ti lipo oreš, dok se ne provali...

Zastade. Učinilo mu se, da je previše rekao, pa odmah nadoveže:

— Poda mnom se, lje, provalilo...

— Ne 'š ti, jadan, propasti! — reče Blažić ko veselo, da ga osokoli i pogleda prijatelja. Lukan mirno dočeka i primi taj pogled, pa ne mičući ga, reče značajno:

— 'Vala Bogu i Blaženoj Aneri! Una oziđa moje ognjište.

— 'Est to! — reče Blažić, osjetivši neodoljivo, da tu ne smije šutjeti. — Eto: nikako mora biti. Al, la'ko j' za tebe. Ti si ka' zemlja.

— Tako ti unda, prijo, lipo tu ostani — vrati se Lukan na prijašnji razgovor.

— 'Oću ja, moj prijatelju, kakogod rečete ti i Blaž — odgovori ona i opet vrlo spremno.

— Sve'dno j' prijatelju, 'di si ti, man ako baš ne bi tije meni učiniti!

— A kome bi', ako ne bi' tebi, moj prijašine?!

— E, 'vala ti. Zna' sam ja to. 'Vala ti — ponavljao je Lukan.

Blažić se je uznemirio, počeo se mjestoljiti na stolcu, pa da prikrije nezadovoljstvo, navuče na lice lagani smiješak kao tobože od zadovoljstva, što je prijatelju mogao učiniti po volji. A da kome bi, ako ne bi njemu?! I eto: drago mu je, što mu može pomoći.

— Ako ne ćemo mi 'edan drugome, a da 'ko će? — reče i opet se zagleda u Lukana, no on ili ne opazi ili ne htjede uzvratiti pogleda već samo reče:

— Imamo i zašto!

To je rečeno tako, da je svatko mogao tumačiti, kako mu se najbolje čini, no Blažić je vjerovao, da se ne vara u tumačenju, i ako je bio daleko i od same pomisli, da bi Lukan mogao — previše znati. Otkuda?! On zna ono i onoliko, koliko je znao i onda, kad su ljudikali na Brigu Dorića. Otkuda bi mogao znati više?! Ne zna, no Blažić je ipak osjećao, da ga se boji. Boji ga se i ne smije ga izazivati.

Lukan je opazio, da je Blažić slab i da ne osjeća tvrde zemlje pod nogama, no ne htjede ipak nagliti. Sve će on njega polako dognati do stožera. Sve polako natenane. Manda je sad tu, a kada će natrag — i to je u Božjim rukama, kao i sve ostalo. Drugo mora slijediti i to brzo. On se boji...

Kad se je sutradan sastao s Josom, upita ga:

— Što ti se čini, Josica: kad bi se vaša zadruga podijelila... A ne daj, Bože! To j' meni samo tako munulo u glavu. Ništo mislim, pa tako... da podivanimo, a unda ćemo viditi... Što misliš, bi li Mićine dičake zapalo manje il više neg sada uživaju?!

— Što ti ja znam, moj striče?! — odgovori on u neprilici, jer ga je to pitanje zateklo posve nepripravna. — A tako... Ja mislim, da im nije krivo... Al moglo bi i' i još štogod zapasti... Tu j' kuća i štale i tako... A što ti je to palo nauma?!

— Uprav sam mislije ovako: vas ima i tako mnogo, pa bi' ja uzeje i nji' u zadrugu. I tako su sva dica 'edna: od iste matere i u vašoj zadruzi, pa bi to sve k 'ednu i načinili.

— Nisam, striče, na to nikad ni pomislije! — reče Joso posve iskreno. — Al eto: moglo bi to biti...

— Dica su već veleka — govorio je Lukan — pa već svašta i čuju i znadu... Reci ti meni, kako bi uni mogli s didom?! Reci mi — a pametan si!

— 'Est to.

— Što j' moje, bi' će i njihovo... Curice ćemo udati. I tako... Nikako man tako.

— Ne će pristati ćakan. Znaš, kako j' bilo, kad si tije pripisati samo curice i pokojnu Anu? ... A sve su bile tvoje?!

— Samo, da si ti za to, a š ćakanom ću ja.

— Evo, striče: ja ti mam velim, da 'esam za to.

— Unda — kun da nismo ni bile ni crne!

— Dobro, striče.

Tog se istog dana Lukan ponovno navije u blizinu Blažićeve kuće, pa kad je upražao zgodu, reče mu ko slučajno i nehajno, a u četiri oka:

— Prijatelju, jadan ne bije, da mi ne propane unaj građeni rupčić moje pokojne Anice?!

Blažića udari to pitanje kao ćuskija po mozgu. Zaboravio je na rupčić, kao da ga ni Bog nije dao, a zna dobro, kako mu je naletio pod ruku i poslužio ... Skupi svu snagu, da se svlada, pa se nasmiješi i, tobože, podrugne:

— Vidi, vidi, moga prijašina! Do šta j' njemu u svoj tolikoj muci?!

— A, taka — znaš, dala mi ga j' prije neg smo se vinčali, pa ne bi' tije, da propane — odgovori Lukan ko malko u neprilici, što on kao zreo čovjek gleda na take trice.

— Ne će, ne će propasti! — opet će Blažić, smiješeći se i već mnogo mirnije. — U pranju je. Uprav sam ga jutros vidije. U pranju je, ne boj se.

— Lako j' meni za njeg, samo kad ti znaš, 'di je.

Lukanovó je držanje bilo takovo, da Blažić nije ni posumnjao, da bi on mogao slutiti, što je bilo s tim nesretnim rupčićem, no — gdje je rupčić?! To je ono, što je njega sada pritislo. Je li ga tamo zaboravio, je l' ga putem izgubio, što li je s njim bilo?! Nije se mogao smiriti, pa odmah pođe ispod sela prema kolibici, točno onim putem, kojim se je one noći vratio. Ludo je to. Otada su već prošla tri dana i četvrti na izmaku, pa da je bila igla, netko bi je bio opazio na smrznutoj prtini i digao, a kamoli da bi svi seljani kao slijepi prolazili kraj velikog građenog rupčića. Dobro: snijeg je bijel, a i rupčić je bijel, ali je vezen ne samo bijelim nego i crvenim koncem, pa bi s tim sigurnije zapeo za oko. Crveno na bijelu! A još je i krvav, kako se je on obrisao ispod nosa! Ludo je to, što ga sada ide tražiti, no nije mogao odoljeti. Mora ići, a onda će pogledati i kolibicu. Tako — nešto ga

vuče, te je već prošlih dana jedva odolijevao napasti, da je ide pogledati. Pozna je on vrlo dobro, zna napamet i koliko je redova slame na krovu — zna sve, no ipak ga je nešto gonilo, da je pogleda sada — poslije ovoga događaja.

Potulio je glavu i neprestano bacao pogled lijevo i desno po obalama prtine. Možda je ipak gdje u snijegu. Nije kijalo tih dana, al se je ipak moglo desiti, da vjetar nanese na njega toliko snijega, da prekrije ono crvenilo. Snijeg je, doduše, sav smrznut, no ipak se je moglo desiti nešto drugo, što bi Blažiću pomoglo, da se riješi te užasne more, koja mu je pala na grudi i pije mu krv i svu snagu kao milijun konjskih pijavica?! Kako je samo mogao na onu prokletu krpu zaboraviti toliko, da je se uopće nije sjetio, dok ga Lukan ne upita za nju?! Kako se je moglo to desiti?! A kad se je to moglo desiti i desilo se, zašto se ne bi moglo dogoditi, da ga sada i nađe onako ludo, kao što je ludo zaboravio na njega?

Već je iz sela okrenuo na lijevo, kad se sjeti, da bi ga tko mogao sresti i upitati, kamo ide. Ide kućama Pucalovića. Ima nekakva posla. I otići će, ako ga tko upita, kamo ide. Nije teško izmisliti nešto, što ne može biti.

Nema ga. Nema, pa nema ... Da mu je ostao u kolibici, bili bi ga sigurno našli. Bio bi ga našao Lukan, jer je on prvi došao u kolibicu poslije njegova izlaska iz nje. S njim je bio i Marko, no izlazi na isto. Lukan bi ga imao u rukama i odmah bi mu bilo sve jasno, a ako ne bi bio mogao pomisliti — a možda da i ne bi — bio bi ga upitao, kad je Ani vratio rupčić, a on bi bio odgovorio, da ju je sreo, kad je odlazila u kolibicu i onda joj ga vratio. Možda bi bilo tako, ali bi Lukan bio mogao i starješini predati rupčić, a starješina oružnicima i onda ...

Blažić sav protrne i osjeti, kako mu lisičine stežu ruke iza šaka toliko, da su mu nokti pomodrili i zagleda se u prste. Osjeti, kako za njim i za oružnicima grće cijelo selo, pa drugo, pa treće, pa sva bliža i daljna sela. Pljuju po njemu psuju ga i proklinju ga ... Dolazi sudbeno povjerenstvo. I njega opet vode u selo i sva sela opet grću za njim i pljuju po njemu i psuju ga i proklinju, no još ipak ne znaju, što je sve učinio. Tada dolazi nekakav gad s velikim očalima — član povjerenstva — i Aneru pregleda točno. Tako — nema

tu sramote, kad se radi o mrtvoj glavi. Svu ju pregleda i govori, hajduk, kao da je bio tu: — »Nije on nju, — veli — samo zagušio, nego je još napravio to i to.« Jasno on govori, kao da bi zagrizao krišku kruha.

— »On?! Svekar?! — grme sela i navaljuju — tko sa sjekirom, tko s kolcem, tko s vilama, već tko je šta prije dohvatio.

— Ubijmo vuka!... Ubijmo medvida!... — viču, urlaju bjesne, zavijaju kao gladni vukovi, žedni njegove krvi. On se potulio i čeka, kad će početi padati prvi udarci, a oružnici ga brane. Njega oružnici brane! Skoro bi se nasmijao, al eto — rulja aburdala, sprcala, zaslijepila, pa nikako nego — ubiti ga. Nije mu do smijeha, al mu nije ni žao. Jači su, pa neka ubijaju. Nema tu ništa! Jači su. Da je on jači, on bi njih, al — eto: jači su, pa neka ubijaju.

Stiže pred kolibicu, a građenom rupčiću ni traga. Stane i ogleda se na sve strane. Nigdje ni žive duše. Pristupi k vratima. Zaključana. Pred kolibicom je snijeg naširoko utaban, jer su ovih dana mnogi dolazili pred nju, da zavire kroz prozorčić, tako — da vide, gdje je to puklo Anerino srce...

Pristupi k prozorčiću, no ne vidje ništa, jer je iznutra još uvijek zastor. Naginjao se je na sve strane, e da bi našao i najmanji prostor, koji nije zastrt, no uzalud. Odstupi i neodlučno stane... Šteta, što je bila onako luda... A onaka žena!... Onaka ljepota. Još i sada, poslije svih muka i patnja i djece — onaka pusta ljepota i snaga i život!... Šteta... al, što joj je on mogao?! Kad je udarilo onako, jedno ih je moralo platiti glavom. A on toga nije htio! Nije. Nije na to ni pomišljao, te je vjerovao, da se je najzad — pomirila sa sudbinom i stišala se. Eto — pristaje. Kako bi i mogao na drugo pomišljati, kad je vidio, da je živa, posve živa i mišičje joj radi. Vidio joj je to i na obrazima, i ako je bilo prilično tamno. Ipak se je od vatre toliko vidjelo, da ju je mogao promatrati. Istom je poslije opazio, da se ne miče i da se je mišičje smirilo. Zvao ju je, milovao ju je, tresao ju je, no sve uzalud. Tada ju je opet počeo bezumno cjelivati, no ona se više nije branila kao prije. Sve je mirno snosila — kao mrtva. I on se uvjeri, da je doista mrtva. A on nije toga

htio. Htio je posve drugo, htio je, da živi, da živi dugo i da mu se smiješi onim svojim velikim očima. Ona nije htjela. Voljela je umrijeti, pa je — sada mrtva. Ona je to izabrala, a ne on. Al ona je doista bila luda. To je Blažić jasno vidio: primila ga je posve — tako: kao u kući Lukanovoj. Nije se ni iznenadila. Lijepo su razgovarali i — i onda se niti nije branila onako bijesno kao prošloga puta. Sve nekako — s pola volje, s pola snage, kao da je pijana, te je i on pomišljao, da se ozbiljno ne opire. Nije ga ni ogrebla. Kad je on već vjerovao, da se ne brani i da je sve u redu, počela je suludo vikati, kao da se prenula iz sna. Naravno, da je morao spriječiti. Građeni je rupčić bio u džepu pod rukom.

Kud bi sad? Što bi sad? Možda je ipak u kolibici?! Ako krevet nije posve priljubljen uz brvna, mogao je pasti iza njega, a siguran je, da Lukanu nije bilo ni na kraj pameti, da zaviruje pod krevet. A i zašto bi zavirivao? Što bi tražio?! Svakako mora pogledati i u kolibicu. Svakako! Jednostavno je to reći, al teško provesti. Kako bi u nju ušao nego da provali?! Brava je kao na tvrđavi, pa bi prije razbio vrata nego li bi ona popustila. A da to i učini — strašno je sumnjivo. Svatko bi znao, da nije provaljeno radi bogatstva. koje je unutra, već radi nečega drugog i starješina bi to sigurno odmah javio u općinu, jer mu je to dužnost... »Niki je vrag provalije u Anerinu kolibicu, a sav svit zna, da u njoj nema ništa za odniti«... To bi općina odmah javila oružnicima i — tko bi ti znao, gdje bi to onda svršilo. Mogao bi razvaliti brvna i nekoliko komada odnijeti. Eto... »Provalilo radi brvana«... To bi moglo biti. Brvna se odnesu, pretešu ili ne pretešu i znaš, po što si išao. No — što bi on s brvnima?! Samo bi natovario jednu novu brigu na glavu. Morao bi ih ili zakopati ili spaliti. Sada kopati zemlju, a kopati kamen stanac — jednako. Da ih spali — gdje bi on njih cijepao i ložio vatru, da se ne opazi?! Tko sada loži vatre izvan kuće?! Kako bilo, da bilo — mora pogledati u kolibicu. Pod krevetom bi mogao biti...

Nije se htio vraćati istim putem, već udari oko Gaja, pa prema bunaru, no tu ne zakrenu desno prema svojoj kući, već udari prama Lukanovoj... Tako: baza, da ne smrdi vazda u kućetini, pa kud će nego k prijatelju...

Lukana nađe u toru, kako ovcama polaže hranu.

— Ozepšće ti, prijašine! — reče mu, umjesto pozdrava.

— Da' sam im samo šaku sina. To toliko, da se provitre. Nisu već misec dana bile na torini — odgovori Lukan.

— Ja imam zaminu, pa se diga' u bazanje, da se i ja provitrim ka' tvoje ovce.

— A da. Lako j' tebi uz unake ljude u kući.

— Nego, znaš li, prijašine, česa sam se sitije?! I nasmija' ćeš mi se, al neka — reče on smiješeći se.

— Nude, nude.

— I smišno je, al, eto, kad sam se sitije... Još je pokojni Mića odnije iz kuće pravu jasenovu držalicu za sikiru, da je se ne bi oči nagledale. Ništa n', man unaka, samo oči, koje bi je gledale! Nikad je nije nasadije, pa i sad mora biti u kolibici — ja na brvnim, ja u odru pod slamnicom. Pa sam mislije, ako tebi ne triba...

— Ne triba mi, moj prijatelju; eno ti je, i 'est tvoja — odgovori Lukan, baveći se neprekidno svojim poslom.

— Kad bi ti moga', Bog ti da', sad mam skokniti po nju?! Uprav bi je triba' mam — govorio je Blažić, znajući, da Lukan sad ne može od blaga ni maknuti, nego da je baš najpreča nužda. Dok sve nahrani, dok prostre, dok napoji — a on sam — hoće se tu vremena!

Lukan stane pred njim, kad je svršio posao i reče mu, da sad ne bi nikako mogao, al da će je sutra donijeti. Opazi, da je Blažić uznemiren, a oči mu igraju, da se nikako ne mogu ustaviti na jednom mjestu. Lukanu sijevne u glavu, da se tu ne radi o držalici. A i kako bi Mića mogao odnijeti iz kuće takovu držalicu, kad nije odnio ni žlice?!

— Znaš, kako moremo — baci Lukan, motreći mu svaki drhtaj mišičja. — Da' ću ti ja ključ, pa 'ajde sam traži, kolko ti god drago.

— 'O'š mi ga dati! — poveseli se Blažić i usklikne to pitanje tako naglo i neoprezno, a oči mu sijevnu od zadovoljstva, da Lukan više nije sumnjao ni jednoga trena, kakova to držalica tišti prijašina.

Lukan otide u kuću i donese mu ključ.

— Al mi ga mam donesi natrag — reče mu.

— Ne boj se.

Otide najbržim koracima i najkraćim putem. Bio je presretan, što mu je tako lako i tako brzo uspjelo, da se riješi i te strašne brige, te od toga zadovoljstva i zaboravi skoro na onu glavnu brigu: gdje je građeni rupčić?!

Kako je bio nemiran i nestrpljiv, nije odmah mogao turnuti ključ u bravu. Učini mu se, da je predebeo, te se već poboja, da se je Lukan prevario i dao mu ključ od svojih kućnih vrata. Najzad ipak pogodi i otključa. Žurno turne vrata, prekorači prag i stane kao ukopan: učini mu se, da je ona još uvijek tu na krevetu i krv mu šikne u obraze. Brzo se sabere, zatvori vrata, u nekoliko koračaja skokne do kreveta, klekne na jedno koljeno, sagne se i poviri poda nj.

— Nema ga! — reče sam sebi, lagano se uspravi, klečeći i dalje. — Nema ga... Il tu nije osta' il ga nađe Lukan... Al da ga nađe... Ne nađe ga on!

Digne se i pregleda cijeli krevet, podižući slamnjaču i jastuk. Nema ga, pa nema. Sjede na krevet i zagleda se na jastuk.

...Tu joj je bila glava...

Naglo se trgne i ustane, pa obađe svu kolibicu, pomakne s mjesta i vučiju i ono drva, što ih je još bilo, i Mićin balvan, no sve uzalud. Nema ga. Popne se na balvan i pogleda redom na vrh brvana pod krovom, da nije tamo. Tko bi ga mogao tamo metnuti?! Naravno, luda je i sama pomisao, al kad čovjek nešto traži s toliko strepnje i želje, onda mu ništa nije ludo, a najzad nađe — gdje ni u najludim mislima ne bi bio mogao ni pomisliti.

Nema ga, pa nema. Još se jednom povrati krevetu i slamnjaču posve digne tako, da je jednim pogledom obuhvatio cijelu unutrašnjost kreveta. Ništa. Gole daske. Najzad se sjeti, da je u svojoj ludoj nestrpljivosti zaboravio na najglavnije: nije pogledao pod jastuk! Naglo ga digne i vidje — golu slamnjaču. Naravno! Sada mu se i samom učini naravnim, da tu ne bi bio sada, pa sve da mu je i ostao pod jastukom, jer je Lukan digao plahtu, pa bi bio opazio i rupčić, da je tu bio. Naravno, al eto. U prvi se je čas bio obradovao, kad se je sjetio, da tamo još nije pogledao.

— Tu joj je ležala glava... I nije joj mogao nikako zaklopiti očiju niti zatvoriti usta, kao da su se mahom sledila ili ukočila.

Pođe žurno k vratima, no kod njih se opet zaustavi, okrene im leđa i nasloni se, a pogled upre u krevet.

...Kako bi bilo lijepo, da je ona još tu na krevetu i da se smiješi, a da on tako dolazi s ključem u džepu... Kad je bila luda!... Al, gdje je građeni rupčić?! Sigurno mu je ispao, kad se je vraćao, netko ga je našao i zatajio. A da što će drugo i učiniti, nego da ga zataji, kad na njemu ne piše, čiji je, a ni vikati ne zna, pa da će ga odati... Glavno je, da nije u Lukana. A u njega nije, jer bi on inače odmah digao graju i nadao se u berjakanje i zapomaganje. Nije on kakav mudrijaš ili... tako, eto: prepreden, pa da bi mogao zatajiti i onda mu doći s njim i jednoga dana... Tako i onda mu reći: »Eto, una j' mrtva i više je ne vrati. Što 'š mi dati, da mučim? Nje više ne vrati«...

Odmah mu odnese ključ.

— 'Esi naša'? — upita ga Lukan.

— Nisam. Nema je.

— Triba' si dobro svagdi pogledati.

— Pritražije sam sve. Nema je, a valja da j' je Anera naložila.

— E da. Una bi znala, 'di je.

— Nema je, pa nema — reče Blažić posve mirno. — Nema stvari u držalici. Lako za to.

Josi je Anerina smrt bila vrlo zagonetna i sumnjiva od prvoga časa, no nije se usudio ni sam pred sobom razmišljati o onome, što mu se je samo i neprekidno nametalo. Nije imao baš ni najmanjeg uporišta, s kojega bi mogao poći i raščlaniti, zagraditi i temeljito prosuditi svoju sumnju, koja je bila — samo teška bojazan, samo maglovita slutnja.

On je one večeri, čim je pustio žlicu iz ruke, otišao u kuću Lukanovu, da se porazgovori s Anerom i da joj rekne, kako ne vjeruje u priče o Mićanovu povratku, no kad mu rekoše, da su njih oboje već otišli, posjedio je s Makićem i Jelom i njima iznio ove misli, koje je kanio razložiti nevjesti.

— A svi, eto, uprli, da dolazi — reče Makić.

— Ni'ko samo reka', kako bi bilo nami, a osobito nesritnoj neši, da se vrati, a drugi mam odnili dalje, da se vraća. Eto: zašto su sada svi uprli, da dolazi.

— More i to biti.

— Da ja njega nisam vidije na svoje oči, i ja bi' se još nada', al sam ga sam vidije, a Milkan nam je Ivasov pripovijeda', da j' umra'. Nema tu unda više vraćanja.

— A nu. Nije daleko, pa ćemo viditi.

Otalen je Joso otišao kući i odmah u krevet. Blažića ne zateče u kući, a mati mu reče, da je već davno otišao u jasle. Nije odmah zaspao, pa bi bio mogao čuti, da je tko prolazio dvorištem, no ne ču ništa. Sutradan je rano opet otišao k Lukanu, pa kad mu rekoše, da nema ni njega ni Anere — računao je kao i drugi, da su kod Kate. Bilo mu je malko čudnovato i nevjerojatno, da bi se stric toliko zadržavao, a kuću i blago ostavio na drugome, no — tako je bilo, pa nije mogao naći pametnijeg razjašnjenja, već da su oboje skupa kod Kate.

— Vidi'ćeš — reče mu Jela — da j' se Mićan vratije, pa vole da o svem podivane tamo, nego tu u selu. Nisu to male stvari.

— Ne bluni, moja Jelo, kad si pametna žena! — reče joj Joso i otide kući.

— 'E l' se vratije Lukan? — upita ga ćakan.

— Nema ni njeg ni neše.

— Una j' s Mićanom kod Kate — reče Blažić tako mirno i sigurno, kao da je i on bio s njima.

— Daaaa, moj ćakane! 'Di je Mića?!

— S Anerom bome — odgovori otac.

— 'Est, ako j' i una noćas umrla.

— Ne velju ja tako, man — s Mićom kod sestre Kate.

Blažić je bio posve miran i Joso se sada naknadno ne može nikako sjetiti, da bi bio mogao opaziti na njemu bilo kakve promjene, po kojoj bi mu bio mogao biti i malo sumnjiv. Ništa, uprav ništa. Ni najmanje promjene, ni traga uzrujanosti ili nemiru.

Kanio je odmah poslije podne ići pogledati, da li su se povratili, pa ga je i sam Blažić nukao, da ide, no međutim je netko u kući rekao, da zna, da se još ne povratiše i tako on ne ode, dok se selom ne pronese ona strašna vijest.

Nema, doista, nikakova uporišta za sumnju, no slutnje su tolike, da je Marka, Anerina svaka, ponovno nasamu ispitivao svaku malenkost o njegovu i Lukanovu nalazu u kolibici. Marko je sve potanko pripovijedao, tumačio i opisivao tako živo, da je Joso u tančine proživio s njim te strašne časove. No ni iz tog pripovijedanja i proživljavanja nije mogao uhvatiti upravo ništa, što bi mu pomoglo, da iziđe na čistinu: ili da se riješi slutnja ili da im nađe opravdanje. Ni na Lukanu nije ništa opazio, po čemu bi bio mogao pomišljati, da je vidio što sumnjivo ili neobično. Upravo ništa. Bilo mu je čudnovato, da je stric baš na Blažića natovario križ, no njega je veselilo, da joj ga nosi baš svekar, koji ju je izbacio iz kuće, pa je u tome tihom zadovoljstvu i zaboravio, da se zadubi u ispitivanje neobičnosti stričeve želje. Njoj se je veselio i zbog toga, što je držao, da se ne vara u sumnjama, da je ćakanova britvetina došla — u borbi u Anerine ruke.

Čim je na to pomislio, odluči, da će svakako nastojati da neopazice zaviri u Anerin sanduk. Možda ju je ostavila za krvavu uspomenu. Zato mu se je pružila zgoda već treći dan poslije pokopa. Kad se je Manda malko snašla u kući, odluči, da stvari pokojne Anere izvadi iz sanduka i prozrači. Tako — to je dobro učiniti iza mrtvaca. Tako. Izvadit će sve, malko rastresti, ostaviti neko vrijeme po krevetima i sanducima, a prozore otvoriti, neka sve malko — dahne svježega zraka. Ona je to već spomenula dan prije i Joso je slučajno bio tamo i čuo. Slijedećeg se je dana dva puta uzalud navraćao — tako: da vidi, kako mu se majka uvodi u novo gospodarstvo! — a treći je put došao, kad je već bila izvadila preko dvije trećine odijela i rubenine. On se je oko nje vrzao i vrebao zgodu, da pogleda, pa ne mogući je nikako dočekati — a bojao se, da ne bi majka nabasala na britvu, ako je zaista tu — ponudi se, da će on vaditi iz sanduka i metati na krevet, a ona neka dalje radi, što hoće.

— Meni se je lakše priginjati neg tebi.

— Tako i 'est. — reče ona. — Da si čemu, bije bi mi odma' pomoga', dok si doša'.

— Sad je najteže, kad je pri dnu — ispričava se on i poče vaditi komad po komad, pazeći na majku, da mu ona ne opazi, ako je nađe. Izvadio je nekoliko komada, no ne nađe

ništa, pa ga strpljivost iznevjeri i on povuče ruku na dno i pođe s njome okolo naokolo, nadižući rubeninu.

— Evo je! — protrne Joso, zapevši rukom za neki tvrdi predmet, koji je žurno zgrabio i pod prstima osjetio, da je velika britvetina. Zabuna je nemoguća! Čim se je Manda od njega okrenula, strelimice izvuče ruku iz sanduka i metne britvu u džep.

— 'Esi mi to ništo ukra'?! — našali se ona, opazivši — kako se je u istom času bila okrenula k njemu — da se je rukom mašio džepa.

— Ne boj se, majko, ne boj — odgovori on, smiješeći se. — Ne bi' ni da j' čije drugo, a kamoli kad je Mićanovo i nešino.

— Šalim se ja, jadan. Samo tako velim.

Ušao je i Lukan u sobu, no kad vidje, što rade, odmah iziđe, da ne bi Manda mislila, da je — ko nekako nadzire.

— Kud bižiš mam? — upita ga ona. — Sidi, jadan, tu, pa će biti lipše i nami i tebi.

— A moga' bi' i siditi polak posla, al sam mislije, da bi' iša' ništo pogledati u štalu.

Još su bili u riječi, kad začuše Blažićev glas:

— 'Este li na nogami?! — a čas iza toga se pojavi na sobnim vratima. — Kuća vam je prazna, da bi vam i vuci i 'ajduci sve razvući mogli, da ni ne opazite.

— A što si ti doša'? — srete ga Manda.

— Doša' viditi tebe? — odgovori on i nasmije se. — 'Esi li moja žena ili nisi?!

— To najbolje ti znaš! — reče Manda. Ja jope' znam, kolko si me poželije.

— Ne divani ti tako, jer ću ja tebe prodati prijašinu, samo ako te 'oće — šalio se on, osjećajući neodoljivu potrebu, da svi vide, kako je on dobre volje. Nije, da bi se on veselio, što je Anera umrla, već — tako, da nema ništa drugoga, zbog česa bi morao biti neraspoložen. Neka samo to vide. — 'Oćeš li je prijašine?

— Evo ti ruke! — odgovori Lukan.

— Pametnije bi ti bilo, da sebe prodaš, ako bi se našla ikakva nesritnica, koja bi te tila — reče Manda. Bilo joj je

na vrh jezika, da rekne, koji je njegov jedini kupac, no ipak se svlada. Nije lijepo, da se keckaju u tuđoj kući.

— Kolko j' te puste robe u tebe — svrne on razgovor na drugi predmet — i uprav sam ja već često puta pomišlja', da bi bilo pošteno, da mi vratiš Barušinu robu i prćiju, kad ne osta ni'ko njezin. A sad bi moga' vratiti to Mićino.

— Šališ se ti!

— U svakoj šali pola istine — odgovori Blažić posve ozbiljno. — Što će to tebi?

— O tom ćemo ja i ti drugi put.

Kad je Joso sve izvadio iz sanduka, opazi na dnu dosta veliku mrku mrlju. Bila je baš tamo, gdje je našao ćaćinu britvu. Otide k prozoru i zagleda se van.

— Vruće kod vas, — opet će Blažić.

— 'E l' ti vruće, 'est?! — priupita ga Lukan, no prijatelj ne osjeti ništa neobično ni u glasu ni u samom pitanju. Ustade, da će poći.

— Kun da si doša' po vatru! — prigovori mu Manda.

— Vruće mi je. Naložili ste ka' klačinu.

— Iđem i ja s tobom — reče Joso, te obadva pođu.

Išli su dugo šutke, kao da su obojica nijemi. Joso osjeti, da je to nezgodno, pa reče samo da prekine šutnju:

— Uprav srića, da majka sad more pomoći nesritnom stricu i unoj dici.

— A da man srića po njega! — odgovori Blažić, kao da je to i njemu drago, no jednostavno se nije mogao oduprijeti. Zaskočili ga, pa — uzjahali kao vilovita konja. A on baš ima zašto pomagati Lukanu! Valja da zato, što ga je najprije isprebijao zbog Anere, a onda je najzad odvukao za sebe kao ono u priči patuljak ukletu kraljevnu. I sada mu on još mora pomagati time, da mu i svoju ženu dade, da mu bude najmenica. Kad samo pomisli na to, mogao bi plakati od bijesa, a on se naprotiv mora još smiješiti i nuditi mu ženu na prodaju samo, da pokaže, kako mu je tobože drago, što je tamo.

Opet su zamuknuli, a čim su došli kući, Joso otide u sobu i pregleda britvu. Peta je bila sva pokrivena debelom naslagom rđe, a i korice su do pete za dobar palac bile ovijene nekom crnom tvari, koja se nije dala raspoznati. Joso opazi,

kako mu se tresu ruke, držeći britvu, a kroz cijelo su mu tijelo letjeli trnci, kao da je u mravinjaku.

— Dođide, ćakane! — zovne ga bez ikakova razmišljanja.

— Što ću ti? — upita Blažić, ulazeći.

— Izvadije sam je iz škrinje pokojne neše, da majka ne vidi — reče on, pružajući mu britvu i odmah iziđe van.

Blažić ju je primio i svakako htio reći — nekakovo razjašnjenje ili nešto slično, no jednostavno nije mogao progovoriti. Čas ju je okretao i ogledavao sa svih strana, a zatim je metnuo u ćemer.

XXVI.

Ovce su na torini jele, trčkarajući od jedne hrpice sijena k drugoj, gurkajući se, da uhvate što povoljnije mjesto, da ga začas ostave i traže još povoljnije. Lukan je stajao na sredini stada i promatrao redom svaku pojedinu ovcu, kao da ih nije prije vidio. Nijesu krupne, al su ipak lijepe, okrugle kao snopovi počupana prosa. Sve su živahne i vesele, a prošlogodišnje janjice uprav razigrane, kao da su još janjci, a eto, već i one potpune ovce. Slijedeće je janjenje već na vratima, te je Lukan računao, koliko će biti janjaca.

— Što ti, prijašine, divaniš s ovcami?! — trže ga iz misli Blažićev glas.

— Tako samo, prijašine... Gledam, kako se gonaju, pa mi drago...

— Jer ti držiš tolke ovce?!

— Kad ne mogu više prikrmiti.

— E, e. I ja velim: i to ti je prikoviš.

— Pa vidiš, da nije.

Otkad Joso dade Blažiću britvu, ni s kim u kući skoro niti ne progovara, a Josi još ne pogleda u oči. Neprestano je po selu, osim što dođe na obroke i na spavanje. Nije njemu do toga, što sin o njemu misli, već je nezadovoljan, što znade njegove skokove. Vazda je u životu bio oprezan kao zmija i nitko mu nikada ne zaviri ni u jednu njegovu stvar, koju nije sam želio pokazati, a gledajde ti sada te proklete britvetine! Mogao bi on bio i nju onda oteti, da je na to pomišljao, al to je baš ono: nije polagao nikakove važnosti na njezine riječi, da mu je ne da. Zar mu je bilo stalo za jednu britvetinu?!

Ima ih na sajmu, kolkogod hoće. Jednostavno nije mislio. Prevario se i mudrijaš, pa gotovo. Tako je bilo s britvom i — svrši u sinovim rukama, a gdje će svršiti građeni rupčić?! To je drugi put, da je načinio glupost, kao da nikada nije bio u prilikama, u kojima se ne smiju ostavljati tragovi! Išao je iz kuće u kuću, e da bi gdje što čuo ili vidio, a ni pred jednom kućom nije bilo razgrnuta rublja, a da ga on nije pregledao komadić po komadić. Stao bi postrance i pogledom lagano ispitivao. Ako bi ga tko gledao, on bi se nasmiješio i rekao:

— Valja da u općini nema ovako bila i čista pranja ka' u Marije. Ne mo'š ga se nagledati!

Kod kojeg bi ga tko zapazio i zapeo za njega, to je odmah bilo najbjelje u općini, pa i u županiji. Već je nekolko puta htio navrnuti razgovor na građene rupčiće, no vazda je odustao, jer i sam zna, da to ne bi bilo pametno. Ne zna nitko, zašto njega zanimaju takovi rupčići, ali bi moglo kome postati sumnjivo, pa bi se s time samo još više zakopao. Nikako nije pomišljao, da bi mogao biti kod Lukana, no k njemu se je svraćao, jer ne može izbjegavati baš njegovu kuću, u koju je prije najčešće dolazio, dok bi ostale rijetko kada pohodio, a u gdjekoju nije gotovo ni zalazio. Ni sam se ne sjeća, kada je prije bio posljednji put u Čudelinoj kući, a ovih je posljednjih nekoliko dana bio u njoj već dva puta i svaki put dobrano posjedio. Radi toga je morao češće dolaziti i k svome prijašinu — i radi prijašina i radi svijeta. Dođe tako, podivani, posjedi, a i — drži Lukana na oku. Već iz rane mladosti on njemu nije išao u džep samo stoga, što su posve oprečnih ćudi i osjećaja za svagdanji život i njegove pojave. Lukan nije nikada bio čovjek, kojega bi on sebi izabrao za druga i prijatelja, pa je samo puki slučaj i plod Blažićeva opreza i Lukanove naravi, što se nikad ne sukobiše, već naprotiv — sudbina ih dotjera, da po djeci postanu »prijatelji«. Istina, on se ni s drugim — ni bližim ni daljnim — susjedima nije sukobljavao, jer je to odvajkada izbjegavao. On se je sukobima uopće znao vazda vješto ugnuti, jer mu je to u krvi. I najluđi je vozar oprezan, kad ima natovarene zemljane lonce ili stakleno posuđe. To dolazi samo sobom.

Lukanu se je vazda smiješio i držao se od njega nenapadno daleko, da ga čudne prilike bace k njemu, skoro u nje-

gov naručaj, u kome se je on ćutio kao zmija u blizini žive žeravice. No — sada nije bilo izlaza. Trebalo je trpjeti i — ne šutjeti, već brbljati i smijuljiti se, da prikrije misli i osjećaje.

— Ne bi' ja na tvom mistu ni polovicu toga drža' — reče mu posve ozbiljno. — Dereš se, a ne znaš sam zašto.

— A 'esi i' vidije: puna kuća dice, 'vala Bogu?! — reče Lukan, priđe mu bliže i zagleda se u njega, kao da će mu reći: »Što veliš na to?«

— Tuđe dice! — pecne Blažić, zaboravivši, da nije mudro, da pecka, dok ne vidi, što je sa građenim rupčićem, no narav prevlada razbor. Rečeno — rečeno.

— Ništo j' i moje, a una druga — nisu uprav tuđa. Meni su baš sva — moja! — odgovori Lukan. — Nego, kad si baš spomenije tuđu dicu, prijašine...

— Nude?!

— Već sam ti tije reći, pa sve... Eto. Re'ću ti sada radi te moje dice. Ja sam odumije...

— Nude, nude?! Već znam, što si odumije.

— Nude?!

— Da ove male pripišeš — reče Blažić i nasmije mu se dosta izazovno. — To si mi već reka', a reka' sam i ja tebi. Unako ti je.

— Što ću ti dati — 'e li?!

— A da, man tako.

— Sad sam ja odumije, da i dičake pripišem — govorio je Lukan kao da odsijeca i zagledao mu se čvrsto u oči. Blažić je sa smiješkom izdržao pogled i već mu htio reći, da će mu ih dati sve iz kuće, koje god izabere, samo da ih se on riješi, no — ustukne. Ne će s njime tim putem. Samo mu se podrugne:

— Što bi još tije?!

— Samo to. To mi je dosta.

— Ne bi i Mandu?!

— Una more tu biti i brez pripisa — odgovori Lukan hladno i odrezano, te se Blažić poče pomalo i čuditi, kako on to s njime jutros divani, i ako zna, što mu je već jednom rekao o tom ispisivanju i pripisivanju.

— Pa lipo — odgovori mu naoko susretljivije. — Što si mi odumije za to dati?

— Što pošteni ljudi reku, da j' pošteno: ili ti meni ili ja tebi!

— Ne će meni, moj prijašine, ni'ko gaća krojiti! Ja sam sebi najpošteniji.

— E, da! — potvrdi Lukan. — Ja sam odumije ovako: sve ću i' pripisati. Meni ne 'š ništa dati, jer ne tribam, ni curicami, jer su moje, a dičacim ćeš dati ovo, što i uživaju. Divani u kući, pa ako reku, da nije pošteno, ne tribaju ni tog.

Blažić se je sve više i više čudio, kako to prijašin računa i divani, kao da već o tome nijesu bili načistu.

— Ja sam u općini već bije. Tribamo samo doći i dati križe, pa sam mislije, da bi išli... Pa: mam sutra. Što ćemo čekati?! E, e: mam sutra moremo nas dva i Joso, a Ivan more potlje sa ženskiljim.

— Hahahaha! — prasne Blažić u grohotan smijeh.

— Ti se smiješ, a meni je da plačem! — reče Lukan, izvadi iz džepa građeni rupčić i prinese ga očima, kao da će suze brisati, no preko njega je uperio pogled u prijašina kao dva bodeža. Blažiću zape smijeh u grlu, problijedi kao snijeg, oči mu se ukočiše, a cijelo tijelo napade drhtavica. I nehotice, ne promišljajući zakorači prema Lukanu, no on se izmače i još jače raširi rupčić tako, da su bile posve otvorene krvave mrlje. Čas su se nijemo gledali, a onda će Lukan:

— Bi l' i dicu ovako?!... Sutra ćeš sa mnom u općinu ja živ ja mrtav, a sada — prijašine, kun da nije ništa ni bilo!

Svaku je riječ cijedio kroz zube i slao je kao strijelu kroz vezene pore i rupice toga komadićka platna, a zatim ga je žurno spremio u ćemer. Blažić je prvi put u životu osjetio, da je satrven, jadan i kukavan u mišolovci, iz koje nema izlaza, pa mu ni ne pada na um, da se izvlači, da razmišlja, da mu reče, da je rupčić već prije bio vratio Aneri ili — što bilo, samo da šutnjom ne priznaje ono, što Lukan misli. Stajali su jedan prema drugome kao dvije nemani, koje su svršile jedan dio borbe i sada skupljaju snagu i vrebaju čas, da se opet bace jedna na drugu. Blažić je nekoliko puta pokušao, da podigne glavu i pogled, no svaki put se je sukobio s Lukanovim pogledom i bio odbačen, srušen i oboren, kao da bi mu podsjekao vidne živce.

— A uprav je bije u pranju! — promuca iza duge i teške šutnje.

— Ne divani, jer ću zaslipiti! — odreže Lukan bijesno.

— Što ste vas dva stali ka' pivci, kad se biju?! — upita ih Manda. Nijesu ni primijetili, kad je izišla iz kuće i približila im se.

— Daaaa, moja prijo! — odgovori Lukan. — Mi se uprav dogovarali, kako ćemo sutra u općinu.

— A jer?

— Svu ću dicu pripisati u zadrugu! I muškiljiće!

— Jer bi nji'? — iznenadi se ona. — Imaju uni svoje očinstvo i svoje ognjište!

— Ne daj, Bože, da j' s toga, man — jer bi se tamo gurkali kod ovolike puste zemlje?! Curice ćemo udati, a nji' dva mogu tu, ako će se utrkivati.

Njoj je bilo žao davati mušku djecu s ognjišta, no ipak joj se svidje, kako Lukan govori.

— Uprav bi i' uzeje pod svoje?!

— Ka' svoje rođene.

— Ha! Evo vas, dva ste, a oba ste u gaćami, pa kako vam drago — reče ona, pomirujući se s Lukanovom namišlju. — A što ti, Blažu, veliš na to?

— Velim ti, da smo se već dogovorili — preteče ga Lukan s odgovorom, no on nije ni kanio odgovoriti.

— Mučiš ti, Blažu? — upita ona u dvoumici.

— A jer bi' trokelja', kad ti čovik sve veli?! — otrese se on, no ipak odmah iza toga smože smiješak.

— A, eto, kako vam drago!

— Unda ćeš ti lipo, moja prijo, tu gospodariti i podizati i' a tvoji i 'esu.

— E, da, moj vridni prijatelju!... Kad ja ne bi' imala i svoje kuće i svoji' briga!

— Ne boj se ti za to. O svemu smo se nas dva dogovorili — reče joj Lukan više u šali nego li ozbiljno, i ako mu je pred očima bilo posve jasno, kako bi to moglo biti u skoroj budućnosti.

— Da' sam te njemu — reče Blažić posve ozbiljno, kao da su doista o tome razgovarali. — Tu si potribnija, a i Lukan je mlađi. Žena mu više triba neg meni.

Osjeti veliku nasladu u tome ruganju i bio bi nastavio još mnogo, veoma mnogo, jer je ćutio, kako se u njemu gomilaju poruge i samome sebi i svima oko sebe, no Manda ga presiječe:

— Sram te bilo, gade! Nikad ne znaš divaniti ka' čovik.

S tim se riječima opet udalji od njih, a oni su i dalje stajali jedan prema drugome. Lukan nije želio, da išta više govori, no nije ga htio pustiti s oka. Nije on njega kanio promatrati, kao da bi ga proučavao — Bože, sačuvaj. Na to ne bi bio mogao ni u snu pomisliti. On je samo osjećao, da ga ne smije pustiti iz šaka, kad ga je tako momački smotao, a i pomišljao je, da bi ga prijašin mogao i zaskočiti s leđa, da mu otme rupčić. Ništa — pobili se ljudi. Pobili se, pa nikom ništa, a rupčić — možda u Blažićevom džepu... To je ono, na što Blažić sigurno misli, al ni Lukan nije jučerašnji, pa da ne bi na to pomišljao.

Blažić je želio, da se rasprede razgovor o bilo čemu, no Lukan je šutio, a njemu nije dolazila na jezik nijedna pametna riječ.

— Kako se nas dva šalimo!... — reče nenadano i prenese težinu tijela s jedne noge na drugu. — A sve nam nije do šale.

— Ni nije! — odgovori Lukan. — Dosta smo se i šalili.

— I, veliš: sutra u Lovinjac?!

— U Lovinjac!

Išao je prtinom preko Doca, a da nije osjećao, da li stupa po ledu ili po najmekšoj mirisavoj tratini. Bio je i dosad često u vrlo nezgodnim i opasnim prilikama, no u ovakovoj — nije ni sanjao, da bi se mogao naći. Kao da su se na njega podigli i nebo i zemlja, pa se ujednom, nenadano survaše na njegovo slabašno tijelo — i ozgor i ozdol i sa svih strana. Osjeća, kako ga strahoviti tereti pritišću i kako mu pluća jedva hvataju gutljaj zraka, pa bi bio najsretniji, da može kuda uteći i skloniti se, gdje ga nitko ne pozna. No — kamo, kamo može?!...

— ... Gle ti prijašina, gle ti unog berlavca, koji ne zna — bije bi čovik reka'! — ni do pet brojiti... Gle ti njega!... 'Ko bi se bije tome moga' nadati od njega?!...

Al metnuo je on njemu mačka u gaće, pa poslije i zmiju, a ... i još će... Ne će ga miši izjesti u kući nit će mu blago

preskakivati ljesa na torovima. Samo polako. Ima vremena. Dosta je u žurbi načinio glupost sa građenim rupčićem, pa ne će sada upadati u nove djetinjarije, kao da mu je pet godina. Da sada plane Lukanovo stanje, on bi još prije neg se prene iz sna i počne berjakati, znao, 'ko ga upali. Da sad tko pojavi blago iz štala — možda bi čuo i oteo, a ako ne bi čuo, svakako bi odmah znao, tko ga izdade. Ne može sad ništa, nego tako — prijašine, mile — lale, pa čekati, dok i ne dočeka. A mora dočekati, jer inače ne bi ni na drugom svijetu imao mira. Platit će mu prijašin građeni rupčić, platiti!

A sada — pritajiti se, dušu u se, smiješak na obraz, pa dok zgoda ne naleti. Neprilično mu je sada i s Josom, no tu nema što misliti. Nije on dužan polagati računa svome deranu. Pa i što je na tom, ako je njegova britvetina bila kod Anere?! Mogao joj je dati i vola, da je htio, a mogao je i svoju kapu zaboraviti u kolibici, da ju je slučajno skinuo s glave. Ništa je to... Preoteli su mah. U kući on više ne može napraviti reda, pa neka se valja. Hladan je on, ima on živce kao konope, pa — što se može, može se, a što se ne može — pusti s mirom. Ni najluđe june ne kuša preskočiti plota, koji je viši od njega. A u plotu djetelina, da mu oči za njom ispadoše! Jest, ali je tu i plot, pa jer je june blunasto, ukoči se, stojeći pred plotom i žderući izvaljenim očima djetelinu i gledajući, umjesto da se dade na onu sitnu, mirisavu travicu, koja mu se sama nudi, i tako se napase.

Nije on june. Što ne ide, ne ide: u svojoj kući više ne uspostavi reda, kakova bi on želio, pa — treba prolaziti dalje. Treba misliti na ono, što se može i mora. A prijašin mu se Lukan nakvasi u oba opanka, da u njima sve blječka, kao da je gazio baru. Neka, neka. Osušit će njih Blažić, al bi mogao osušiti Lukanu i opanke i jarmove i bukaru. Ako ga samo Bog poživi... S Josom ništa — kao da nije ništa ni bilo... Predao mu je britvu, kao da nešto zna ili kao da se njega ćaća boji. A što on može znati? Otkud bi on bio mogao vidjeti, što se je odigralo u kolibici? I zašto bi se njega ćaća morao bojati? Valja da za to, što mu je dao ono kostiju i mesa na njemu?! Ne može mu više ništa — to je istina — al ga se niti ne boji, pa će s njim kao da nije ništa ni bilo — kao što i nije bilo. Našao britvetinu u Anerinu sanduku! Pa — onda?! Ništa.

Našao britvetinu ćaćinu u Anerinu sanduku pod robom i — gotovo je! Tako će on s njim. A to je i potrebno, jer bi inače Joso mogao opaziti, da se nešto odigrava između ćakana i prijatelja Lukana. Kako bi on to mogao opaziti, kad ništa ne zna, a od njih dvojice ne će čuti?! Kako?! A kako je Blažić mogao zaboraviti rupčić?! Ipak ga je zaboravio!

— Znaš, što sam odumije?! — reče Josi, kad je stigao kući.

— Nude?!

— Ispisati iz zadruge svu dicu pokojne Anere — reče i zagleda se u sina, da vidi, kako će on to primiti. Joso ne reče ni riječi, pa Blažić nastavi: — Lukan bi tako tije, pa jer mu ne bi' pušta'? Prostranije će biti vami, koji ostajete.

Joso je šutio, a Blažić produži:

— I da' ću dici zemlju, koju uživaju. Pravo j', da im se da.

Joso je i dalje šutio, jer nije znao, da li se ćaća ruga ili je doista na sve to pristao.

— Sutra ćemo u općinu: ja i ti i Lukan, a ostali će potlje dati križe.

— Dobro, ćakane! — progovori Joso. — Ako si ti za to, i ja sam.

— Ja 'esam. Neka mu bude, kukavcu... Da nije bilo mene, bilo bi mu se ognjište o'ladilo. A 'ko bi to bije mislije, da ću mu ga ja jarkati?!

— Unda ćemo sutra u općinu? — vrati se Joso na prijašnji razgovor.

— A da. Da svršimo, kad smo odumili... Ja sam još pokojnoj Aneri nudije, da ću joj uno pripisati... pa una nije tila. Veli: »Nek ostane u zadruzi«... To j' bilo unda, kad sam joj britvetinu da'... Ništo j' tila odrizati, a nema u kući man sikiru. — »Evo ti — reko' — da imaš«.

Joso se je mahom razbjesnio, čim je ćaća takao u to pitanje. Koji ga đavo gurka, da dira u ranu, na kojoj je već krasta?! Zašto je ne pusti s mirom?! Zašto sada tu izmišlja i priča mu lude priče, kad on zna, kako je bilo, baš kao da je bio s njime?! I sada, kad je siguran, što je bilo s britvom — sada s užasom pomišlja, da njegov nesretni ćakan nije bio daleko ni od Anerine smrti. Strašna mu je i sama pomisao, te joj se otimlje, želeći svom dušom, da na to ne misli ili — da dođe

do posve protivnog zaključka. No — kad se već počinje uljuljavati u zaborav — eto njega, da ga strese s pričama o britvetini! Naravno: čim on luđe o tome izmišlja, tim je Josi jasnije, da se ne vara, pa s tim više zapada u sumnje, još veće i strašnije... A on sada više ne želi novih otkrića. Anera je mrtva, ona više ne može imati nikakove koristi od njegove pažnje, od njegovih briga i zaštite. Prije je samo zbog toga želio, da zaviri u ono, što mu se je činilo — kao neke strašne tajne. Samo s toga: da čuva, da zaštiti. Sada je sve propalo. On je zakasnio! A možda ipak nije... Bio bi sretan, kad bi se uvjerio, da njoj niti nije bila potrebna njegova zaštita. Bio bi presretan.

Veselilo ga je, što otac tako lagana srca govori o pripisu djece u stričevu zadrugu, no to mu je njegovo držanje nova zagonetka. Što ga je tako nenadano ponukalo, da pristaje na sve, što Lukan želi, kad zna, kako je do jučer o tome mislio?! Što ga ganu, što ga potaknu?!

— Drago mi je, što si prista' na to stricu Lukanu.

— Uprav se i sam čudim, al eto: 'ednom reka', pa više ne poreka'. Po našu je to zadrugu bolje, a un spašava ognjište. Neka mu bude.

— Jer bi spašava' ognjište?! — reče Joso posve protivno svome mišljenju, e da bi izazvao oca, da čuje, što ga je umekšalo.

— Muči, kad ne razumiš.

— Zato te i pitam.

— Što ti ja tu mogu reći?!... A da, man spašava'?

— Eto — ka' čudim se.

— Jer bi se čudije?

— Ja ne znam.

— A da, man ne znaš!

— Tako... Ka' mislim, kako si prista'?! A meni je drago, da 'esi.

— Eto — prista', prista'!

— A zašto?! Ka'... što ti je bilo?!

— Što bi mi bilo?!

— Eto, tako... Čudim se.

— A nu! Čudim se i sam — reče najzad Blažić, a time još više pobudi u Josi sumnju, da se iza tog pristanka nešto krije.

— Jer se ti čudiš?

— Tako. Čudim se. 'Ko bi mi bije reka', da ću mu ja spašavati ognjište?!... Eto, pro'će i to.

— Što će proći?

— Čuđenje...

— E, da... Al sve j' to čudnovato.

— Pa, i nije... Bilo bi čudno, da na bukvi rodi žir. Sve ti je to tako, kako među ljudim mora biti.

— Morda i 'est.

— E, e.

Blažić je već bio veoma ljut, što ga je Joso postavio na sito, no svlada se, te mu ne reče ništa, a Joso opet nije znao, s koje bi strane prikliještio, da mu ne izmakne, pa se u tom nastojanju i izmorio, a da ništa ne postiže. Pomisli, da će divaniti sa stricem Lukanom. Zna, da mu ni on ne će ništa otvoreno reći, no možda ipak štogod razabere. Možda se stricu koja omakne, pa će moći zaključivati.

— I onda sutra u općinu?! — opet će on.

— U općinu, u općinu.

— A što veli majka? 'Esi je pita'?

— Ništa. A što bi una rekla?! Una bi za unu dicu dala i sebe.

Još je prije noći potražio strica Lukana. Ne nada se, al ipak — možda ipak što čuje, pa se — ipak nada. Zapravo mu je sada svejedno, zašto pristaje: Anera je mrtva, ona je sa svojim Mićom potpuno sigurna i zaštićena za sva vremena i proti svakome... Ipak ga zanima, što znadu stric i ćaća, da se tako nenadano i neočekivano složiše?! Zapravo: kakvim je maljem stric odadro svoga prijašina, da je kao iz puške postao mek, blag, dobar i popustljiv?! Joso je uvjeren, da stric mora imati u rukama nekakav malj, jer inače on ne bi bio tako lako Blažića izbacio iz njegove kolotečine.

— I pristade, striče?! — reče mu, kad su se sastali.

— Pristade, pristade — potvrđuje stric ozbiljno i zamišljeno, ne dajući tome tobože nikakove osobite važnosti.

— Ja se tome uprav čudim, striče.

— Čudije bi se, da ni'ko donese s bunara punu košulju vode, al što 'š se čuditi, kad je donese punu vučiju?!

— E, e, striče! Ja znam, da ti nisi prije ima' vučije za ćaćin bunar. To, to!

— 'E l' da nisam?!

— Nisi ne, striče. Ima si, na prilku, košuljetinu i svu isparanu. Da si se posvetije, ne bi bila držala kapi vode.

— A nu! — odgovori stric i počne se nasilu smiješiti, da Joso ne pomisli, da mu što taji. — 'Est to. A ja lipo košuljetinu svu okrpim, a unda je izvana namažem svu voskom, pa, junače, drži ka' kozija mišina.

— Vosak, vosak, striče! — požuri Joso. — Kakav ti je vosak?!

— Vosak ka' i vosak, moj junače! Al, eto: kad si tolko zaintačije, kaza' ću ti. To ti je bilo ovako: kažem ja njemu sve lipo redom, p' unda reko': »Sad pomagaj, ako si prijatelj: Bog, pa ti. Drugačije mi se zamete ognjište«. Tako ja njemu, a un — i uprav mu suze dođoše na oči! — veli: »Kako god 'oćeš«. Eto, tako j' bilo.

Joso ga je neko vrijeme šutke gledao, a onda mu reče posve ozbiljno:

— Kad bi se naša', 'ko bi platije, moga' bi to, striče, skupo prodati.

— Što to?!

— Ćakanove suze.

— Eto: sad un meni ne viruje!

— Ništa, ništa, striče. Stariji si, al me poslušaj, ako nađeš kupca.

— Što ću ti ja, kad mi ne viruješ!

— I unda — sutra u općinu?!

— Ka' za glavu. Nema više čekanja.

— A što veli majka?

— Što i ti.

— Čudi se.

— Ne velim ja, da se čudi, man zadovoljna ka' i ti.

— Ja velim, da se čudi.

— Morda. More i to biti, al ja uprav ne znam.

— A kako će se, striče, dica zvati?

— Po ognjištu. Kako bi drugačije?! Za to i uzimljem muškiljiće.

— Al jope', striče — nije tvoja krv.

— E, vidiš, Joso, ti si pametan momak, pa misliš na daleko! I ja sam se toga sitije. Pa znaš, kako ti je: ako kojoj curici priženim momka, un donese i svoje ime. Nije to, ka' j' bilo za Granice, da j' ognjište davalo ime i mušku i žensku. Za to volim ovako, pa ako i nije moja krv. 'Est ime moga ognjišta, a krv vridne Anere ka' i u curicami. Za to ti ja tako 'oću.

Blažić je išao u općinu kao na vješala i volio bi bio, da mu je otpala ruka, nego što je morao primiti za pero i staviti znak križa, gdje mu je bilježnik pokazao. Al eto — nije bilo druge.

— To si već davno moga' učiniti — reče mu bilježnik.

— Nisu meni dica ni sad teška! — odgovori Blažić i baci pero preda nj.

Lukan je točno pratio svaki njegov pokret i svaki treptaj očiju, pa mu ni to ne izmače. — Bacaj ti sada, bacaj, kolko ti drago! — pomisli i zadovoljno se osmjehne na bilježnika.

— Sad moremo k Stipurini na užnu — reče Blažić, kad su izišli iz općine. — Imaš i za što platiti.

— Tako i 'est. Imam za što platiti, al moja noga ne će više u birtiju — odgovori Lukan i obori glavu, kao da mu ju je Blažić odsjekao svojim prijedlogom.

— A jer ne 'š?

— Bije sam niki dan za sav život! I ne ću zaboraviti, jadan ti sam... Prisila mi je birtija...

— Jer to, striče? — upita Joso, koji ga u prvi čas nije razumio.

— Jer to?! O moj brate! A da se, kukavac, nisam tu uvalije u vino, ka' prase u lokvu, morda bi je još bije zateka' živu i — ne bi ništa bilo. Eto — jer to!

— Ako joj je srce puklo, moj striče...

— 'Est to, al morda joj unda ni ne bi puklo... Da sam se vratije mam s kolodvora, bije bi je morda još i kod kuće zateka', pa kad bi bila čula, da nema Mićana... 'E I' sad znaš?! — pitao je Lukan u očitoj želji, da svoju izjavu učini što vjerojatnijom i jednostavnijom.

— A da man tako! — javi se i Blažić, gledajući nekud u daljinu, a pod njim je sve gorjelo, te je vruće želio, da prijeđu na drugi razgovor ili da se rastanu.

— Neg, prijašine, ako 'š ti s Josom, ja plaćam, al ne idem s vami!

— Ja uprav bi'.

— Meni se, ćakane, ne da, a imam i posla kod kuće.

— Vas dva morete, kud 'oćete, ja ću na užnu, kad sam već tu.

— Što potrošiš, ja ću platiti, pa kolko bude! — reče Lukan.

— Imam i ja još za užnu i litru vina — odgovori on pomalo osorno.

— I ne bi marije tako, kad znaš, kako j' — odvrati mu Lukan. — Moj posa', moj i trošak.

— 'Est to, al ne ću.

— A ti udri, kako znaš! — odgovori Lukan vrlo suho i pođe, a Joso za njim, pitajući oca, kada će on stići kući.

— Kad me vidiš, unda mi se nadaj! — odgovori mu i ode prema birtiji.

— Vas dva, striče, ka' — kun da ste nikako na trnju ja'li.

— Daaa, moj Josica! To se tebi samo čini. Mi vaik ovako.

— I nije baš vaik, striče.

— Još iz mali' čorapa. Viruj mi. Vaik mi ovako, a nikada bolji' prijatelja od nas dvaju.

Prijašin je međutim sjeo u birtiji, zvao litru vina i užinu, a birtaš sjeo kraj njega i pripovijedao. Čulo se je odmah u cijeloj općini, kako Anera čudno i žalosno svrši, pa ga je ispitivao. Ljudi govore svašta — ko kad nitko točno ne zna — pa se naklapa, a svekar će svakako najbolje znati.

— A umrla, pa — eto — govorio je Blažić.

— Čudnovata smrt.

— A nu. Tako i ja velim, al što ćeš?! Umrla, umrla. A i ja sam mam reka': čudnovata smrt.

— Znaš, da ljudi svašta divane. Tako... Bojala se, vele, čovika, pa Bog zna, što j' učinila iz sebe.

— A da. Bog zna, al ja ne znam o tome ništa. Lukan. Lukan je naša'. Ja ne znam, kako j' bilo.

— Sam Lukan?

— Uprav ti ne bi' zna' reći — odgovori Blažić, a da ni sam nije znao, zbog česa zataji Marka, no kad već tako reče, opazi,

da je pametno učinio, pa potvrdi: — Sam, sam. I kukavac bije dugo sam už nju, a unda istom diga' larmu i berju.

— Eto ti. Sam je naša' i dugo bije š njom! Unako — nasamu.

— E, e. Uprav tako.

— Kod nas se divani u sav ma', da j' je ni'ko zadušije — reče neki iz Smokrića, koji je sjedio na drugom kraju dugačkoga stola. — Zadušije, vele, jadnicu ka' 'čelu.

— Ha! — odmahne Blažić glavom. — Ja ne znam. Moja duša van iz toga.

— Lukan je tu kod mene bije.

— E, da. Un... Al i' ima — reče Blažić, kao da brani prijatelja, a opet nikog ne optužuje.

— A 'ko bi drugi?! Svi su bili za njom — prijašnji' godina — ka' slipi, a kad pođe za Lukana, i zaboravi se. 'Ko bi je?! I zašto bi je?!

— Ne velju ni ja, da bi... Al, eto, moja duša van iz toga.

— A kako ste se vas dvoj slagali?!

— Man unako! Otkad mi je sin otiša' u rat, ka' 'edna duša — odgovori Blažić veoma uvjerljivo i sigurno.

— Jer si je unda istira' iz kuće?

— E, moj pobratime, druga ti je to! Nije bila kriva pokojna vridna Anera, man unaj moj ajin... Tako... Mora' sam ga istirati, a kad un ode, ja zva' nju, da se s dicom vrati na ognjište, pa jadnica ne smide.

— A jer i' istira'?!

— Velim ti: radi sina.

— E, e. Radi sina, a jer?!

— Ha!... Znaš, kako j'... Ima toga.

— Ima, ima. A što j' uno bilo kod tebe? Već je tome dugo, pa se i zaboravi.

— A da, man se zaboravi. Tome je već dugo... I oprostije sam, pa ni ne volim, da mi iđe priko zubi.

— E, da. Ćaća zaboravi...

— A Lukan, veliš, bije cilu noć o'de kod tebe?! — nabaci Blažić iza kratke šutnje i ko — tako: nekako on polaže i važnost na to.

— 'Est, 'est — požuri birtaš. — Cilu bogovetnu noć baš tu, 'di ti sad sidiš i sutradan do podne. Nije se ni maka'.

— A, nu! — odgovori Blažić kao da veli: onda ništa! — E, da. I meni je ta smrt za veleko čudo, al — umrla, umrla.

Dražila ga je misao, da osumnjiči Lukana, kad se već govori, da nije umrla naravnom smrću, no nije mu dolazila prava misao. Kako bi ga upleo?! Nekako bi morao, dok se o tom već govori. I kako se je samo moglo početi o tome govoriti u dalekim selima na desetke kilometara, kad tamo, u njihovu selu, nije nitko ni na jedan čas posumnjao, da nije umrla od toga, što joj je srce puklo? Kao da je neki zao duh u narodu, koji mu šapće i puti ga, što će govoriti. Kako su samo mogli doći na tu pomisao?! A, eto: i on je sam, čim je počeo o tom s birtašem, nekako nagonski osjetio potrebu, da rekne, kako je to čudnovata smrt. Tako — nešto ga sili, da ne bude baš on, koji bi isključivao svaku sumnju. Naprotiv! On je mora i nabaciti, ako je potrebno, da pokaže, kako se on toga ne boji. Doduše, nije mudro kušati zamočiti Lukana, dok mu je u rukama građeni rupčić. Građeni rupčić... To je veliko prokletstvo, taj građeni rupčić, no tko zna, da je bio u Blažića?! Jesu li Jela i Makić vidjeli, kad mu ga je Anera dala i poslije rekla, neka ga zadrži, jer da bi mu mogao putem trebati?! Ne sjeća se, tko je sve bio toga časa u kući, kao da ga je netko udario po mozgu. Ne sjeća se. Međutim, kako bilo, da bilo: mora se čim prije dočepati rupčića. Nije to ni tako važno, al — neka nije u tuđim rukama!

Zašto bi to baš i bilo važno?! Kad bi se o tom i počelo govoriti, vrijedilo bi i njegovo, kolko i Lukanovo: sreo je Aneru i vratio joj rupčić! A tako je i bilo, bilo je uprav tako: on je išao ispod sela i sreo, kad je išla u kolibicu.... »Ku' 'š ti, nevista?«... »Evo, rode, iđem k sestri Kati. Tamo ću čekati Mićana«... »To j' pametno. Nego, evo ti, nevista, ovaj građeni rupčić. Više mi ne radi« — Tako j' bilo i — ona uzela rupčić, a on se, budala, spleo pred onim mazgiljem Lukanom i šutio, kao da se je najeo ljulja. Jest ono, Lukan je njega mudrijaški podbio: najprije ga pita, gdje mu je građeni rupčić, a on mu — i tada već kao prava ćuskija! — odgovara, da je u pranju. Istom poslije mu njime... zavrti pred očima!

...Pa ništa: prevario se! Upitao ga nenadano, pa se nije mam sjetio, da ga je vratio. Prevari se i pop kod oltara,

pa poslije popravlja, a da se i ne sjeti — Bog je dobar, pa bi oprostio. Prevario se.

Mora on to raščistiti. Ne može to tako ostati. Reći će Lukanu: »Tako i tako... A što meni, na priliku, ka' zapredaš s tom krpicom?!... Podivani' ćemo mi još. Nego, ja sam ga vratije pokojnoj Ani. I bilo j' sve ovako:... I tako — sad znaš, al kad si, prijašine, udarije u te svirale, unda ću i ja malko tebi zadipliti, pa ćemo se ponositi! I ti 'š meni dati taj rupčić! Dati, dati! Veliš, da ti je od pokojne Anice. Lipo. Meni će biti od prijašina Lukana. Kad si baš tako udarije... Eto: volja me j', da bude u mene! Ako ja tebi mogu dati ženu, moreš i ti meni ženin građeni rupčić«.

Tako će on njemu sasuti u četri cveka, pa neka misli!

Zvao je i drugu litru vina. Oči su mu se već krijesile više nego obično, a s lica mu smiješak nije ni salazio. Upravo je bio užinao, kad stigoše dva čovjeka iz Ploče.

— O pobratime, piješ ti?! — pozdraviše ga u jedan glas i pružiše mu ruku.

— A, evo, uprav sije, da bi štogod, pa čekam društvo! Sidajte — odgovara im.

Ljudi se poznaju, pa i sjedaju, a njemu baš i nije drago, što se tu sastadoše, al eto — mora s njima lijepo. Kad se u planini sreteš s medvjedom, pa te on samo pogleda i odlazi za svojim poslom svojim putom, ne ćeš ti skočiti i zgrabiti ga za ušesa, neg ćeš i ti njega milo i ljubazno pogledati, pa — svojim putem.

Došljaci su mu se vrlo prijateljski smiješili, zvali užinu i još vina, pa okrenuše pripovijedati. S početka su bili dosta bučni, a onda sve tiši i tiši, i ako su bili posve sami u sobi. I birtaš se je bio nečim zabavio u kuhinji ili negdje drugdje. A oni udarili u sitne žice. Tako — nikad ne znaš, tko će hrupiti na vrata, a — ne možeš onda zanijemiti, ako si dotad glasno i bučno pripovijedao!

— I uredi ti nju, pobratime?! — šane mu Savica.

— Koga ja uredi?! — iznenadi se Blažić.

— Ne zna! — dobaci Perica i namigne drugu.

— E, da. Ne razumije čovjek! Misliš, moj pobratime Blažu, da mi nijesmo znali, zašto ti istjera sina i tko te to izgrebe po obrazim ko mačka?!

— Ti se, jadan, izmotavao: pao sam! A drugi pripovijedali: to su ga u krađi! Kao da grebu, kad uhvate u krađi!

— O čemu vi, ljudi, divanite?! — vrtio se Blažić, kao da je pripečen k vatri.

— Ma, ni o čemu, brate! — odmahne Savica i glasno se nasmije. — Tko bi među onijem tvojijem i mogao pomisliti, da bi svekar bacio oko na nevjestu?! Odmah bi strmoglavce u pakao... Ništa ni mi ne znamo!

— Vidi se, da si pravi čovjek! — pohvali ga Perica. — Još mi kad reci, da ne 'š il da ne možeš, pa ćeš vidjeti! — govorio mu je ko u šali i zapredao prstom.

Oko Blažića se počela okretati cijela soba, no kad se je malko sabrao i promislio, uvidje — pametni, pa pametni, a pametnu ni ne treba mnogo pripovijedati, kad i sam sve vidi, pa zna, što ni ne zna!

— Nije, nije tako — branio se on tako blago i ljubazno, da je to moglo značiti, da im najzad i priznaje. — To vi samo tako divanite, a nije bilo tako.

— E, da: mi to samo tako. Nijesmo bili s tobom! — potvrđuje mu Savica. — Nego, pobratime: udarila studen i snjegovi, pa zlo bez posla!

Blažić se je posve pripitomio i smirio, pa se neprekidno smijuljio. Zna, da su vragu ispali iz torbe, a pošteni i druževni — da im para nema, pa što će pametnije i poštenije, nego da se ljudima prijateljski smijulji?! Najzad — i druga je sada! Trebat će on njih, kad ih je već sam Bog tako lijepo poslao i — sve im šanuo u uho. Trebati, trebati!

Upusti se u veoma živahan razgovor. Sva su trojica šaputala kao u ispovjedaonici, a čim bi se pojavio birtaš, oni o snijegu, o studeni i nestašici krme. Razgovarali su dugo.

— Samo ostavi znak i ne boj se! — reče Savica.

— I unda u nedilju nanoć kod Gradine.

— Ne boj se. Naš je netko vavijek na sajmu, pa ne ćemo faliti. A pouzdanu poznatu možeš i reći, pa znaka ni ne treba.

— Tako će i biti — reče Blažić. — A kad se sastanemo, vidi' ćemo.

— Nije nama teško, da i triput dolazimo, samo kad će biti posla!

— E, toga će biti! — reče Blažić, duboko odahne i ustane, a kad vidje, da ulazi birtaš, on vikne skoro u sav glas: — A 'esam li vas ja zva' k ovom poštenom stolu?!

— Ne ćeš ti nama zapovijedati, gdje ćemo mi sjediti! — vikne i Perica.

— Nisu nam ni ćaće skupa sidili, pa ne tribamo, lje, ni mi! — odgovori Blažić bijesno. — Kolko j' mog računa, da platim?!

— Ne budi sad lud! — vikne mu Savica. — Ako smo se svadili, pa ćemo se i pomiriti. Sjedi!

— Ne ću s vami ni u raju! — vikao je Blažić. — I sve mu crni vrag zarazije, 'ko sije više k vašem stolu!

— A što vam je na'ednom?! — čudio se birtaš.

— Eto: pitaj te poštenjačine iz Ploče!

— Pošteniji smo od tvojijeh Svetoročana! — vikne Perica i skoči. — I nemoj ti tako, jer bi ti mogao kasno stići tvoj plovan!

— E, baš mi se čovik grozi! — podrugne se Blažić, al se ipak žurno izmakne iz sobe.

Išao je zadovoljno i lako, kao da je na krilima... Obavio je velik posao! Samo, ako mu ne da rupčića, zapamtit će ga. Može to biti i ludo i glupo i — štogod hoćeš, s tim rupčićem, al on ne može više imati mira, dogod ne bude opet u njegovu džepu. Da ne zna za njega — bio bi nemiran i tražio bi ga, no ovako je to strašno i ako bi potrajalo, nagnao bi ga u ludilo onaj komadić išarane krpice.

Stupao je žurno, da stigne kući prije noći. Usput se svrati i k Lukanu, jer mu ne može proći ispred vrata, a da mu se ne javi. Uostalom, da je i kanio učiniti drukčije, ne bi bio mogao, jer je Lukan stajao na guvnu pred kućom, kad je on naišao i prvi mu se javi:

— Zabavi se ti, prijašine?!

— A uvatili me niki gadovi, pa sam i' se 'edva ima', a najzad se umalo i ne pobišmo.

— A koji je... a što j' bilo? — iznenadi se Lukan.

— Nikakva pogan iz Ploče sila k meni, pa rič po rič i tako... Eto: do malo prije.

Lukan se začudi još više, kad to ču: sjedili do malo prije, a zamalo se ne pobiše. Otkud njemu prijateljstvo s Pločanima?! Al — da. Ima on i tamo svojih — prijatelja.

— Ja i' nisam vidije, kad sam odlazije — podmetne Lukan, e da bi čuo, kad su mu se pridružili.

— Daaa! 'Di si ti već bije! Uni su došli uprav u podne — odgovori Blažić. — Pogan, pa pogan — eto.

Lukan pomisli u prvi čas, da je to bio dogovoren sastanak, no sjeti se, da je on, a ne Blažić, odredio, kada će u općinu, pa onda nije mogao ni ugovarati sastanak, ali — kako bilo da bilo: čudnovato je, da on s njima prosjedi cijelo poslije podne, pa da su se najzad uprav i pobili. Napadoše ga teške sumnje kao stršljeni.

Blažić ga je promatrao i zadovoljno se smijuljio, jer je opazio, da se je uznemirio. Gledao je uz njega i niz njega, kao da želi vidjeti, da li mu se u gaćama još gonaju zmija i mačak.

— Al, čekaj ti, čekaj! Ništa ti je to još, moj prijašine! — pomisli on i još se zadovoljnije nasmiješi, pa reče, da ga bocne: — Ti svaki dan mlađi i lipši... Vidi se, da j' prava žena uz ognjište.

— A nu! — odgovori Lukan, samo da se javi. — Rugaj se ti, rugaj sa mnom kukavcem.

— Ne rugam se, ne, prijašine. Da j' drugi bije na tvom mistu tolko vrimena s tuđim ženami, bije bi ga davno odnije vrag, a ti vaik ka' cvit.

— Ima posla s drugim, pa zato mene ne odnese — odgovori on kao tobože u šali, no Blažić to primi posve drugačije. Vidi on dobro, kako je Lukan i oholit i umišljen, otkad je u njegovim rukama — građeni rupčić.

— Noć je! — nenadano će Blažić, da prekine razgovor, jer nije želio, da reče koju previše, a osjećao je, da ga na to gone i vino i dobro raspoloženje. — Moram kući, da se Joso ne stara, što me nije.

— I to je samo izgovor — pomislio je Lukan, jer je znao kao i Blažić, da se Joso ne će starati. A zašto bi se i starao?! Nije ni goveče ni ovca ni cura, pa da bi bila nesreća, ako gdje i zamrkne. Nego — drugo ti je to po srijedi: tu je razgovor s Pločanima, tu je ispis i prepis djece, tu je građeni rupčić, a

tu je — i mrtva Anera, pa da nije ništa drugo: tu je zao duh u Blažiću, koji mu nikada ne da mira. Goni on njega, goni i sada i ne će mu dati mira, dok opet ne napravi kakovu nesreću. Vidi to Lukan kao na dlanu, a još više osjeća nego li i vidi. Osjeća duboko, teško, strahovito; osjeća u svakoj žilici mesa, u svakom dijelku svake kapljice krvi, u svakoj iskrici kostiju; on to osjeća i to je sigurno: Napravit će nove nesreće.

... Možda se je on i posve slučajno sastao sa svojim pobrama, al nije slučajno pio s njima i snovao cijelo popodne niti se je — slučajno tobože posvadio. Ta je svađa bila samo — da se pripovijeda i da čuju i džandari, jer i tako čuju i doznaju sve, pa će i to. Ne treba Lukanu tumačiti, kako se sije proso, pa ga on nikada ni ne sijao. Ne treba tu pripovijedanja, tumačenja i dokazivanja, kad se osjeća, jer se nosi u krvi. Zar su uludo odvajkada u borbi bez prestanka i s planinom i s vodom i s oblacima i sa zemljom i s Turčinom i hajdukom — il u borbi il u savezu?! Mnogo toga prijeđe u krv, pa ga nosiš, a ono spava i miruje, pa ni ne znaš, da što nosiš u sebi, dok se ne prene, baš — kad treba! Spava, al — do jednom.

Vidi Lukan, vidi, jer osjeća i dvaput je nesretan s toga, što mora mudrovati i okolišiti. A mora! Zar može već i po deseti put —i to sad baš on glavom! — udariti vodom na ognjište?! Zar može uzeti na svoju dušu i savjest, da ga ugasi svojom nepromišljenošću baš onda, kad hoće, da ga obrani, osigura i učvrsti?!

Kako njemu i Joso pametno reče: »Al jope', striče, nije tvoja krv«. — A da, da nije njegova krv, jer više nema vrijedne Anere, koja bi bila dala njegovu ognjištu i njegove muške krvi! ... Nema je, hvala prijašinu ... Misli Lukan na to, misli i kad god pomisli, mogao bi iz njega kresati varnice i upaliti ne samo cijelo selo nego i cijeli svijet. A rekao je i pokojnoj Aneri, da je ne će zaboraviti ... Al, što?! Mogao bi on to svršiti i morat će, jer inače će opet napraviti kakvo zlo, ali ...

Počeo je kolebati, savjest mu se buni, pa žurno otide u štalu, da vidi, da li je na njoj mandalo dosta jako i — da misli na nešto drugo. Potezao je, upirao, drmao i — učini mu se, da je čvrsto bar toliko, da bi trebalo dobrano udarati u vrata prije, nego li bi ih silom otvorio, pa bi se on svakako od tog

lupanja i buke probudio. Da, to je istina, ali je istina i to, da se obično ne provaljuju vrata, koja su vazda okrenuta prema kući, već se prokopava zid sa stražnje strane štale, a to se dade učiniti bez ikakova lupanja i s malo muke. Treba samo pametno i oprezno izvaditi prvi kamen, a drugi se već nudi sam. Nikako nije siguran. Sijevne mu glavom munjevita odluka, da mora nabaviti psa i to ne štene, nego već odrasla psa, i ne za koji dan ili sutra, nego još večeras.

Sjeti se, da mu je Nina Zoljov slučajno — u razgovoru — rekao, da će svog Zelova ubiti, jer da mu ne treba. — »Puno selo — kaže — pasa, pa što bi' ga džabe 'ranije?!« ... — Odmah otide u kuću, uzme komad kruha Zelovu za mito i otide Nad vodu.

Manda se je čudila, što će mu pašče, kad ga nije nikad dosad držao, al kad hoće — nije njoj teško, da i psetu daje jesti. Nina nije htio za Zelova ništa, a Lukan ga opet nije htio badava, jer da onda pseto nije vjerno, i ponudi mu za njega janje, koje Nina sam izabere. Teškom se je mukom sa Zelovom sprijateljio i poveo ga, a za svaku je sigurnost išao s njime i Nina. U kući ga je proveo triput oko ognjišta, upoznao ga sa svim ukućanima, a zatim ga svezao u toru.

— Neka sad prokapaju! — pomisli zadovoljno, no u istome mu času odgovori neki glas sa dna utrobe: »Benaću, kun da j' teško baciti paščetu komad mesa i u njemu sičana!« ... I Lukan se prepade. Naravno: tako se to čini i, ako se prijašin sprema, da mu zapapri, Zelov će prvi platiti glavom. To je tako sigurno, kao što iza noći sigurno slijedi dan.

Kad je Blažić vidio psa, samo se je značajno nasmiješio. Nije on ni prije mislio, da je Lukan budala i da mu treba mnogo govoriti, pa da pogodi, što misliš ... Bilo mu je dosta, da je čuo o onom sastanku u birtiji ...

— Sa' ćeš me riđe viđati — reče ko u šali.

— A jer?!

— Bojim se psa. Sa psima se nisam nikad slaga' — tumačio je Blažić s najvećim mirom i ozbiljnošću.

Za dva dana poče Zelov kunjati i ne hjede više lokati.

— Psu uprav ništo 'est — reče Manda.

— 'E l' mu se već skvrsilo, 'est?! — upita Lukan bez i najmanjeg trunka iznenađenja.

— A jer tako?! — začudi se Manda. — Kun da si zna', da će mu ništo biti.

— Daaa! — branio se Lukan. — Nije, moja prijo, man sam se boja'. Ja ne znam zašto, al u našoj kući pašče nije nikad moglo opstati. Boja' sam se, pa eto — da znaš, da mu nema spasa.

— Morda mu ne bude ništa.

— Ne triba ti ni Boga moliti! Gotovo j'.

Otišao je u štalu i razmišljao, što bi i kako bi. Nekako mora. Gotovo je. Mora se ili braniti ili otvorenih očiju u propast. Trećega nema. U propast mu se ne da, jer je i grijeh — htjeti ići u očitu nesreću. U propast ne će, a braniti se može samo na jedan jedini način: kao od medvjeda. Ta je misao bila zrela, čim je vidio mrtvu Aneru, a kad je našao građeni rupčić, bio bi je mogao i izvesti bez ikakova razmišljanja i obzira, samo da mu je toga trena došao Blažić pred oči. Poslije je mozgao i razmišljao. Misao je ostala čvrsta i nepokolebiva, a odgođeno je samo izvršenje za prvu dobru zgodu. Ne može on uništiti svoje ognjište zato, što će stati zmijurini na glavu. Takve cijene on ne da svojega ognjišta i svoje siročadi. On to ne bi dao ni za što na svijetu, a kamoli za takovu životinju. Ali životinja ipak mora platiti račun. Tako to ne može ići dalje i dulje.

Nije niti letimično bio pomislio, da ga prijavljuje i traži zaštitu zemaljskih sila i vlasti, jer bi to značilo — upropastiti čestito ognjište dida Vidurine, a — i svoje osramotiti. Ostalo bi mu, dok i ognjišta, da ga nije bio kadar sam obraniti...

... I onda će se ispovjediti i pošteno reći, zašto ga je morao, a i što ne bude znao reći, Svemogući će znati, pa — eto Sveznajućeg, eto njegove duše!

Bio se je pred koji dan dobrano uskolebao i ponadao, poveselio se, da će moći izbjeći tome zlu, no poslije onog razgovora u birtiji i onakova držanja, pa poslije Zelova — nema se više čemu nadati. Svršeno je.

Pseto se je još mučilo, kad je Blažić došao — tako: opet na razgovor, a Lukan je bio uvjeren, da je došao pogledati, da li je već crklo, pa ga odvede pred štalu.

— Vidi' ćeš ništo — reče mu.

— A što 'š mi to pokazati? — upita Blažić. — Da ti se nije krava obliznila il koja ovca otronjila?!

— Nit mi je koja krava za telenje nit se ovce još janje — odgovori Lukan, kao da ne razumije šale. — Tije sam, da vidiš, kako pašče crkava.

— Valja da ne crkava Zelov?! — ko iznenadi se Blažić. — Nisi ga man doveje.

— A nu. Žene i psi ne mogu u ovoj kući.

— Ni dica — dometne Blažić. — A 'ko unda u njoj more, kad tako divaniš?!

— A eto...

Blažić je neko vrijeme šutke motrio psa, koji je nemoćno ležao i svaki čas skupljao noge i savijao se očito u grčevima, a onda reče:

— Ne bi čovik virova', kolko j' to jako!

— 'E l' nu, da bi bije već mora' crkniti?! — zaskoči Lukan.

— La! Otkad već — odgovori Blažić, no odmah ublaži: — 'Ko j' vidije, da pašče boluje tri dana?! Kad mu se što unako — skvrsi, za dan il crkne ili ozdravi... — Uprav ga šteta. A pravi pas. Ka' vučina.

— Prigorije bi' za nj tri jalovice.

— Virujem ti, nego... Al ruga' ćeš mi se — reče Blažić i skoro se glasno nasmije.

— Nude, nude! Što si tije reći?

— Bi l' ti baš tije držati pašče?!

— Bog s tobom! Vidiš, da sam ga doveje. Kako ga ne bi tije držati!

— Reka' bi ti, al ćeš mi se smijati.

— Ne ću, očiju mi. Nude reci. Što si tije reći?! — zaintači Lukan, želeći svakako čuti, što mu sada kani podmetnuti. A bio je siguran, da se radi samo o tome.

— Re' ćeš kome.

— Ne ću, zdravlja mi.

— Ne virujem ti.

— E, a nu! Eto: čim ću ti se zakleti, što nije sveto?!

— Ne koristi ti se zaklinjati, kad ćeš mi se sve'dno rugati.

— Ne ću, kad ti velim! To ti je dosta.

Blažić je nekoliko trena šutio, kao da se odlučuje, bi li rekao ili ne bi, a onda poče:

— Sićaš li se ti, prijašine, pokojnoga Pipe?!

— Sićam, kun da j' juče' umra'.

— Sićaš li se ti, prijašine, da se u njegovoj kući ritko kad da nije bliznilo sve, što j' bilo žensko?

— 'Est to. I tog se sićam.

— Sićaš li se ti, prijašine, da njemu nikad ništa ne ode po šteti?! Nikad mu ništa ne krepa?

— Divanili su i o tom.

— Nisu divanili, man je bilo tako.

— E, e: divanili su, da j' bilo tako, a ja ne znam.

— Znam ja. A sićaš li se ti, prijašine, da j' pokojni Pipa ništo zna' o tim stvarim?

— Divanili su i to, da zna nikakve čarolije.

— E, e — divanili su. A prijašin tvoj tebi veli, da j' Pipa zna' i nametniti i skiniti. Ja to tebi velim, a ti kome ti drago.

— 'Est i to: divanili su, da j' zna'.

— Divanili su, a ja znam, da j' zna'. A znaš li ti, prijašine, da su divanili i to, kako na smrti nije nikom tije reći uno, što j' un zna'.

— Čuje sam i to.

— Sićaš li se, da j' po me sla' prije neg je umra'?

— To nisam čuje.

— Unda čuj sada: 'est, 'est sla' po me. A čuje si, da j' mene vaik zva' sinovcem i da j' od crikve najviše puta iša' sa mnom i pripovida' mi o tim stvarim?

— Ni to nisam zna'.

— 'Est, 'est. I divanije mi, da un vidi po očima, 'ko j' za te stvari i posle, a 'ko nije. Unda mi još nije reka' ništa drugo, man kad je vidije, da će umriti, zovne me. Dođem ja k njemu, a un ti, prijašine si moj mileni, ispuđori sve iz sobe i sa mnom u četri cveka: »Sinovče — veli — ja odlazim, ti ostaješ, pa da ne propane, kaza' ću tebi, a ti nikom do tvoje smrtne postelje. Da znaš — veli — reka' bi' ja kome svom bližem, al nije rođeno ni s jednim«. — I tako ti un meni unda sve reče, kako se to radi, pa veli: »Nude, sinovče, sada ti meni sve kontaj, kako to iđe« — a ja njemu sve unako, ka' i un meni. — »Lipo — veli — sinovče. Nemoj namećati nikom, a pomozi svakom, 'ko zaište. Mnogo j' gadova, koji nameću, a ti ne daj. Brani«.

— 'Esi vidije! — čudio se Lukan i sve pozorno slušao, da vidi, kuda će on to uprijeti s tim svojim »znanjem«.

— E, e, moj prijašine! Sve ti je ovako, kun da si tamo bije i sluša', samo što ti ne kažujem, kako se to radi, jer ne smim. Mam bi mi pokrepalo blago i pomrla čeljad.

— I nikad ti to prije nikom ne reče?!

— Nisam tije. Nije mi bilo do tog. Al — 'esi li vidije il čuje, da j' meni kad što krepalo?!

— Una dva junca u Dolini — reče Lukan, samo da čuje, što će mu na to odgovoriti.

— Uno j' bije vrag nametnije na me, a nije bije ni'ko nametnije na blago — odgovori on posve ravnodušno i mirno. — Al drukčije, unako od sebe, da bi krepalo — nikad ni kokoš. Ne dam ja! Drugačije — nisam tije imati posla s tim. Nisam nikom ni kaživa', a i tebi sada pod ispovidno ime.

— Ne boj se, kun da mi nisi ni kaživa'.

— I eto, sada, prijašine: ako 'š, mogu ti pomoći.

— A, nude, nude, prijašine, tako tebi Bog, kako ti meni, kako bi to?! Divani, jadan ne bije! Pomaži.

— 'Oćeš?!

— Kako ne bi' tije, Bog s tobom?!

— Lipo. Unda: nikom ni riči, jer drukčije ne mogu.

— Ni crnoj zemlji. Ne boj se.

— Unda: što ti god rečem, odsad, pa do nedilje, moraš načiniti i ništa ne pitati.

— A jer do nedilje?! Danas je srida.

— Ču' ćeš. Ništa ne pitaj.

— Ne ću pitati. Eto, zapovidaj.

— Čekaj još. Znaš li za unu našu gradinu na Peršincu?

— La! A kako ne bi' zna', jadan ne bije?!

— Pitam, jer tako moram pitati, a ti samo odgovaraj.

— 'Oću, štogod pitaš.

— Znaš li, da j' prid gradinom u kamenu živcu iskopan avan, u kom su Turci tukli kavu?

— Znam. I sto sam se puta nadvirije na nj. Dubok je za ruku do lakta, a širok za pola ljucke noge.

— 'Est — sve znaš i da mi nisi to sam reka', bije bi' te pita'. Brže ćemo biti gotovi. Danas je srida?

— 'Est. Sutra j' četvrtak — govori Lukan, kao da se je sav zanio tim mislima.

— Danas ćeš odrizati tako za dobar prst dlaka iz repa 'ednom volu i metniti nad vrata od štale. Sutra ćeš tako iz repa 'edne krave i jope' — s dlakom nad vrata. U petak ćeš odrizati s kog teleta i s dlakom nad vrata k unoj ostaloj. U subotu s koje ovce dobar čuper vune i š njom nad vrata, a u nedilju ćeš uzeti ovčiji rog, pa metniti k unom svemu. Imaš kakvu mišinu, pa skini rog. Na' ćeš već u kući kakvu ovnovsku il ovčiju rožinu, pa metni k unom ostalom. Kad si sve tako složije, uze' ćeš u nedilju, kad dođeš od crikve, blagoslovljene vode i sve uno poškropiti. 'Esi li me razumije, prijašine?! — upita on i nasmije se, dok se je dotada držao vrlo ozbiljno, skoro mrko. — Dugo sam nabraja', al je to lako.

— 'Est to. Lako j'.

— Eto, vidiš. U nedilju nanoć, potlje prvi' pivaca, moraš sa svim unim, što smo prije rekli, biti kod gradine i stati na živcu kamenu tako, da ti avan bude, prosti' ćeš, među nogami.

— Pa, što ću tamo?!

— Čeka' ćeš mene, ako me tamo već ne nađeš.

— A ne moremo skupa?

— Bože, sačuvaj. Kun da se nismo nigda ni čuli ni vidili. Nit 'ko smi viditi nit znati, da ćemo tamo skupa.

— Sad razumim. Al smrznu' ću se, ako tebe dugo ne bude.

— Odjužilo je. Vidiš, da j' naglo iza une Božije ciče kun da j' proliće. Ne boj se, pa da si i brez kožuna i brez 'aljinca.

— 'Est to. Odjužilo j' — potvrdi i Lukan. — A što ćemo unda, kad i ti tamo dođeš?

— Reka' sam ti, da ne pitaš ništa.

— Ajme meni, 'esam li sad sve pokvarije?! — upita on posve ozbiljno i zabrinuto.

— Nisi, ne, jadan — ohrabri ga Blažić — jer bi' ti bije i sam kaza', što ćemo unda. Kad ja dođem, unda ćeš se lipo prikrstiti i svojom rukom sve uno metniti u avan. Kad ti metneš, ja ću moliti, što ja znam i sve uno stući u pra', ka' Turci, što su tukli kavu.

— A š čim ćeš tući? — upita Lukan i brže bolje dometne: — Ajme meni, 'esam li sad pokvarije?

— Nisi ne — umiri ga Blažić. — Imam ja 'ednu malu ćuskijicu, s kojom ja to tučem. Nju ću ja doniti.

— Ćuskiju?! — priupita Lukan.

— E, e. Ćuskiju. Ćuskijom su i Turci tukli kavu.

— I veliš: u nedilju nanoć potlje prvi' pivaca?!

— E, e. Tako: o ponoći se tuče.

— A smim li uzeti i kočeti i perja i dlake od psa?

— Moreš i to, al sa živa psa. Unda odriži, dok nije krepa'.

— A krepa' će, veliš?!

— Nema mu spasa... Al jaka mrcina ka' kljuse!

— I unda sve tako?! A što 'š ti raditi do nedilje?! Moraš li i ti što raditi?

— E, da. Imam ja do nedilje s tim puno posla.

— A kako bi bilo, da ti to sve sam odneseš, da ja ne klipšem?

— 'Esi strašiv? Bojiš se Turaka?

— Ni živi', a kamoli mrtvi'! Ni medvida ni Turčina.

— Unda lipo. Moraš ti ići, nego da se bojiš, unda bi' ja otiša' prid tobom, a ovako j' sve'dno: il prid tobom il za tobom.

— A da man sve'dno, kad već moram ići... A to j' obična ćuskija ka' i druge ćuskije?! To smim pitati.

— Eto, kad si već pita'! 'Est obična mala ćuskija sa unom babuškom na početku. S tom se tuče. Ka' i una tvoja mala. Unaka j', a svaka j' dobra.

— Uprav ćeš ti mene spasiti, prijašine! — reče Lukan i duboko uzdahne, pa kao posve slučajno iza male šutnje opet upita: — A sićaš li se ti, kad uno meni prid dvi godine poletiše kao u brezdanku dva prasca i dvadesetak ovce?! Jer ti meni, prijašine, unda ne pomože?

Blažić se značajno nasmije i uperi mu dug pogled, kao da ga kori, a trebalo mu je, da smisli zgodan odgovor, pa će tiho i polako:

— A reko' li ja tebi, prijašine, da me ništa ne pitaš?

— Ajme meni, 'esam li sad pokvarije?! — zajauče Lukan, znajući vrlo dobro, da se ta osnova ne može tako lako pomrsiti.

— Nek te voda nosi! — odgovori Blažić dobrodušno. — Moj si ka' i Đuka vražiji, pa što ću s tobom?! Eto — neka ne pokvari ni sad i reći ću ti, što si me pita' Pokojna j' Anera bila tvoja žena, a una j' meni 'ednom rekla, da od mene ne će

ni 'ladne vode. Unda više ne bi' moga' ništa u njezinoj kući, pa da me j' uprav i una potlje molila sklopljenim rukami.

— A tako ti meni reci!

— Tako, tako. Sad je druga stvar. Sad je Manda tvoja žena...

— U mojoj je kući — ispravi ga Lukan, a Blažić se podrugljivo nasmije, pa nastavi:

— Tako j', tako, al polak mene, morete i drukčije, kako vam drago. Eto, sad je una tu i sad mogu.

Lukana nije više ništa iznenađivalo, pa ni ne prigovori tome njegovu nabacivanju.

— Za to sam ja unda mora' mučati — opet će Blažić — a bije bi' volije, da sam ti moga' pomoći, nego se posvetiti.

— Virujem ti. Kako ne bi?! Nego, molim te, prijašine, kako ću ja pod snigom naći avan?!

— Vidiš, da nema sniga po velikom kamenju. Ova ga j' nikolka dana poije vitar, al ja ću, sve'dno, prije otići na Gradinu i očistiti oko avana i iz njega izbaciti snig i vodu. Ne boj se ti, sve ću ja prije urediti.

— E, Bog ti platije i kako ti meni, unako Un tebi — blagosivljao je Lukan. — A vaj, brate, da se ja privarim, pa kome izlanem?!

— Unda bi džabe išli i uludo gubili noć. Ni ti ni ja ni sada ni nikada nikome ni riči!

— I ne moreš nikako brez mene?

— Nikako.

— A da namećeš?!

— I jope' me pitaš! — ukori ga Blažić.

— Ajme meni, 'esam li sad pokvarije?

— Ma nisi ni sad, nek te voda nosi, al ćeš i najzad pokvariti! Eto, i to ću ti reći: kad bi' ja nameća' — a ne namećem, jer ne ću — ne bi' unda moga' zvati unoga, na koga namećem, pa moram brež njega. 'E l' ovako?!

— A da man tako, neg ja, kukavac, ne mislim, pa pitam ka' dite.

— Sad smo se dogovorili i više o tom ni riči, dok se ne sastanemo na Gradini.

— Ako se ti pridomisliš?!

— Ra'šta bi' se ja pridomišlja'! Al eto, kad bi bilo, reka' bi ti četvrti dan prije. Vidide: nedilja prvi, subota drugi, petak

treći, četvrtak četvrti. Reka' bi' ti u četvrtak uveče, kad smo ugovorili za nedilju na noć. Vaik tako: četri dana od unog, kojeg je ugovoreno.

— To ka' sutra naveče?!

— Eto: sad je sutra, kad smo rekli u nedilju. Da smo rekli u subotu, bilo bi već večeras. Da ne napravim tako, a ne dođem — nikad više ne bi' ništa moga'.

— Sad razumim — reče Lukan i pomisli, da bi se mogao za svoju glavu kladiti, da će sutra Blažić na sajam! Sve mu je jasno i više nema — uzmaka, pa što Bog dade. — Imamo li se još što dogovoriti?

— Ništa više. Samo dobro upamti, što sam ti reka'.

— Ne boj se.

— Još sam ništo zaboravije reći. Kad budeš tamo iša', nemoj se ni obazirati ni oko sebe zvirlati, man se prikrsti, potuli glavu i moli se Bogu. Ako koga sriteš, ne javljaj mu se. Ako ti nazove Boga, odgovori mu, a muči li un, muči i ti i ne gledaj ga.

— Ne boj se.

— Eto, tako. Sad znaš sve i ne boj se. Vidi' ćeš i roda i ploda i pasa, ako ćeš pun tor.

— Bi' će i' i Turcim! — šali se Lukan.

— Ma, ako ćeš, eto: more ti i Manda još roditi sina. Ne šalim se, očiju mi.

— Uprav ti upra' na priju Mandu i mene, kun da ti je spram glave — reče Lukan dosta mirno i posve ozbiljno.

— I za mene živa, ako ćete! — odgovori on tako mirno, kao da bi pljucnuo, a Lukanu dođe, da skoči na njega i da ga propusti kroz šake, dok mu ruke ne klonu, no svlada se i ne reče mu o tom više ni riječi, već ga pozove, da idu u kuću.

— Čudi' će se prija, što smo zapeli u toru.

— Sad moremo, ako 'š, i u kuću, kad smo se ovako lipo dogovorili — odgovori on zadovoljno. — Al dobro upamti: nikom ni riči za živu glavu.

— Ne boj se, kad ti velim. Ni crnoj zemlji.

Manda je radila kao u svojoj kući i za svoju djecu, a s mnogo većim mirom i zadovoljstvom neg u svojoj kući, jer nije gledala podrugljivoga ili namrgođenog — nikad drukčijeg! — Blažićevog lica. I nije joj bilo ni čudno, što ona tu preuze gospodarstvo, pa ne samo da nije pitala Lukana, već

nije ni pomišljala, dokle će to tako potrajati. Poslije Anerine smrti ostala je tu i sada je tu bez zamjene kao mlinsko kolo. Osjećala se je potpuno, savršeno u svojoj kući, pogotovo otkad je Lukan rekao, da će pripisati u zadrugu i dječake, jer gdje su njezini unuci u svojoj kući, tu je i ona. Curice joj nijesu nikakov rod, al su tako nejačke, tako dobre i mile, a najzad — rodila ih ista mati, koja rodi i njezine unuke! — pa je i njih voljela i pazila kao rođenu djecu. Male su je zvale majkom i neprestano se držale u njezinoj blizini. Prvih su je dana pitale za svoju majku, no one dvije mlađe već i zaboraviše, a Marija govori s njom kao povjerljivo, kao velika, da je one male ne čuju, pa joj šapće:

— Znam ja, da je naša majka otišla k svome Mićanu.

— 'Ko ti je to reka', veselje? — iznenadila se je Manda, kad je prvi put to čula iz djetinjih usta.

— Sva dica tako divane — odgovori mala.

— A 'ko j' to dici reka'?

— Veliki. I veliki tako divane. Otišla j' k svome Mićanu.

Kad su njih dvojica ušla, bili su svi oko vatara.

— Evo i nas, ako nas primate, da se ogrijemo — reče Blažić veselo i sjede između vatara, na svoje uobičajeno mjesto. On je namjerice tu sjedio, te Makić nije nikad mogao pomisliti, da nije i kod njega, a Blažiću je bilo najviše do Jelina prijateljstva. Neka ona bude s njime prijatelj, a Makić je tako i tako potpuno stričev, pa tu nema što očekivati, ako bi mu ustrebalo, a dok mu ne treba, nije mu ni važno, kako misli. Za Jelu je, za svaki slučaj, bio siguran, pa se je prema tome i vladao.

— Niste marili ni dosad zepsti — reče Manda.

— Uprav ni nije 'ladno. Kun da j' proliće — odgovori Lukan. — Samo da ne okopni, pa unda stisne studen!

— Zgrija' sam prijašina, zgrija'! — šalio se Blažić, smijući se i trljajući zadovoljno ruke. — Da j' i crkavica, ne bi mu bilo 'ladno.

— Rugaj se ti, jadan, rugaj, dok ti je Bog da', da imaš s kim — odvrati Lukan, a da nije ni razumio, na što Blažić cilja.

— Znaš, što smo se dogovorili? — upita, gledajući u Mandu.

— Nude?!

— Da mu sada ti rodiš sina. Upočinila si, pa moreš!

— Bog s tobom! — reče Manda u čudu. — Uprav tebi ne vali 'edna, man nikolike duge u glavi.

Lukanu je taj razgovor bio veoma neugodan već sam sobom, a osobito radi djece, a i radi odraslih. Sramio se je i pred Makićem i pred Jelom, da se govori o nepodopštinama. Blažić se je naprotiv time veoma zabavljao, neprekidno trljao ruke i smijao se kao poslije vrlo uspješna posla, koji mu je zadavao velikih briga.

— Divani ti, što ti drago, al to ti je gotovo — reče Mandi. — Kako mi to ne bi svom prijašinu?!

Jela se je smijuljila tako, da je Blažić mogao misliti, da se smije njegovoj uspjeloj poruzi, a Lukan i Manda opet, da se smijulji u velikoj neprilici. Makić je bio miran i hladan kao i prije, jer ga Blažić nije mogao ničim iznenaditi. Znao je, da je on »mimo svita«, pa onda može i govoriti i raditi, što drugi ne bi mogli, a da ne treba uzimati ozbiljno, dok ne upre u tebe, kao šilom u živo meso. Tada mu treba odgovoriti, kako drugome ne bi mogao »mimo svita« — a on se ustukne, nasmiješi se i kao da nije ništa ni bilo. Prepane se i zamota kao jež.

Nitko ne reče ništa. Nastane prilična šutnja, koja mu je bila neugodna, pa se je njegov smijeh čuo, kao da odjekuje u crkvi, gdje se drugi mole Bogu. On to osjeti, pa krene dalje:

— Ovako smo mi to mislili: 'esu sad sva ova dica u zadruzi i nosi' će ime po ognjištu, al male će se udati, ako požive, a tu ostaju dičaci, u kojim nema Lukanove krvi. A grijota j', da nestane ovako pravog duva, kakav je u prijašina. Za to j' to, da triba još sina.

Lukan je osjetio izravnu porugu i izazov, no skupi svu svoju snagu, da se svlada. Nije htio i nije smio učiniti išto, što bi pomelo prijašinove osnove za nedjeljnu noć. Ništa. Kad se je zavaljalo, neka ide. Stisnuo je vilice, oborio glavu i šutio.

Makić je predobro poznavao stričevu strpljivost, no ipak se je iznenadio, što sada tako uporno šuti. Da stvar okrene u šalu — bilo bi u duhu njegova mišljenja: kad se god sudar može izbjeći, treba ga izbjeći, pa gdjekad tko i mislio, da nije muški. Neka misli, tko što hoće, a on sam najbolje osjeća, kako je dobro i kako se mora vladati. Ovoga puta nije učinio ni to, već samo šutio. Makić se poboja, da ne bi nenadano prasnulo, pa ga je ispod oka pozorno motrio.

— Vaik sanataš, šentajte nebog! — suzbijala ga je Manda, no i ona se je svladavala, da ga u tuđoj kući ne napane onako, kako bi joj srcu pristajalo.

— Ne sanatam ja, neg — eto tebe, eto njega, pa što vam Bog da, a ja vam velim, da ću dite mam ispisati iz zadruge, da ga prijašin upiše. Ne šalim se ja!

— Kad te već nije Boga stra' i sram pošteni' ljudi, srami se barem ove dičice, jadna ti tvoja majka! — reče mu Manda vrlo osjećajno i s velikim prizvukom boli, dok se nije ćutio ni tračak srdžbe.

— Nema tu nikakve sramote.

— Teljuzgaš, jadan ti obraz, kun da nikad nisi bije među poštenim ljudim.

Lukan se je naduo kao planina i bio bi se posvetio, da se je smio samo malko — nasloniti na prijašina, da mu malko smekša kosti, al — eto: ne smije, pa ne smije. Duboko je otpuhivao i jedva čekao, kad će već jednom prestati. Nekoliko je puta već sam htio okrenuti razgovor na drugu stranu, no nije mogao za to skupiti dovoljno snage. Sva je bila upregnuta na protivnoj strani; da ga razapinje, izdiže i baca na Blažića, kao što se orao sunovrati na izabrani plijen.

— Drago tebi, siroto, al se ka' pravdaš prid svitom — govorio je Blažić, smijući se. — A pogledajde prijašina: un muči i računa!

— Eto! — pomače se Lukan na stočiću, uspravi se i poče veoma odmjereno, no po glasu mu se osjećalo, da je vrlo uzrujan: — Kad si upra' u to, unda ću ti reći, što mislim i računam.

— Nude, nude! Sad ćeš ti, vridnice, čuti!

— Evo, nek čuje i una i ti i svi ostali. Odsad, pa dok nas Bog poživi, ako, prijašine, umreš prije nas dvoga, da znaš, da ću je vinčati, samo ako me bude tila!

— Eto vidiš, stara! — usklikne Blažić. — ... 'Esam li ti reka'?!

— Ma, prijatelju, 'esi i ti poblunije, Bog bije s tobom?! — iznenadi se Manda. — Kakvi su to divani među prijateljima i ljudima?!

— Sve vi to morete i za živa mene! — reče Blažić posve ozbiljno. — I dobro bi učinili, da se požurite. Godine prolaze.

— Lagano, prijašine, lagano — mirno će Lukan. — Nije nami, do šta j' tebi, al samo da znaš, ako ti se skvrsi, pa umreš prije mene! Da znaš, 'ko je osta' iza tebe !

— Lipo! — odgovori Blažić i slatko se nasmije, pa opet počne trljati ruke, a onda naglo ustane. — Sad je gotovo i sad iđem.

— Nisi marije s tim ni dolaziti — isprati ga Manda.

— Ako ti naškodi, do'ćeš mi reći za koji dan — dobaci joj on već ispred kuće.

Svi su u kući ostali kao pokisli. Lukan je bio potpuno svijestan cijele poruge i krvave igre, u kojoj sudjeluje, pa se ponovno uznemiri i otide u sobu. Stao je kraj prozora i zurio u daljinu.

Čas za njim uđe i Manda, kao da nešto traži. Stane se ominjati oko Lukana, smišljajući, s koje bi strane počela razgovor.

— Aee, braćo moja! 'Ko j' Boži upamtije ovake divane... 'Esam ja dušom upočinila, otkad sam u ovoj poštenoj kući, al jope'... A uprav ste vas dva o tom divanili?!

— Čula si, što smo divanili.

— Aeee, 'ko se Bogu moli... Al eto!... 'Di je to?!... I nisam ja, kukavna, bojim se, više za taj posa'...

XXVII.

Osvanuo je četvrtak. Lukan je obavljao svoje redovne poslove kao i svakog jutra, no s mislima je bio vrlo daleko. Bio je sav satrven i izmučen, kao da ga je netko isprebijao. Svaki čas mu je naletio uzdah Bogu — sad, da ga izbavi od zla i napasti, sad opet, da mu dade snage, kad mu već ostavlja napast i zlo.

Vidi, da nema spasa, da nema izlaza. Ne može vječno živjeti u ovakovoj muci, kao da visi visoko, veoma visoko nad bezdankom, a drži se za granu, koja je već napola pukla i sada se neprekidno čuje pucketanje i osjeća se, kako popušta. Ne može se dugo umirati. Treba ili živjeti ili umrijeti. Nema više izbora. Da je tu njegov Ducina na ognjištu, pa petero-šestero njegove djece i još mlada zdrava žena, puna Božjeg blagoslova i plodova, koji će još doći — ne bi se Lukan ni počešao za

uhom. Lako bi onda njemu bilo, pa sve kad bi prijašin i zaslijepio na njega, kao što sada jest zaslijepio! A ne bi onda. Ne bi imao razloga, no kada bi ga i imao i kad bi sve drugo bilo, kao što je sada, njemu bi bilo lako. Tada bi on prijašina dočekao nasred Doca, usred Boga podne i rekao mu:

— Amode se, da podivanimo. Ti meni, prijašine, tako i tako... I o glavi mi radiš. Nisi ti meni glave meća', pa mi je ne 'š ni skidati, al — eto, na priliku: moremo se mi malko i ponosati, pa kome opanci, kome obojci. Urazumi se ti i pomoli se ti Bogu.

Tako bi on njemu. Ako se ne bi dalo drugačije, mogli bi se i pobiti. Jedan bi, a možda i obadva, omastili ledinu svojom krvlju, al ne bi nijedan pod ledinu. I zašto bi?! Ne ide se odmah na glavu. Pobili bi se, pa — ako bi trebalo — pobili bi se još koji put, da se pripovijeda, kako je u njih dvojicu bio ušao zao duh, da su se morali biti, čim bi se opazili. Mogao bi onda Lukan, kakogod hoćeš, i sve u šali i pjesmi.

— E, da j' Jeka bila muško...

Bog zna, da li bi onda Anera bila došla na svijet?!

Al eto — Jeka nije bila muško, Anera je bila neko vrijeme tu i više je nema, nema ni Ducine, nema ni njegove žene, nema ni njihova djeteta — nema ništa, osim Lukana, koji se je nadnio nad svoje ognjište kao stara orlušina nad gnijezdo i — ne da ga! Ne da ga živ, pa da navale i vuci i hajduci; ne da ga, dok može samo i jednim prstom, dok je u njemu samo i jedna kap krvi i samo i najmanji tračak daha; ne da ga — i u toj teškoj i krvavoj borbi on nema vremena za mudrovanja i za nekakova junakovanja nasred Doca usred Boga podne. Ne, ne! Drugačije se to mora obaviti, brže to treba svršiti, jer će inače negdje iz mraka dobiti bukvićem po kosiricama, a na njegovu će ognjištu brzo psi zavijati i bucati tuđa goveda — ako im bude dala Jela!

Pa ovo sad u nedjelju na noć! Vidi on, što prijašin snuje i umuje, vidi i čeka potpuno spreman.

Odlučio je, da pripazi, da li će danas na sajam, no kako je bio najviše u štali zabavljen poslom, znade već unaprijed, da se ne smije oslanjati na svoje opažanje, jer može otići sto puta, da ga on ne vidi. Uostalom — čut će već od njegovih ukućana, da li je otišao. A Lukan je bio siguran, da će ići, jer

se je — tako dogovorio sa svojim pobrama. Nije Lukan bio s njima, ali zna, kao da im je čuo svaku riječ. S toga je i bio siguran, da će ići nekom šanuti:

— »Nebo ka' caklo!« ili — »Lip sajam danas« — ili već nešto slično, što će prijatelj razumjeti i reći kome mora reći. A možda i ne će tako, već će tamo na cesti, na kom kamenu stancu samo zašarati nešto, što razumiju samo oni, kojima to treba, a — Blažić će zadovoljno trljati ruke, smijuljit se i ući u birtiju na užinu. Tamo ne će biti ni jednoga onih Pločana. Danas se ne će zaletjeti ni u sajam, kad znadu, da će doći Blažić s porukom, a kamoli da bi se s njim i sastali!

Kad je posvršavao posao oko blaga, uđe u kuću i reče Mandi, da ide k Josi, da se nešto dogovore.

— Nemoj, molim te, prijatelju, s unim mazgiljom prid dicom... — prekide se u riječi, a onda nastavi: — Sramota mi je, da dica čuju.

— Od mene ne će, ne boj se.

— Znam ja, da ne će od tebe, al 'oće od njega.

— Njega znadu, pa ni ne paze, što brsti.

— 'Est to, al ne bi' tila, da čuju. Moremo mi među sobom i trokeljati i činiti, što nam drago, al svoje j' dite — dite i kad mu je triest godina.

— Al nu. Al uno, što ja reko' sinoć prid svima unako ljut, da bi se o mene bile trovale zmije, to sada natašte velim tebi samoj, prijo. Ja se nisam šalije.

— Ne divani, jadan ne bije, moj prijatelju! — ukori ga ona posve prijateljski. — I ne daj mi, Bože, take sriće, a njemu daj sto godina. Al kad smo sami — sramota bi mi i grijota bilo, da me 'ko drugi čuje! — tebi mogu reći ka' pravom prijatelju: ne će un, ni najzad, dobro svršiti. Viruj ti meni. Un je izvan cilog svita i tako će i svršiti... A, eto, kad smo sami, prosti' ćeš mi, al nikom moram, a kome ću, ako ne tebi: 'e l' živ čovik ovo upamtije s unim jasletinami?! Uprav kun da sam ja već sagnjila u Mrkobraduši. I kolko to već godina dura, moj prijatelju! Ja uprav više ni ne pamtim, a ni ne more se reći, da smo stari ljudi. U najlipšoj smo mi još snazi... Viruj ti meni: nije to kod njeg brez vraga, potari ga, sveti Križu. Po sebi ja sudim... Eto: morala sam ti reći. Ne će un dobro svršiti.

— A nu! — opet će Lukan. — Samo, da znaš. Ja se nisam šalije, a ne šalim se ni sad. A Bog mu da' sto godina.

— Pušti, jadan, sad to, bila šala, ne bila. Man Iškariot je un, koji mi je popije više krvi, neg me je kukavne sve viditi.

Lukan već htjede otići, no sjeti se, pa joj reče prije neg iziđe u kuću:

— Moraš ti, prijo, s Kajanom i Ivanom u općinu na križe, da se to s dicom svrši.

— Kad god rečeš.

— Mogle bi uprav u subotu, a mogle ste i danas, da smo se sitili.

— U subotu ću imati posla oko pranja. Moremo u ponediljak.

— U ponediljak ću ja biti u planini. Oti' ću u nedilju na noć, da pripremim koji balvan, pa dovući, kad jope' dobre nakija.

— Dogovori' ćemo se.

— Iđem ja sada divaniti o tom s prijašinom i Josom.

— Al, molim te, prijatelju: ni riči prid dicom!

— Ne boj se! — odgovori on i lagano se osmjehne, jer mu se je sviđalo, kako se ona odmah prihvatila te misli. On je nije osuđivao niti joj je zamjeravao, što više: nije joj se ni čudio, jer je znao, kakav je život provodila s Blažićem i što je dobivala od njega i za svoju ljubav i za ovaku divnu djecu i za svoj neumorni rad. Nije se čudio, što se je osmjehnula, kad je osjetila zadah drukčijega, dostojnijeg, udobnijeg i slađeg života. Ništa ne odbija kao nezahvalnost duši, koja daje sve, što ima najljepše i najbolje u sebi.

Josu je našao pred kućom.

— Doša' sam, da vas vidim i da podivanimo — reče Lukan. — Morala bi i una druga čeljad na križe.

— E, da — potvrdi Joso. — A da, man morala. Eto: kad rečeš, pa nek iđu.

— Moram divaniti s prijateljem, pa kad un reče.

— Uprav ne znam, striče, što j' njemu. Od juče', kun da j' drugi.

— A jer?!

— Ne znam ja, što mu je. Veseje, šali se, smije se, kun da ga j' Bog okrenije na pravi put.

— E, to mi je uprav drago — reče Lukan. — Neka i un 'ednom prosvitli. Ja sam se uprav i čudije prije, kakav je bije i s prijom i s vami ostalim... Neka, 'vala Bogu...

— Da si ti njega vidije sinoć! Doša' otud od vas ka' na paripu, ka' vilen. I veli: »Dica, uda' sam vam mate'!« a mi ga gledamo. — Šali se — reko' — pa i neka već 'ednom, 'vala Bogu. — »Gotovo j'! — kaže — Sad je Lukanova i više nam ne će natrag«... Meni, ka' bi i ružno, što tako divani prid dicom, al jope'... Nisam ništa tije, kad sam vidije, da je veseje. Samo što nije počeje pivati. I jutros je dobre volje i već zorom ode na sajam.

— A po što ode?

— Ne reče ništa. Ja ne znam. Vidije sam samo, da j' niko vrime bije i ljut i zabrinut, a od sinoć kun da si rukom skinije.

— 'Ajde, 'vala Bogu — odgovori Lukan, prikrivajući misli i osjećaje. Dobio je jednu potvrdu više, da se nije prevario u ocjeni prijašinovih osnova.

— 'E l' bolje Zelovu? — upita Joso.

— Eno ga, još samo živ. Mislije sam, da bi' ga i ubije, al mi ga ža', a ža' mi ga jope', da se muči. Al eto: da vidim, doklen će. A ni ne bi' ga moga' ubiti...

— Veli ćakan, da još nije vidije jačeg psa.

— Jer?

— Veli, da bi drugi bije već davno krepa'.

— A Bog zna. Taka bolest, pa mam ne prikida. A što un zna od pasiji' bolesti?! Ka' i nas koji.

— 'Est to, al tako veli.

— A da. More reći, al pašče ka' i drugo pašče. A ža' mi ga j', kolko se već muči.

Joso nije ni slutio, otkuda može ćakan ocjenjivati Zelovovu snagu, jer nije slutio, kako su se preko Doca, sa suprotnih ćoškova, osovile jedna prema drugoj dvije snage, dvije težnje, dvije sile, nemani, pećine, dvije planine i važu se preko osovine toga mirnog, plodnog Doca kao na čarobnoj vazi i vrebaju, kada će se jedna na drugu survati i pokopati je svojom bezgraničnom potrebom, da uništi s jedne ili s druge strane — i opet da uništi, pa da se tako spasi.

On to nije mogao ni naslućivati, jer su njih obojica šutjeli kao nijemi, baš kao Ponori, kad ih čudesno zajapi prevelika količina vode, i začepi im dah i oni — šute i strepe i vape samo za jednom zrakom, koja će im probiti ždrijelo i otvoriti putove nagomilanoj vodi, da se s užasnim praskom, hukom i bukom sruši u žednu utrobu matere zemlje. Oni šute, vrebaju i čekaju...

— Moremo se unda dogovoriti za drugu nedilju za križe — reče Lukan.

— Kako god ti rečeš.

— Mislije sam u ponediljak, al moram u planinu, dok je ovaka lipota. 'Ajde, pa ćemo skupa.

— Iša' bi', al nam nije potriba — odgovori Joso. — 'O'š moći sam?

— La! Kun da mi je prvi put. Oti' ću u nedilju na noć, pa osvaniti u Šiljcim i za vida se, ako Bog da, vratiti.

— Mi više ne ćemo u trupce, pa što bi' iša'?!

— 'Est to. Ja ću i' pripremiti, pa kad pane dobar snijeg, unda po nji'.

— Tako j'... Neg, striče, već dugo ne čujemo za Ducinu.

— Došlo j', došlo ka' i vaik. Piše... Znaš već po unu njijovu: živ je, a drukčije vaik 'ednako... Žalostan ti sam i kukavan za njim — reče neobično meko i duboko uzdahne. — Otuda mene bije sve moje zlo... Jadan ti sam i kukavan do moga groba...

— Nemoj sad jope' tako, striče. Ne more se priko Božije! — tješio ga je Joso, osjetivši njegovu duboku tugu i nesreću, kao što je već davno ne vidje.

— Ajme meni! Ne znaš ti, moj brate, kako j' meni tu unutra, a kako bi moglo biti... Al nu! Priko Božije se ne more. Što nam je Un, slava Mu i 'vala, ostavije — valja da j' i dobro, pa neka bude.

— Ništa, moj striče, man trpiti... A sad si to z dičicom, 'vala Bogu, lipo uredije, pa imaš i zašto živiti.

— I moram živiti do Volje Božije, pa da na me sprcaju svi vuci i svi 'ajduci! — reče on čvrsto i odlučno.

Josi ga je bilo iskreno žao, pa se rastadoše obojica tužni. Lukan je pognute glave lagano stupao preko Doca, osjećajući svu težinu, svu strahotu i užase događaja, koji mu prijete, i

koji će se na njega survati s neumoljivom snagom i luđačkim zamahom, no ujedno je osjećao i to, da im — ne može izbjeći. Mogao bi odgoditi, da ga prvom dobrom zgodom zateku nepripravna i da se obore na njega goloruka i zblanuta, kao kad se s krova otisne golema količina snijega i svali na ptičicu, koja je na prtini ležala napola smrznuta i bolnim cvrkutanjem uzalud vapila za pomoć.

Svako bi izbjegavanje i odgađanje značilo samo još veću opasnost i veće zlo. A on mora braniti sebe, da obrani svoje ognjište. A tako mu je teško, tako mu teška tuga pritisla i srce i utrobu i mozak, da više ne zna, ni kud ide, a — ipak: on se mora braniti! Mora biti bistar, sabran, oprezan i okretan kao zmija, da ga neprijatelj ne zateče nepripravna. Mora biti brži od njega, a — Bog vidi, da on tako mora činiti!...

Blažić se nije svratio k Lukanu, kad je išao sa sajma. Očito je namjerice okrenuo ispod Anđušine kuće, pa kraj bunara, samo da se ne sastane s Lukanom. Ipak je poslije večere došao na sijelo. Bio je vrlo dobre volje i pripovijedao, što je sve vidio i čuo na sajmu.

— Bije sam — reče — i s Matom Ikana Pavelića.

— Što veli? — upita Lukan.

— Pripovidije mi je, kako si ti platije večeru i piće.

— Prisilo mi je! — upade mu Lukan u riječ, a Blažić nastavi, kao da ga nije ni čuo:

...i priča' mi sve za pokojnog Miću ka' i Milkan Ivasov. Pita' me, kad će biti zvan, da prisiže za Miću, da j' umra'.

— Što si mu reka'?

— A ništa. Što ću mu reći?! Zna, da j' Aneri puklo srce, pa što bi' mu unda reka'?! Kaza' sam mu, da meni nije do toga, a tebi, kako ti drago.

— Što će sad i meni, kukavcu?!

— Ma, eto, reko', ako ti triba za ovu treću ženidbu — reče Blažić s čudnim mirom, kao da je spomenuo najnaravnije pitanje. Lukan ga ošine vrlo ljutitim pogledom, no niti ne prozbori, a šutjela je i Manda, jer ga možda nije čula ili jer nije htjela, da se opet o tome govori i mlati prazna slama. On se nije ni podrugljivo smijao niti je njih dvoje izazovno gledao, već oborio glavu i uperio pogled u ognjište.

— Neg da vam pripovidim i ovu. Smija' ćete se — opet će on, podigne glavu i sam se nasmiješi. — Bazam ja tako po sajmu, pa vidim, da se oko ništa skuplja mnogo naroda. 'Ajde, iđem i ja, da vidim, kad tamo — sidi ciganka na nikakvoj vrićetini i gata iz karata. Svašta divani i svit se smije. Meni to smišno, pa se proguram, da bolje vidim i čujem. Lipa, mlada ciganka i čoviku ne bi bilo ža', kad bi sagrišije.

— Hm! — javi se Manda i mrko ga pogleda.

— Ne hm-kaj, man slušaj. Tamo una s nikim svršila, pa se zagleda u mene i smije mi se, a miša karte. Otvori i', metne na vriću, pa će meni: »Nude, striče! Bacide o'de što, pa 'š čuti, što će ti ciganka reći, »a ja se mašim u ćemer, pa ništo bacim. Uprav ni ne mislim, man joj samo bacim. Una pokupi uno šoldi, a karte razgrne, pa se jope' zagleda u mene. — »Silan si — veli — i pravi čovik!«

— Hm! — opet će Manda.

— 'Est, očiju mi, sve ovako. — »I para ti nema — veli — među ljudima«.

— To j' uprav pogodila! — potvrdi Manda.

— Slušaj ti, što će dalje biti! — »Evo — veli — dva tvoja desna prijatelja, i evo, ja l' dva, ja l' četri, a more biti i više, il vola il paripa, nisam sigurna, i tu će ništo biti«. — Malo stade, pa me upita, 'esam li danas kupije opanke, a ja se našali', pa reko', da 'esam, a una će unda meni: »Vidim, da 'esi« — a laže, nisam! Pa unda veli: »Bi' će ti i' dosta! 'Oće li te vo rogom, ja l' kljuse kopitom, ne znam. Al 'edno 'oće«. — Ja joj se nasmijem. — »'Oće — velju — ka' i što sam danas kupije opanke«.

— A poznavala li te je prije?! — upita Manda, kao da polaže neku važnost na to, što je on pripovijedao.

— Nije me nikad prije ni čula ni vidila.

— A što veli, 'esu li tvoji voli? — opet će Manda.

— Ne reče.

Kroz Mandu su prolazili ledeni trnci pri pomisli, da je ta ciganka govorila ono, na što ona vazda misli: umlatit će ga! Ciganka izmišlja, al je ovog puta pogodila.

— A lipa ciganka, veliš?! — upita Lukan, samo da sam sebe odvrne od drugih misli.

— Da j' je dobro oprati u lukšiji, ne bi je se nagleda' — odgovori Blažić. — Malo uličnija od pokojne Anere.

Lukana udari ta poredba, no svlada se i ne reče ništa.

— E, da! — nastavio je Blažić, gledajući u vatru i razmišljajući. — Anerinoj lipoti nije bilo para... Tribalo j' uno viditi, pa gledati...

Lukan naglo ustane i odtetura u sobu. Pred očima mu je bljesnula strašna slika, kako je on nju — vidio i onda gledao. Bio bi mogao vrisnuti od bola i srdžbe, a bio bi mogao i uzeti sjekiru, pa mu tu, kraj svog ognjišta, prosuti mozak. Kad je uminuo prvi nalet te strahote i užasa, protare oči, prekrsti se i vrati se u kuću, da ne bude napadno, što je otišao između njih.

— Mislije sam, prijašine, da bi tamo u utorak il u sridu otišla prija s Ivanom i Kajanom u općinu na križe — reče Lukan dosta mirno i sabrano.

— Mogu, kad 'oće, polak mene — odgovori on.

— Ja bi' otiša' š njima, da brže svršimo — govorio je on, samo da se Blažić ne bi povratio na prijašnji razgovor.

— A ako ne budeš moga'?! — upita Blažić dosta značajno, kao da on sigurno očekuje, da ne će moći.

— Jer ja ne bi' moga'?! — odvrati Lukan, koji je odmah dobro razumio njegovo pitanje. Jasno je: Blažić zna, što je odumio. Tako je to tumačio Lukan, pa nastavi: — Blago ću na'raniti prije neg pođemo, a Makić i Jela i 'esu u kući, pa j' za dicu lako. Jer ja unda ne bi' moga š njima u općinu, ako mi Bog da zdravlje?! I vrati' ćemo se brzo.

— A da: jer ne bi moga'! — dopusti sad i Blažić.

Kad je pošao kući, Lukan ga isprati, da čuje, da li će mu što reći.

— 'Esi načinije juče' i danas, što si mora'?!

— Sve! — odgovori mu kratko i suho.

— Tako svaki dan. U nedilju na noć unda, ako Bog da — I moli se Bogu.

— Molim se ja Njemu i brez toga.

— Samo moli. Triba' će ti.

— E, da. A tribaš li ti za to moliti?

— Ja ću moliti tamo. Moja j' glavna molitva nad turskim avanom.

— 'Ko bi meni bije reka', da ću kada imati koristi i od Turaka?!

— E, da! Esi vidije?! A pozna' će ti se i na ovom i na unom svitu.

— Uprav ti Bog platije, moj prijatelju! I nije meni do šteta u blagu. Ne pribiše me, 'vala Bogu, al mi je ovo rad psa za divno čudo! Sve mi se čini, da nam je to tako još od pokojnog mi dida, Bog ga pomilova'.

— Sad se ne boj. Mo'ćeš i' držati, ako 'š desetero i koje tebi više krepa, ja ću ga sirova poisti.

— E, kako ti meni, prijašine, tako tebi Svemogući!

— 'E l' Zelov već krepa'?

— Nije još. Ni ne će do sutra. Vidi'ćeš.

— Jaka mrcina. Da j' parip, već bi ga bilo prikinilo.

— Bolest taka.

— Ne velju ja, man vidije sam mu juče oči, pa se s toga ka' čudim, što još ne krepiva.

— Vaj, brate, da doživi ponediljak, bi l' unda krepa'?!

— Bi. Kasno j'. Da smo išli mam unu noć, kad ga j' zabolilo, bije bi ga spasije. Sad je već kasno.

Pod guvnom su se rastali.

— Unda, kako smo rekli, prijašine, za nedilju na noć! — reče mu, odlazeći.

— Sve, kako si reka'! — odgovori Lukan i vrati se u kuću.

Manda je u sobi lijegala djecu, pa uđe i on.

— 'Esi ti njega čuje? — šane mu ona. — Sve j' uno njemu spram glave. I ne će un dobro svršiti.

— To ciganka samo laže, da dobije koju šoldu.

— Ne velju ja, da nije tako, al kako mu slaga baš unako, tako će mu i biti?!

— A nu! Neg ja ću sad jope', prijo, spavati u štali, dok je ovako lipo vrime.

— Ne bi marije — odgovori ona. — Imamo svi mista, al — kako ti drago.

— 'Oću, 'oću, da j' vami prostranije. Dicu metni na une dvi odrine, a ti moreš sama. Bolje 'š upočiniti.

Dugo nije mogao zaspati. Vrtio se kao u mravinjaku, no nije mogao naći pravog mjesta ni nauznak ni nice ni na bokovima. U glavi mu je neprekidno nešto hujilo i bučilo, kao kad udariš u praznu bačvu, a utroba mu se kovitlala kao u grčevima.

... Sve badava: nema drugog izlaza. Već je pomišljao na sve, no ni kod čega se ne ustavi. Ne pomaže ništa. Kad je

iscrpio i zabacio sve, što je držao pametnim, prijeđe i na ludorije, pa pomisli: — Kako bi bilo, da reče Josi, pa da idu skupa njih dva i Ivan?! Što bi načinili? Možda ne bi ništa ni čuli ni vidjeli, pa bi mu se smijali, a Blažić bi drugi put udesio opreznije i sigurnije. Ako bi mu sinovi poslije naslutili, o čemu se radi, možda bi ga onda umlatili ili prijavili žandarima, da se riješe zvijeri, no to bi sve bilo samo povećano zlo. Zašto da uvlači u tu strahotu i sinove, čestite i valjane momke, kad se to sve može bolje urediti i svršiti s manje zla bez njih?!

— O Bože moj, o Bože moj, u što Ti mene vrže! — uzdahne iz dna duše, kad je vidio, da nema izlaza, opet se prekrsti, polako se smiri i zaspe.

Sutradan pred noć crče Zelov i Lukan iskopa iza štale jamu, lagano ga metne u nju i zatrpa. Bilo mu ga je veoma žao već i s toga, što mu je njegova smrt služila kao jedan dokaz više, da mora zažmiriti i — zaslijepiti, ako treba! — pa naglavce u zlo. A tu se nije mogao prevariti, jer je predvidio, da će biti, jadnik, otrovan. I to se je ispunilo. Nevinu je žrtvu iskreno ožalio, al eto — nema pomoći. Sad je pod ledinom.

— Eto, lipi moj Zelove: sad je i s tobom svršeno! A nisam te, viruj mi, za to doveje, man sam mislije, da ćemo skupa poživiti u slozi i ljubavi: ti bi mene branije, ja bi' tebe 'ranije, pa obojici dobro. Al vidiš: nečastivi 'oće drugačije. Tebe je ubije danas, mene bi tije za koji dan, a ja sam mislije, da 'š ti očuvati i sebe i mene. Sad sam i jope' osta' sam, moj Zelove, ka' okresana panjina, al — da'će Bog. Ima oko panja i mladica, pa će panj sačuvati i sebe i nji'. A da, moj vridni Zelove: ako se more otrovati pas, ne more se ni otrovati ni zadušiti ni sikira ni ćuskija. A nu... Ja sam mislije dobro i tebi i sebi, pa ispade zlo po obadva: ti pod ledinu, a ja ću morati s kim o ledinu... Al ne boj se ti, moj Zelove: ne ću ja tvog Ninu privariti. Bira'će un za tebe janjca, kog mu duša bude tila. Niste vas ni 'edan kriv, što ja imam unakog prijatelja. Bira' će Nina janjca, birati... Sada ništa 'n: s Bogom, moj Zelove, a za koji ćemo dan viditi, da li će za tobom moje tilo ili čije drugo. Ništa n' ti lezi i pripazi, ako moreš, kad nisi moga' prije...

— Što to radiš? — upita ga Manda.

— Zakopa' sam ovog nesritnjaka.
— Zelova?!
— E. Ža' mi ga j' ka' vola.
— A nu... Sve se ja bojim, a ne smim ti reći...
— Nude?!
— Jadan ne bije, da njega 'ko ne otrova?! Što bi mu drukčije bilo?! A nisi ga man doveje.
— Daaa! Nije to, moja prijo. Man eto — krepa', krepa'. A i 'ko bi, jadna, na mene?!
— 'Est to, al jope'... Što mu bi?
— A što bi pokojnoj Aneri, Bože, poštuj Krst?!
— Druga j' uno, moj prijatelju! Ne znaš ti, što j' jadno žensko srce, kad zavoli!
— E, da. Al eto...
— I uprav sada, kad bi se bili mogli vinčati i imati još lipu dicu!
— 'Vala Bogu, koji mi je tako ostavije... Neg, eto, prijo: sad je ovako. A ja sam odumije, da se ti više ne mičeš s mog ognjišta. Dica te tribaju, tvoja i 'esu, a tamo ne triba ni'ko.
— Ja uprav ne znam, moj prijatelju. Kako se god dogovoriš s Blažom. Ja sam zadovoljna, a duša valja: meni je o'de lipše neg u mojoj kući. Mirnija sam, i o'de moja dica, pa eto — lipše mi je.
— I ja tako mislim. Što ću ja tu uzimati tuđu ženu, da mi dicu razgoni?! A mora' bi', kad ti ne bi tila ostati.
— A da, man mora'. Ne mo'š sam sa dicom. A 'oću ja ka' dušom u raj, ako se š njim dogovoriš.
— Čula si ga i sama, što divani.
— 'Est to, neg kako j' un aruman, živa umirem, da će un unako razbubnjati i po selu, pa ne 'š od ruga među svit.
— A nije li bubnja' i za pokojnu Aneru.
— 'Est to.
— P' unda?
— Ništa. Nikom ništa.
— E: unda?! Za Anu je i meni bilo teško, al za nas dvoj, moja prijo — ka' za staru, prosti'ćeš, kljusad.
— 'Est to.
— A ja, kako sam reka': ne daj mu, Bože, zla, al...
— Pušti to, jadan. I ne daj, Bože, al ako bi došlo...
— Unda sam ti reka' i ne poričem.

— Bože, oprosti nam! O čemu mi?!
— Un je počeje, a ja sad samo pritvrđujem, da znaš.
— 'Est to. Un je počeje, pa ne daj, Bože, al — eto. Neka bude, ako j' suđeno.
— I ja tako mislim. Ti si dici sve i moraš im ostati sve. Ja nisam kriv, da j' sirota Anera unde, 'di je.
— 'Est to. I najviše joj je pomoga' unaj Iškariot, da j' jadnica tamo.
— Ni'ko drugi, man un, pa j' unda pravo i prid Bogom i prid ljudima, da si ti tu, 'di si!
— A nu. Nek nam dragi Bog oprosti, ako grišimo.
— Ja ću te, prijo, odrišiti od ti' grija i brez plovana!
— 'Oćeš li, 'oćeš?! — upita ona i zadovoljno se osmjehne.
— Ne boj se.
— A nu. Neka nam Svemogući sudi — reče Manda i pođe u kuću, a zadovoljni joj smiješak nije salazio s očiju i lica. Osjećala je, kako se u njoj lagano, ponosno i čisto uzdiže pogaženo, poniženo i uvriježeno ženstvo. Ništa drugo ona nije osjećala, a i to je dolazilo samo sobom, nagonski i neopazice.

Radila je s velikim veseljem i upravo se pomladila uz tu sitnu dječicu; povratila se je u svoje mlade godine, kad su i plodovi njezina srca bili tako mali, tako nejački i bespomoćni, pa ih je obnovljenom snagom tetošila, redila i gojila.

Došla je i subota, Lukan obavlja redovno svoje poslove, no dan dug, bez kraja, kao da se je ukočio u grču, pa ne može ni naprijed ni natrag. Ni posao mu ne ide od ruke kao inače. Sve nekako zapinje, koš mu je sa sijenom pretežak, rozge u rukama kao da su od olova, a blago ga čudno i tajanstveno prati svojim krupnim očima. Očito i blago vidi, da on više nije onaj, koji je prije bio. Osjeća blago njegov pogled i njegovu ruku i vidi, da ga više ne miluje, da ga ne gleda, da mu ne tepa i ne smijulji se, kao što je to prije činio. Osjeća blago i žao mu je, pa ga s toga i gleda tako tugaljivo svojim velikim vlažnim pogledima. Lukan to vidi i razumije, pa mu je još teže i htio bi, da sve popravi, da sve bude, kao što je bilo i prije, i kuša, da pomiluje svako pojedino: i volove i krave i junad i ovce — sve bi ih želio tetošiti i maziti i reći im, da je on uvijek isti, uvijek njihov stari Lukan, koji ih toliko voli, no — ne uspijeva. I sam

osjeća, da mu je ruka ukočena, tvrda i teška, a usta suha, pa kad šane:

— Maljo moje, sljatko moje! — učini mu se, da samo brsli i mljacka nerazumljive i nesuvisle riječi, pa to onda mora osjetiti i blago, koje je naučeno na njegov zvonki, topli glas, kojim ga je svako jutro pozdravljao i nukao, da ustane, a blago mu se s tankim mukanjem ili kratkim blejanjem javljalo, kao da mu srdačno uzvraća njegove pozdrave.

Blago osjeća, da je njegov jezik danas težak i natečen kao u teškom pijanstvu, a ne vidje ga nikad pijana, pa nije ni naučeno na takav glas i čudi se, čudom se čudi, što je to njemu danas. Učini mu se, da ga napose volovi promatraju s najvećom tugom i zabrinutošću, pa stane najprije među Zekonju i Vinotu, a zatim među Vilaša i Peronju, stane ih gladiti i šaptati im kao djeci:

— Malji moji, lipi moji, ne bojte se vi za svog strica. Ne će njemu, ako Bog da, ništa biti... Braćo moja, dobri moji... Eto, što mora biti, mora, al ne bojte se vi... Vrati' će se vami vaš stric... 'Oće, ako Bog da... I pro'će ta nesrića. Da'će Bog, pa će se i zaboraviti... A Bog će oprostiti, jer Un sve vidi i sve zna... Unda će se vami vaš stric jope' nasmijati i milovati vas i tepati vam. 'Oće, 'oće, ako Bog da...

Volovi su zadovoljno pružali vratove, kao da mu ih podmeću, kako bi ih što zgodnije i lakše češkao i milovao, a glavu su podizali, kao da žele dokučiti njegovo lice i uzvratiti mu milovanjem milovanje. Razumije blago, razumije. Vidio je to i osjećao Lukan, pa mu je bilo s tim žalije, što ne može biti veseo i raspoložen s njime, kao što je negda bio.

Poslije podne je naoštrio sjekiru. Dugo ju je gladio brusom s obje strane, kušao oštricu na prstu, ponovno zasijecao u cjepanicu, pa opet gladio i istezao žicu, dok nije bio potpuno zadovoljan. Tada je metnuo na oštricu neku vrst korica, koje je sam načinio iz ovnovskoga roga: svario ga, da je bio potpuno mek, a zatim po duljini na nutarnjoj strani raspilao toliko, da može u nj oštrica sjekire, odrezao ga s krajeva toliko, da baš pokrije cijelu oštricu, zatim provrtio na krajevima rupe, opet ga uzvario, metnuo na oštricu i sve svezao žicom za ušice sjekire i pritegnuo tako, da se je rog savio baš onako, kako je oštrica bila izbočena. Tako je to ostavio, dok se je rog posve ohladio i ostao u savijenom obliku, u kakvom

ga je trebao. Sada uvijek meće te korice, kadgod ide u planinu, da ne bi sjekiru slučajno istupio ili da se ne bi kojom nesrećom posjekao.

Kad je to svršio, izišao je na guvno, metnuo lijevu nogu na »didov stočić«, podbočio ruku i zagledao se preko Doca u prijašinovu kuću.

Zavezao se mislima daleko, kao da ispituje cijelu prošlost i sadašnjost, no on to uistinu nije činio. Samo mu se misli rojile i zalijetale u njega, kao kad bumbar dospije u sobu, a zatim netko zatvori prozor, pa više ne može van, već luta po sobi i neumorno udara od zida do zida i bezbroj se puta zalijeće u staklo. Tako su u njemu udarale misli neumorno, nesuvislo, bez reda, jer im je bio zatvoren — prozor. Nijesu nalazile ni toka u zajedničkom koritu ni izlaza na svijetlo i u slobodu. Naletjeli su on i Blažić kao čobani. On malen, a drugi već odrastao, skoro čitav momak. Odbijaju se, a da jedan drugome nije nikad ništa učinio nažao. Nestaje te slike, a u njegovoj nutrinji udara druga o stijene i želi se pomoliti na svijetlo. I on je već odrastao mladić, a Blažić potpun čovjek i oženio se. Lukan ga gleda prijekorno, jer mu se ne sviđa, kako se drži Blažić, koji ga gleda porugljivo, s posprdnim smiješkom i samilosno kao kukavelja i jadnika. Jedan drugome nije rekao ni — tamo se dalje, al su vazda daleko. Ne vole se. Nešto je u njima, što se odbija.

Naleti nova misao. Blažić u Americi. Čuje se, da malo radi, a mnogo zarađuje. Lukan se ne čudi. Njemu je jasno sve, i ako ništa ne zna, no osjeća jedno: tko pošteno radi, mora raditi vrlo mnogo i zarađuje — dobro, ali ipak — malo. Pronosi se glas, da se Blažić vraća kući i Lukan ga se boji. Nije mu drago, što su susjedi, a nije mu načinio ništa. Daleko su jedan od drugoga, pa da prikriju tu daljinu, jedan se drugome smiješe. Blažić je uvijek podrugljiv, a to vrijeđa Lukana, no ipak šuti i snosi evanđeoskom strpljivošću: nije mu se dobro zamjeriti. Već je i Lukan davno oženjen. Djeca rastu. U Blažića divan porod, kao da ni jedno dijete nije njegovo osim po licu i obličju. Krasna djeca. Baruša kao smišljena, no Lukanu ni na san ne dolazi misao, da bi se s Blažićem sprijateljio, a to ipak bi — kao da mu je netko zavezao i ruke i noge i jezik, pa ga u vreći bacio pred Blažića. Postadoše prijatelji i po dužnosti se posjećuju, sastaju,

razgovaraju, no — među njima je vazda ona stara udaljenost, koju zatrpavaju osmijesima i riječima. A ti osmijesi i te riječi nijesu ništa drugo, nego krplje na nogama, da se ne propada u duboki, veoma duboki snijeg, koji je tu, koji postoji. Kad se među njima pojavi Anera — oni su u krpljama, no snijeg odjužio, mek i pun vode, i oni propadaju i propadaju i propadaju...

— A nu! — pomisli Lukan, kad se u njega zaleti velika, strašna misao i grune ga u lice tolikom snagom, da je zavagnuo na didovu stočiću. — A nu...

Pred njegovim se očima kao na valovima ljuljao Dolac, ljuljala se Blažićeva kuća i glavica više nje, poigravao cijeli Velebit, a Sveto brdo samo titralo, kao da ga neka nevidljiva golema ruka drži samo na jednom prstu i Vilinska se Vrata nagibala, kao da će se survati na podnožje Velebita, da okrenu tok male, plitke Krušnice... Srušit će se i nekoga će zatrpati...

Nastat će u prvi čas zaprepaštenje, a onda će već u slijedećem trenu reći, svi će reći:

— Kakav život, taka i smrt...

— U kući bi bila veća šteta, da j' vrana odnila pile, neg što njega vrag ukupi...

...Čeljad će plakati, jer se nad mrtvim čovjekom plače, al duboke tuge ne će biti. Ne može je biti, kad je u kući kao medvjed. Svi ga se boje, svi mu se uklanjaju, a on vazda nakostrušen i vazda puše na svoju rođenu krv kao bijesna mačka.

Tada će Svevišnji zagrmjeti:

— »Lukane, 'di si?« — a on će propištati:

— Gospodine, nisam vridan, da me vidiš, man mi se smiluj. Ti si sve vidije, kako j' bilo...

Tada će mu Svemogući blago odgovoriti:

— Ne boj se, Lukane: mirno ti loži svoju vatricu, da ti se podigne to dičice oko ognjišta...

Naglo se trže, opazivši pred sobom Blažića. Smiješio mu se je, pristupajući laganim korakom. Lukanu se učini, da je viši nego li jest i nekako širi i krupniji.

— Zamislije se ti. Vidim ja.

— A nu — odgovori Lukan. — Ovako sta', pa — ništa.

— Dolazim ja priko Doca, a ti kun da gledaš u mene, a jope' vidim, da me ne vidiš.

— Uprav nisam tamo ni gleda'. Zagleda' se tako prida se.

— Što si se zamislije?!

— Ma 'edna mi ovca ništo borta. Ne će, da ide.

— Metiljava?!

— Bojim se, da će biti.

— A ništa: nož pod vrat. Što j' metiljavo, ni ne triba trošiti 'rane.

— Tako će, bojim se, i biti. A ža' mi je. Prava ovca.

— Što — ža'?! — Da j' pravi' ljudi, načinili bi taki zakon i za čeljad, pa čim vidiš, da je... I tako: bolesno il drukčije, da ne valja, a ti po zakonu sikirom u glavu.

Lukan se je nijemo zagledao u prijašina, a kako je bio od njega i viši i krupniji, promatrao ga je onako — odozgora prema dolje, te mu se tog časa učini neobično sitan, jadan i kukavan. Nestalo je sve one veličine i važnosti, koju je na njemu vidio, kad ga je čas prije opazio pred sobom.

— Tako, tako bi' ja! — utvrđivao je Blažić.

— I veliš: bilo bi pravo?!

— Po sto puta pravo!

— I Bogu drago?! — reče Lukan drugi dio te narodne rečenice.

— Po zakonu, prijašine! Vidiš — ne vidiš, al znaš, da po zakonu i višaju i ubijaju, pa se ni'ko ne boji Boga. Po zakonu, brate, pa udri. I još te pop doprati do višala i nikom ne kaže, da rade proti Bogu... Samo triba skloniti štogod zakona, pa nama' Bog na tvojoj strani. I ti lipo naoštriš sikiru, prikrstiš se i još veliš: »Pomozi, Bože!« — pa ožeži, ožeži...

— Al triba taki zakon.

— La! Kun da apoštoli prave zakone! Ne budi dite, moj prijašine. Sjavi — 'ko more! — krdo palavorda, pa vele: »'Oćemo li, 'oćemo!« I eto ti zakona. Ako j' Bog s unim njijovim zakonima, jer ne bi bije i s mojim, kad je tako dobar, slavu Mu i 'vala, pa drži sa svakim zakonom?! I moj je zakon — zakon.

— E, moj prijašine...

— E, e! Ovako ti je, kun da čitaš u svetom evanđelju!

— Ja mislim, da j' grijota i medvida ubiti, dok un tebe pušti na miru.

— Ali ćeš čekati, dok te ne pušti na miru, man te zgrabi za berišaljku?! Unda j' kasno, moj pobro. Dosta j', što znaš, da bi un tebe moga'.

— Al kad znaš, da un tebe ne će, samo ga nemoj sritati?! — reče Lukan povišenim glasom, mače nogu s didova stočića i skoro se maši u ćemer, da izvuče građeni rupčić i baci ga preda nj.

— Nikad ti to ne znaš. Da mu uprav počupaš i pandže i zube — nisi sigur, da te ne će zagrliti i zgnječiti. Ne, ne. Nisi sigur... Nema ti druge, man skloniti što palivraga, a naoštriti sikiru...

U Lukanu se opet sve uzburkalo i uzbunilo. Nastao je metež, oluja, poplava, te nije mogao uočiti ni jedne jedine bistre misli. Osjetio je silnu vatru u očima i na dlanima, a u glavi mu je grmjelo, tutnjilo, sve se lomilo i rušilo, te mu se učini, da bi se spasio, kad bi naprečac poludio.

I Blažić je čas šutio i smijuljio se, a tada reče povjerljivo i skoro šaptom:

— Unda: sutra na noć, kako smo rekli. 'E l' sve radiš, kako sam ti kaza'?

— Sve unako — procijedi Lukan.

— Ne boj se: u tvom blagu ne će više biti ni metilja, a kamoli štete, a psi — ka' vukovi.

Lukan je šutio.

— I ne bi' ja to nikom man tebi — opet će Blažić i zagleda mu se prijateljski u oči, a sa smiješkom se poigravao s Lukanom kao povjetarac s paučinom. Lukan dočeka i uzvrati njegov pogled i u času strahovitog pritiska neke nevidljive moći i snage pođe rukom u ćemer, izvadi građeni rupčić, pruži ga Blažiću i reče mu uzdrhtanim, slomljenim glasom, jedva čujno:

— Ne bi' ni ja ovo nikom man tebi! Evo ti ga.

Blažić se lecne, smiješak mu zamre, nešto ga turne, da munjevito zgrabi rupčić, no onda se naglo sleže, metne ruke u džepove, opet se nasmiješi i reče:

— Gle, gle! Dobro se sićam, da sam ga istu veče vratije tu u kući, al sam bije zaboravije...

— Daj ga u pranje, pa mi ga unda vrati... To mi je od pokojne Anice — reče Lukan, kao da niti ne primjećuje prijateljeva držanja i kao da nije čuo njegovih riječi.

— A jer bi' ga ja dava' prati, kad sam ga već vratije? I tu će ga prati moja žena — odgovori Blažić.

— I ne 'š ga?! — iznenadi se Lukan.

— Nije moj, man tvoj — odvrati Blažić. — Što će meni tvoj građeni rupčić?!

Lukan se ubezumi i besvijesno turne rupčić u ćemer. U glavi mu nastane još veća zbrka i uzbuna. Ne će rupčića, a zna, kako je?! Radi njega je, samo radi njega — to je Lukanu bilo i sada jasno i nesumnjivo! — pristao na ispis djece i dao zemlju i da je Lukan bio nepošten, bio bi mogao uzeti, što bi mu god bilo palo na um, a da Blažić ne bi bio skupio ni trunka snage, da se odupre. A sada ga ne će!

— Nego, kad sam već spomenije ženu — opet će Blažić, onako s visoka, sa smiješkom: — Nisam se ja šalije. Triba bi ti sina. Ne znaš ti nju. Da priko nje samo gaće pribaciš, već je gotovo. Svak će misliti, da j' moj, a ja ću ti ga mam ispisati iz svoje zadruge.

Lukana je obuzeo toliki bijes i zgražanje, da bi ga bio najradije udario, da do koljena propane u zemlju, no još ipak smože toliko snage, da se sabere i svlada, okrene glavu od njega i zagleda se u Velebit.

— Nego, ja mislim, da se požuriš — nastavljao je Blažić posve mirno — pa bi ovo sutra na noć vridilo i za maloga. Odgoji' ćeš ga, ne boj se.

Lukan je opet metnuo nogu na kamen, nalaktio se i glavu naslonio na ruku, a pogled oborio.

— I nije una tvrda, kako se pritvara — nastavljao je Blažić uporno. — Tako ti je svako žensko. A u nuždi je, ja ti velim.

— Molim te, prijatelju, ka' dragoga Spasitelja, prođi me se! — procijedi Lukan kroz zube, kao da su mu se vilice ukočile. Više nije mogao podnositi, pa će opet: — Zaklinjem te Bogom, prođi me se!

— Hehehehe — nasmije se Blažić gotovo u sav glas. — Vidim ja, da si ti već vas nad turskim avanom, al 'ajde, 'ajde — tako i triba. Bolje će držati, što načinimo. Sutra ćemo se još viditi.

Nebo je već skoro tjedan dana pokriveno oblacima, koji su veoma visoko i na prvi bi pogled pomislio — tanki i prozirni, no ipak ih sunce nije moglo probijati, osim što bi se

rijetko kada načas pokazalo kao maleni mjedeni kolačić. Puhao je topao vjetar i nosio snijeg, kao da ga je brijao i gutao sve naslagu po naslagu. Ljudi su se vazda bojali takove veljače, jer se onda redovno osveti ožujak.

Lukan osjeti veliku vrućinu po cijelom tijelu, pa raskopči odijelo sve do košulje, koja je također bila razdrljena.

— Uprav je u njem sam nečastivi — pomisli nenadano i uspravi se.

Kad ga je ono nešto iz njega ponukalo, da mu vrati građeni rupčić i tako pokaže nesumnjivo, da mu ne želi zla, pojavio se je bio u njemu mali tračak nade, da bi ga to ipak moglo dovesti k svijesti, otrijezniti ga i odvratiti od naumljenog zla. Ta je želja, taj je tračak nade turnuo njegovu ruku u ćemer, izvadio rupčić i pružio mu ga.

— Ne bi ni ja ovo nikom man tebi! — rekao mu je tako, da ga s tim više uvjeri o svojim dobrim nakanama, al on bi to napravio i drugome. Nema on ništa od toga, da nekoga trpa u štokauz ili na vješala. Dosta je već i jednog zla, pa ne treba izazivati i drugo, ako se može obići. Ne bi on to nikom učinio bez velike nužde. Ne bi se ni sam osvećivao. On je rekao Aneri, da je ne će zaboraviti i s tim je htio reći, da će je osvetiti, jer je iz njega govorila sama krv, al on se ne bi ni osvetio, gdje baš ne mora. Dosta je i jedan pod ledinom, pa zašto, da ide i drugi, pa možda i treći, ako se ikako dade izbjeći?! On osjeća, što je zlo i želi mu se ukloniti, dok mu se može uklanjati. S toga je još u zadnjem času izvadio rupčić i rekao: »Evo ti ga!« — no Blažić se je nasmijao...

Možda je on to učinio samo, da ne pokaže pred Lukanom, da mu je ta stvar neugodna; da ne prizna otvoreno, da ju je on ubio?! Može i to biti. Blažić je veliki mudrac, pa misli, kud mu koja dospijeva... Lukan se ponada, no smete ga, zašto mu nije rekao, da ne će na Gradinu?! Mogao mu je odmah reći. Al da: time bi priznao, da je Gradina samo izgovor, turski avan stratište. To bi bilo, kao da bi mu otvoreno rekao:

— Pa, lipo! Ti meni građeni rupčić, a ja tebi turski avan, pa — mir Bog!

Tako bi to bilo, a Blažić je velika mudračina. Ne može se on tako zaletjeti kao june u brinu, gdje slomi rogove. Priznao bi mu ne samo, da je ubio Aneru, već da je kanio

i njega urediti. S toga on to nije mogao drukčije, nego baš onako, kako je učinio, a onamo — možda ipak kani drukčije. Možda će na Gradini načiniti tobožnje svoje čaranje i time sve prikriti.

— E da bi Bog dao! — poželi Lukan i duboko odahne, osjetivši veliko olakšanje. Tada bi on naravno zaboravio na sve i pretvarao se, da vjeruje u čaroliju i — — dušom bi odahnuo i upočinuo. Manda bi ipak mogla ostati u kući. Malo je čudno, da odlazi od živa čovjeka iz kuće, no u ovom to slučaju ne bi bilo čudo nepojmljivo. Svi znadu, da ne živi s Blažićem, u kući ima nevjestu, pa nije ni potrebna, a Lukanova je kuća sada kao njezina druga kuća: tu su joj unuci bez majke, pa se netko mora starati za njih. Bilo bi svejedno čudno, al opet — moglo bi se i tako...

Al zašto je Blažić onoliko upro s onim svojim ludorijama o Lukanu i Mandi?! Zašto to neprestano spominje, zašto gurka i nju i njega, kamo oni ne žele — ili u najmanju ruku: gdje je njih oboje dovoljno jako, da se odupre tima potajnim, nejasnim, nagonskim željama?!

To Lukan nije mogao nikako drukčije protumačiti, nego da je u Blažiću doista zao duh, koji uživa samo onda, kad se čini zlo i sramota. I tu se ne da ništa učiniti. On je pod dojmom njegovih riječi već skoro, skoro — htio poći putem, koji mu je on toliko nudio, misleći, da se tu ipak ne radi o Aneri! Tako... Stariji su ljudi bliže djeci nego zanesenoj momačkoj i djevojačkoj snazi, pa se pomalo šale i zabavljaju, a sve skupa — djetinjarija. U pravi se je čas još ipak trgao i osvijestio. Obraz je tu, koji gori...

Možda će Blažić ipak načiniti na Gradini samo običnu, najobičniju sljepariju i tako — sve spasiti...

S tračkom te nade dočeka Lukan i nedjelju.

Dan je bio kao i jučerašnji: visoki, daleki oblaci, sunce kao mjedena pogačica, vjetar topao i kao izrađeno, pametno kljuse: nikad ne stoji, kad ga već gone, al se ne će ni prekinuti. S noge na nogu, polako, pa se onda na sve dospije prije smrti.

Po prtinama je bila bljuzgavica, a na torinama tanak sloj vode, kao u solanama: svaka torina jedno solarsko guvno. Radi toga je Lukan ovce nahranio u štali, a poslije ih je izagnao u tor, samo da se prozrače. Stao je među njima i

promatrao ih svaku pojedinu s najvećom pažnjom i ljubavlju. Dugo je tako stajao, a onda otišao u kuću i spremio se, da ide k misi.

— 'O'š ti, prijo, k crikvi? — upita Mandu.

— Nemam tu misne robe, a uprav mi se sad ne da kući po nju — odgovori ona.

— Neka skoči Vidurina, pa ti je donese. Grijota j', da ne ideš, kad moreš.

— Tako uprav i 'est.

— A i tu imaš te robuštine, pa moreš obući.

— Ne ću to, prijatelju. Znaš, kakvi su ljudi... Poznali bi, da nije moja, pa ne ću.

— More skočiti dite, pa ti doniti.

— Oti'ću sama. Ni nisam još nikako bila, otkad sam tu, pa j' već i ružno.

Pospremila je sve, što je trebala, Lukanu dala njegovo odijelo i otišla.

Blažića nađe pred kućom.

— Jer se ti ne spremaš? Već je prvi put zvonilo — reče mu.

— Mislim, da ne bi' ni iša' — odgovori on posve mirno.

— 'Ajde, 'ajde, jadan. Ne će ti škoditi, da se pomoliš dragome Bogu.

— Ja mislim, da sam domolije, što sam molije — odgovori on i nasmiješi se.

— Nemoj se, jadan, privariti. Ne moli se Bogu samo, kad Ga tribaš.

— A ti si se, junače, glacnula i pomladila! — reče joj, promatrajući je. — Vidi se: godi ti. A kako i ne bi?!

Ona mu ne odgovori ni jedne jedine riječi, već žurno ode u kuću i stane se spremati. Djeca se skupila oko nje, kao da je ne vide svaki dan, al eto, nije ni bila dugo u kući tako među njima.

— Biž'te, dica, van, da se oblačim — reče ona i sve ih potjera iz sobe. Blažić se predomisli, pa pođe i on, da se presvuče.

— Počekajde, molim te — reče mu Manda.

— La! — odgovori on i uđe. — Kun da ću ja na tebi što poznati! Ja ne ću ni gledati!

— Moga' bi se ti malo i sramiti! — reče ona vrlo ljutita i uvrijeđena. — More se zasviriti, al triba unda i za pas zaditi!

— Ne šalim se ja. Al, vide, vide — i lipa si ti jošte! — reče on i priđe joj bliže, a ona se izmakne. — Sad te mogu i izbiti, kad ne smiš zvati une svoje džandare — reče on i stade je sprečavati u poslu.

— Molim te, ka' se dragi Bog moli — govorila je ona. — Zakasni' ćemo u crikvu.

— Nije tebi za to! Al ne boj se. Pljujem ja na tebe... Samo te gledam ka' ždribicu.

— Gade bezdušni! 'Di ti je obraz, 'di ti je duša?!

— Pljujem ja na nji' ka' i na te — odgovori on i uhvati je za obje ruke, pa ih zavije, kao da će ih izvrnuti.

Manda prostenje od bola:

— Vika' ću, da se svi slete ka' na čudo!

— Ako ćeš, izvu'ću te taku prid kuću, pa viči tamo.

— Ajme meni, pusti me! Koji je vrag u te uša'?!

— U tebi je Lukanov vrag, al će vam oboma prisisti! — odgovori on i svom je snagom udari šakom u grudi tako, da se je prevrnula na krevet i podmuklo, strahovito zaječala.

— Ajme, majko moja — gušila se je ona riječima, a suze joj tekle kao potoci. Skupila je svu snagu, da ne zajaukne glasno, da ne bi utrčao Joso ili Ivan, a on se izmakao na dva koraka, podrugljivo se smijao i govorio kroz zube:

— Još si lipa. To nisam ni zna'. Al drugi ćemo put o tome...

Iza tih se je riječi okrenuo i mirno se počeo preoblačiti. Manda se je teškom mukom ispravila, uhvatila se je objema rukama za grudi i tiho plakala. Duboko je požalila, što je došla, i u duši se zavjeri, da više ne će preko praga bez Jose ili Ivana, pa ga i ubili, braneći nju. Ne može, ne će, jer to nije zao čovjek, već zla divlja zvijer. Jedva se je oporavila od strašnog udarca. On je već bio gotov i izišao bez i jedne riječi, kad je ona došla k sebi i mogla se početi oblačiti. Ruke su je boljele u laktovima i ramenima, a u prsima je osjećala, kao da joj je slomljen grudni koš. Jedva se je micala, al nikako se nije mogla uspravno držati, pa kad se je već obukla, vidje, da ne će moći k crkvi.

— Uprav mi se ništo smučilo — reče Kajani. — Nek mi Bog oprosti i sveti Rok, al ne mogu k misi. 'Di je Joso.

— Otišli su svi muškilji, a ja ću sad mam. Uprav tebe, majko, jako ujtilo?!

— Nije ne, 'rano, jako. To sklišti, pa i pušti — govorila je Manda, sjedajući k vatri, a niz obraze su joj neprestano curile suze. — Već mi je lakše... Sad će to popuštiti, pa ću tamo... Sama su mi dica...

Lukan je došao u crkvu s tračkom nade i sjeo na svoje uobičajeno mjesto kraj prijašina Blažića. Malko je zakasnio, jer se je zadržao s blagom, pa kad je došao k crkvi, našao je sav narod unutra i plovana pred žrtvenikom. Kad je sjeo kraj Blažića, ovaj ga je ljubazno pogledao i nasmiješio mu se.

— Zabavije sam se — šanu Lukan.

— U crikvu i u birtiju ne mo'š zakasniti: vaik otvorene — odgovori Blažić šaptom.

Lukan ga ozbiljno pogleda i više mu ne reče ništa.

— Danas se moraš moliti jako pobožno — opet će Blažić.

Lukan ništa. Nit ga pogleda nit što odgovori, no onaj se mali tračak još više utanji. Vidi, da prijašin ne smeće svoje namisli. A možda... možda i to govori, samo da se ne odaje?! Kad bi dao Bog... I Lukan je molio, molio je doista pobožno iz dna duše i sa svim srcem...

...»Ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla«...

Već davno nije tako pozorno motrio svaki plovanov pokret ruku i tijela i tako žedno hvatao svaku njegovu riječ, pa kad se je plovan okrenuo i rekao prema dječačićima, koji su mu otpijevali:

— Molite, braćo!... — Lukan se je posve zaboravio, pa počeo glasno:

— Primi, Gospode, žrtvu od ruke tvoje na 'valu i slavu Imena Svoga, a na polzu svete crkve svoje. Amen...

Nitko nije za to zapeo, jer se češće događa, da ovaj ili onaj glasno moli, a svaki se čas čuje po koji, kako zijeva ili uzdiše i onda usput glasno izgovara riječi molitve, u kojoj ga je to zateklo, no Lukan sam opazi, da je to ponešto neprilično, pa se ogleda. Opazi, da je Blažić oborio glavu i čvrsto spavao.

— A, da bi Bog da'! — uzdahne Lukan i pomisli, da ne bi mogao spavati, kad bi se spremao na kakvo veliko zlo, pa tračak nade malko ojača i sijevne zraka veselja u dno duše...

...»Dođi kraljevstvo Tvoje i budi Volja Tvoja«...

Mali pred žrtvenikom zazvoni s četiri zvonca, kao da ih mora ili razbiti ili probuditi njima i susjede u Mrkobraduši, a u crkvi nastade gibanje, struganje opanaka, kašljucanje i — svi kleknuše.

— Nisam ni zna', kako si lipa! — progunđa Blažić u snu, a Lukanu šikne krv u lice, udari ga laktom pod rebra i ošine ga ljutitim strelimičnim pogledom. On se prene i klekne, govoreći poluglasno:

— Slava, slava, presveto Tilo Isusovo, porođeno od Divice Marije, na oltar postavljeno, za nas aldovano...

Lukan se je uzbunio, kad je čuo, što je govorio u snu. Vidi se: o njoj i sanja, al nije to ni strah Božji ni pokajanje, nego još uvijek požuda i strast. Kako bi onda mogao misliti na dobro, kad i poslije toga strašnog djela misli samo na ono, što ga je na njega i navelo?! Pobožno se je udarao šakom u prsa, krstio se i klanjao Svetotajstvu, no niti se smiri niti se više sabra.

...»I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla«...

— Bože moj, Bože moj, smiluj mi se, a ako mi se ne ćeš smilovati, ako si mi ovo ostavije, unda mi daj snage, daj mi, da budem jači i od njega i od uni', koji će biti š njime...

Čim je mali prestao zvoniti, Blažić opet sjedne, obori glavu i ponovno zadrijema.

Lukanu je to bilo novo čudo: je li moguće, da može ovako spavati čovjek, kojemu se još i sad moraju tresti ruke, kako je strahovitom snagom pritiskivao građeni rupčić na ona predivna usta, i kojemu su sve misli zaokupljene Gradinom i turskim avanom?! Je li moguće?! Kako bilo da bilo — on je spavao kao malo dijete, a Lukan se mučio kao na ražnju i molio, vapio, zaklinjao Svemogućega, da ga spasi, da ga izbavi, da ga oslobodi napasti, grijeha i grješne prigode.

Iz crkve nije izišao s većom nadom, nego li je u nju ušao. Naprotiv, nestalo je onog slabašnog, malog tračka, koji se je bio pojavio u njegovoj duši kao malo, sablasno svjetlucanje, što se gdjekoje proljetne noći pojavljuje u Glavici.

Nestalo je i toga. Išao je za narodom pognute glave, osjećajući Blažića iza svojih ledja kao naperenu pušku.

— Lipo sam prospava'! — reče Blažić, smiješeći se. — Nigdi se ne spava tako slatko ka' u crikvi.

— Bog zna, jer to?! — reče Lukan, samo da mu nešto odgovori.

— Vele, da Bog to daje u svojoj kući svim svojim ugodnicim — odgovori on očito podrugljivo.

— Pa odabra' i tebe?! — dobaci mu neki kraj njih.

— Kad smo se uno plovan i ja titrali, pa ja nisam amo dolazije, nije vam čovika ni bilo u crikvi! — reče Blažić i glasno se nasmije.

Njegova je blizina Lukana izazivala, a svaka mu njegova riječ padala na mozak kao udarac maljem, no ipak odluči, da se ne će s njim rastajati. Već je nekako običaj, da su u puku skupa, pa bi se poslije svakako pripovijedalo, kako su baš te nedjelje jedan od drugoga bježali. Tada bi se pripovijedalo i mnogo više, nego li bi uistinu i bilo.

Blažić je bio očito veoma dobre volje, pa se sa svakim šalio, zanovijetao i podrugivao, dok se je Lukan morao upravo siliti na smiješak i na svaku riječ, koju bi izgovarao, jer nije htio, da se na njemu osjeti kakova zabrinutost ili čak i tuga.

— Lukan sve svršava sa dvi-tri — reče neki.

— Pametnim ljudim ni ne tribaš puno divaniti — odgovori on i nasmiješi se, baš kao da mu ide od srca.

— A ni ne triba ti, jadan, divaniti, kad si s prijašinom! — dobaci neki drugi. — Un divani za stotinu.

— Pa ni ne triba! — potvrdi Blažić. — Nas smo dva i tako u suvezu.

— A u kakvu ste vi suvezu, kad svaki imate po četri vola ka' četri zmaja?!

— E, moj pobro, nismo mi u tako običnom suvezu! — usklikne Blažić. — Mi smo u suvezu, na priliku, za divan, pa kad ja divanim, ne triba un; unda smo u suvezu, ka' reć' ću vam, za ljudstvo i tako — ka' za druževnost, pa kad Lukan baza po birtijetinami i saborima, ja pazim i na njegovu kuću.

Svi, koji su čuli, prasnuše u smijeh, jer je bilo svima poznato, da Lukan uopće ne zalazi u birtije. Lukana je ta

tobožnja šala oštro pogodila s tim više, što je Blažić tu javno pripovijedao, kako mu on pazi na kuću, kad Lukan otide u birtiju, a to je očito: on se hvali, kako je ubio Aneru, dok se je Lukan bio zapio. Hvali se, a ljudi ne razumiju, pa se smiju, dok se Lukanu srce trga u komadiće.

Blažića je taj smijeh izazivao na brbljanje i hvastanje, pa nastavi:

— Mi smo u suvezu, na priliku, i za žene. Prije sam ka' ja bije u nuždi i tako, kako bi' vam reka'... Eto! A sada je u nuždi un, pa moja žena sad kod njega uprav ka' kod mene.

— Lako se j' tebi šaliti, kad tu nema prije Mande! — reče Lukan, svladavši nadčovječnom snagom i voljom sve svoje misli i osjećaje. A kako mu je bilo, to samo on zna, kad je čuo iz Blažićevih usta: »Prije sam ka' ja bije u nuždi i tako, kako bi' vam reka'« ... a samo, što nije izrekao: »Pa sam trčao za Anerom i najzad š njom načinije, što sam ja zna'«.

— Zovni je, da rečem i prid njom! — odgovori Blažić, a ljudi se opet naduše smijati.

— Ja mislim, da mora biti nigdi u puku. Zovni'ću ja nju — reče Lukan, ali se ne mače, no istom mu sada pade na um, da je i nije vidio u crkvi na njezinu uobičajenom mjestu. U onoj muci nije ni dospio, da na to misli, no sada mu bi čudno. Nije je vidio ni na kojem drugom mjestu među ženama njezine dobi, pa se poče tada izdizati na prstima i gledati preko glava ostalih ljudi tamo među hrpice žena, e da bi je opazio. Nađe očima Kajanu s još nekima, no među njima nije bilo Mande. Ne vidje je ni s Anerinim sestrama, ni s drugim ženama, s kojima se je redovno sastajala svake nedjelje, pa se zabrine. Već htjede upitati za nju Blažića, no odmah mu pade na um, da bi on iz tog pitanja izveo kakovu novu huncutariju, pa ne reče ništa.

Nešto prije polaska kući upreža zgodu, da upita Kajanu za nju.

— Smučilo joj se, striče, pa nije ni išla — odgovori mu ona.

Lukan se iznenadi. Zašto bi se njoj nenadano smučivalo, kad je inače zdrava kao drenovina?! To ga još više zabrine i bio bi najradije prije svega naroda otišao kući, da vidi, što joj je. No — ni to nije smio načiniti, pa se strpi i kad je

pošla većina naroda, tada krene i on sve s noge na nogu. Trebalo je dobro paziti, gdje se staje, jer je put bio pun lokvica u preostacima leda, pa se i sklizalo i kvasilo, voda je štrapala i zalazila u opanke. Po Gradini je bilo snijega još samo po sjevernoj strani ogredaka, a inače već sve kao u rano proljeće.

Stric dobro ogleda sve puteljke i pristupe, a u duši mu se digla muka upropanj, kao da će ga rastrgati i raznijeti u komade. Blažić je nedaleko od njega pripovijedao kao čegrtaljka.

Prije rastanka, više bunara, šane mu:

— Ne ću ti dolaziti popodne, a noćas, kako smo rekli. Koji prvi dođe, neka čeka. Ja ću poniti ćuskiju, ti ostalo.

— Ne boj se — odgovori Lukan.

Mandu je našao, kako čuči uz vatru i guli krumpire za užinu.

— Što j' tebi, prijo, 'ko se Bogu moli? — upita je on još s vrata.

— Uprav sam se, prijatelju, sitila, da imam ništo posla, pa sam, moleći Boga, ostala kod kuće — odgovori ona, ne podižući pogleda.

— Ma, Kajana meni reče drugačije.

— Daaaa! Ja sam se samo šalila š njom — opet će Manda.

Lukan nije htio navirati s pitanjima, kad je vidio, da mu ne će da kaže, već otide u sobu, da se preobuče, a ona odmah za njim i opet — četverostruke suze.

— Što ti je, prijo? Tebi uprav ništo 'est.

— Ne pitaj me, moj prijatelju! Nisam rekla ni kukavnoj Kajani ni nikom, al tebi moram, jer bi' pukla — govorila je kroz plač. — Ono me pašče satrlo, Bog ga razapeje, i šakom mi razbilo grudi.

— Ma, zašto, ubije ga Bog?! — iznenadi se Lukan.

— A zašto?! Za to, što j' vrag u njemu. Ja se, jadnica, prosti' ćeš, počela prioblačiti, a un uleti ka munjen, pa svr' mene. Najprije mi tije izvrniti obe ruke, a unda me odadere šakom ka' batom uprav tu u grudi. — I što j', gače, trokeljalo i smradilo, ne mogu ti ni pripovidati od sramote. Eto, ništa n': oslobodi nas, Bože. Oslobodi i dušmanina i crnoga ciganina...

Lukan je slušao, čudio se, snebivao se i nijemo se krstio.

— A i ne čudi se unakome. Nije to prvi put. Sad je pogotovu u njemu crni vrag s devet glava i devet repina. Vidim ja to, kukavna, i ne će ovo dobro svršiti, ako nas Svemogući ne oslobodi zla. Un tu meni i tebi laje, a sve uno iž njega štekće nečastivi, potari i', sveti Križu, i 'ednog i drugog.

Sad je Lukanu bilo jasno, zašto Blažić onako govori o njemu i Mandi: u prvom redu, da sebi olakša, da na bilo koji način dade oduška svojoj mržnji i bijesu, a onda — da se Lukanu naruga, da ga ždere, dok ga još imade pod rukom.

... Ne će se uludo ići na Gradinu... Pitanje je samo, koji će se s nje povratiti. A to je veliko pitanje, i ako se Lukanu čini, da ne može stradati životom. Njegovo je stradanje užasno već u tome, što se mora upustiti u borbu i — svršiti to zavazda...

... »Ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla«...

Bio je tužan i satrven, a morao je to u kući prikriti. Nije smio nitko opaziti, koliko se on muči i žalosti. Nitko. Previše je već, što to i sam on znade...

Kod večere je započimao razgovor o čemu bilo, samo da ne šuti, no svaki je čas trebalo izmisliti nešto novo, jer se nije razgovor mogao rasplesti, a on je tako slab u izmišljanju.

— Unda ćemo, ako Bog da, na križe ove nedilje — reče, gledajući Mandu. — Ja mislim, u sridu ili najzad u četvrtak.

— Kad se god dogovorite.

— Dogovorili smo se. Prijatelju je pravo, kad ja rečem.

— Moremo. Meni je drago, da se to već svrši.

— Gotovo j' to. Da ja sad umrem, ne daj Bože, dica su već u zadruzi i sve j' njijovo.

— Striče, vele nam dica, da se ja i Mića više ne zovemo ka' smo se zvali?! — javi se Vidurina.

— Zovete se, 'rankane, po ognjištu — odgovori mu Lukan. — Vi i curice. Svi po ognjištu. Eto, pa do Božije Volje: dok je vas, bi' će i ovog ognjišta i sve je vaše, pa da ja mam sad zaklopim oči. Sve j' vaše i Božije i ni'ko vam više ne more ništa.

Jela se je nešto vrtila oko ognjišta, slušala i osjećala, kako joj krv u valovima udara u lice, no nije se usudila progovoriti. Kad muči Makić, mora i ona, a da što bi on drugo, nego

mučao?! Stric je gospodar i radi, kako hoće, a da je i on na njegovu mjestu, ne bi radio drugačije: kad je jednom vatra kresnuta i ognjište zametnuto, valja ga i uzdržati pod svaku cijenu. A to je ognjište zametnuo pokojni Joje u ime Boga i svih pokojnih djedova. Stric ga mora uzdržati, stric ima pravo, on radi pošteno. To Makić osjeća i nije mu krivo, i ako bi mu bilo milije, da je sva zemlja opet ujedno.

Došao je i Joso, da malko posjedi. Čini se, da je Kajana dokučila, što se je u sobi odigralo između svekra i svekrve, pa mu je pripovijedala. Tugaljivo je gledao majku, no nije ništa spominjao. Došao je samo, da vidi, da li je na nogama.

— Lipa noć, striče — reče. — Ima' ćeš lipo vrime. Oblačno j', al se sve'dno vidi, jer je pun misec. Vidi se iza oblaka ka' iza plota.

— Divanimo o križim — rastumači mu Lukan. — Sad je ovo sve, do Božije Volje, ditinje, pa da mene uprav sad nestane, a evo im babe, pa će i' podigniti. Tako smo se dogovorili prijašin i ja. Tamo vam una i unako ne triba.

— Tribala bi — odgovori Joso — al, 'vala Bogu, da j' o'de. Mirnija j'.

— To, uvano, 'esam! — potvrdi Manda.

— Sad bi' ja moga' mirno i u Mrkobradušu! — opet će Lukan. — Nji' je petero, 'vala Bogu, na ognjištu, a tu je prija, tu si im ti ka' stric, tu im je Makić ka' drugi stric...

— Ka' brat od strica! — ispravi ga Jela.

— E, e, brat — potvrdi Lukan, — a ti nevista, pa j' sad meni lako za nji' i za ognjište, Bogu mom 'vala. Samo s tim križim, Joso, triba svršiti.

— Kadgod rečeš, striče. Eno i', pa nek iđu.

— Što ćemo dugljiti?! Nek se ove nedilje sve svrši. Za male j' da' križe prijašin, a veliki u sridu il' četvrtak, koji još nisu bili.

— Mogu, striče, kadgod ti rečeš.

— I unda... 'Vala Bogu: ako j' ognjište i čeljad je oko njega, pa ja mogu... ako 'š, mam u Mrkobradušu... Ako j' tako Božija Volja...

XXVIII.

Manda mu je spremila jelo u torbu i pošla, da djeci raspremi krevete. Lukan uzme torbu preko ramena, stane čas kraj ognjišta, zagleda se u vatru, pa uđe u sobu za Mandom.

— Tako, prijo! — reče joj. — Ja sad iđem, a dice eto Bogu i tebi.

— La! Kun da iđeš u rat! — odgovori ona.

— Iđem u planinu, a to j' vaik ka' u rat: ubije te bukva, ubije te medvid il paneš u brezdanku i gotovo!... Al ne će, ako Bog da, man samo velim: Bogu i tebi, prijo moja.

Pristupi joj i pruži joj ruku, a ona je primi.

— Bog budi s tobom, moj prijatelju! — reče ona zabrinuta. — Uprav kun da ništo slutiš. Neka te očuva Bog i naš sveti Rok i Blažena naša lipa Gospa.

— Tako, tako, prijo moja! — govorio je on i nasilu se nasmiješio, držeći čvrsto njezinu ruku u svojoj. Zatim nekoliko puta potapša ljevicom njezinu desnicu: — Tako, tako, vridna moja prijo!... Ja ću, ako Bog da, doći sutra prije mraka, a ti dotlen misli i na blago. Eto, kad mene nema, ti si sve u ovoj kući.

Lagano je izišao, uzeo sjekiru i pošao k štali. Uđe u nju. Blago je ležalo i preživalo. Iziđe, zatvori štalu i otide u podrum. I volovi su ležali i pravilno preživali.

— 'Ranitelji moji! — šane on, priđe im redom i svakog pomiluje po glavi. — Šljatki moji, 'ranitelji moji... Vrati' će se vami, ako Bog da, vaš stric, vratiti... 'Oće, ako Bog da, pa ćemo unda jope' i orati i voziti i sve... Tako: u miru i s Božim blagoslovom... 'Oćemo, ako Bog da, braćo moja, malji moji...

Metnuo je u džep dlake, vune i nekakovu ovnovsku rožinu, koju je našao na đubru, pa se popeo na sjenik. Nije kanio leći, već samo malko posjedjeti, dok narod po selima pospe.

... I tako... U mukami te majka rodi, u mukami živiš i u mukami ćeš umriti... Pokopaš dobru, dragu ženu i desetero dice, svu tvoju nadu... u mukami, a ne ogrišiš se... Bog je tako ostavije... Sve u mukami, a ne ogrišiš se...

Pokopaš i nevistu i unuka i sina jedinca... al, da: pokopati ga bije bi pir naprama onome, kako je sad... I ne ogrišiš se. U mukami stisneš zube, a Bog na te pogleda i pošalje ti najprvu među prvim, da rađa na tvom ognjištu, da ga blagoslovi i raspiva. I sve iđe — ka' kad daje sam Svemogući. A unda dođe nečastivi i zatakne svoj bukvić među palce na točkovima. I kola stanu... Ubije ti najmiliju među najmilijima, najdražu među najdražim, najlipšu među najlipšim. Pa da nije bila tvoja, svisnije bi od bola za njom, poludije bi od žalosti, samo što je tvoje oči više ne mogu gledati i napasati se na njezinim lipotami... Pritiskoše muke nečuvene, stegniše bolovi nekušani... Al se snosi. Bog je puštije i tako ostavije, pa se more trpiti. U mukami, u patnjami, u bolovim — al se još vaik more, jer čovikova volja more više nego išta na svitu, izvan Boga. Muči se u žalosti i tuzi i još misli — da oprosti. A kako i ne bi oprostije, kad je lakše snositi tugu brez tuge, žalost brez grija, muke brez tuđi' rana prid očima i tuđe krvi na rukami... 'Oće, želi praštati, al nečastivi ne da. Žedan je i njegove krvi. Al ne ćeš! Ponosa' ćemo se, pa — kome kosa, a kome kosište.

Pomisli i naglo ustane, metne torbu preko ramena, sjekiru preko ruke i pođe.

— Svemogući, oslobodi me zla... Ako ne 'š, a Ti mi daj brzo oko i okretnu ruku — šaptao je, stupajući kratkim, brzim koracima. Pazio je, da što manje lupa o led i da se ne posklizne. Udario je, kao da će ravno u Velebit. Selo je spavalo dubokim snom. Ni otkud ni glasa ni zvuka ni svijetla iz kuća. Bilo je vidno kao za vedre noći bez mjesečine, pa da nije bilo leda, bio bi mogao stupati brzo i sigurno. Anerina je kolibica ležala pred crnim hrastikom kao golema hrpa suhoga lišća.

— Bog vam da' pokoj vičnji — uzdahne Lukan, bacivši pogled na to opustjelo gnijezdo sreće i boli, no u mislima se ne ustavi kod njega. Išao je prema Ojevcu, a misli su mu bile neprekidno, bez odmora na Gradini, nad turskim avanom.

Poslije nekoliko stotina koračaja upopriječi prema Pucalovića kućama, pa se preko Klanca spusti na baru Ivića do kruške, kao da će k crkvi, ostavivši Gradinu posve iza sebe nadesno. Istom kod kruške udari i opet nadesno preko njive

obilaznim putem na Gradinu. Držao se je grmeča, da ga ne može opaziti, ako ga već tko čeka na Gradini; oči je široko otvorio, sluh napeo, torbu uprtio, da mu ne smeta i da mu ne bi spala, a sjekiru čvrsto prihvatio i obačao se na nju. Svaki je čas zastajkivao, ogledavao se i prisluškivao, no nigdje ništa ni ne opazi ni ne ču. Osjeti stravičnost velikog mrtvila i tišine, u kojoj je živio posve sam, sa svojih stotinu muka, sa svojih bezbroj strepnja i bojazni. Još nijesu ni prvi pijevci, pa nije bilo nikako moguće, da bi ortaci već bili mogli stići, a nije vjerojatno ni da bi Blažić već bio tu, no i da je on već stigao — bili bi jedan prema jednome, ćuskija proti sjekiri i — Lukanova mlađa, okretnija snaga prema slabijemu prijašinu.

Prihvatio se je uzbrdice. Oblaci kao za inat propustiše mjesec u svoj njegovoj veličini. Lukan se stisne u šikaru, zastane i pogleda oblake: otvorili su samo mali prozorčić, da mjesec pogleda, kako mirno upočivaju lički brežuljci i dolinice, da mu ga začas zalupe pred nosom. Lukan se obazre i lijepo razabra crkvu svetoga Roka. I ona je spavala tvrdo i nepomično, ali je njezin toranj nauzgoru bdio, pokazujući u nebo i ujedno i opominjao i zapredao i čuvao svoju blizu i daleku okolicu. Lukan se prekrsti i duboko uzdahne:

— Pomozi ti meni, sveti moj Roče, kad znaš, da moram ovim putem! Kad je u Mrkobradušu ... ima vrimena... Pomozi ti meni i izbavi me od zla.

Oblaci su opet zaklonili mjesec svojim bogatim sinjavim plaštem. Po višem kamenju snijega uopće nije ni bilo, pa je Lukan nastojao, da korača s kamena na kamen, da mu snijeg ne škripi pod opancima. Išao je lagano, s noge na nogu, zastajkujući i radeći grozničavo sa svakim živcem i sa svakim sjetilom. Pomisli, da bi bilo pametno, da skine korice sa sjekire, no u isti se čas poboja, da bi se mogao poskliznuti, pasti i posjeći se, pa odustade. Oštro je motrio svaki grmeč, svaki ogredak, da ne bi pao u zasjedu. Kad je stigao na Gradinu, već pod same zidine, opet zastane i priguši dah. Dugo je tako prisluškivao i motrio okolinu kao jastrijeb. Nigdje ni glasa, ni zvuka ni sjene, koja bi bila sumnjiva po svome obliku. Ponovno se prekrsti, izmakne se od šikarja i u luku pođe oko zidina tako, da ne može biti nenadano napadnut. Oprezno se pope i na samu gradinu. Nigdje nikoga, ni otkud ni šuma ni

glasa ni zvuka. Kamenje je sve čisto i suho, bez i traga ledu i snijegu. S najvećom pomnjom pregleda sve prostorije, obilazeći u luku sve uglove. Nigdje nikoga. Stigao je prvi. Ponovno sve pregleda. I ploča je, u kojoj je izduben avan, čista i suha, no avan je pun snijega, ako nije i leda.

Tu je Lukan poznavao svaki kamen, pa je već unaprijed bio u mislima odlučio, gdje će se skloniti: ne može ga opaziti nitko, tko ga ne traži, ne može ga napasti iza leđa, ne može ga nikako gađati kamenjem, ne može ih navaliti najednom više, a ne može ga napasti ni jedan sam, da njega Lukan ne opazi prije i — ne učini, što mora učiniti. Moraju mu dolaziti jedan po jedan na sjekiru. Ako bude sam Blažić, može izići k njemu, kao da je baš sad došao puteljkom od kuća Pavlovića, a da ne može primijetiti, da je već prije bio tu u zasjedi.

U kutu, u kome se je kanio skloniti, bilo je još snijega, pa ga opancima odgura na stranu, a na njegov mokri ležaj metne veliku suhu ploču, na kojoj će stajati, da mu bude toplije. Kad je sve uredio, oboči se plećima o zidove. Na desnom je zidu bila oveća rupa, te je kroz nju mogao vidjeti, ako bi Blažić došao ravno preko Peršinca. To je za svaki slučaj upravo kao stvoreno, no nije očekivao, da će doći tuda. I on će vjerojatno okolišiti i mudrijašiti, kao što je učinio i Lukan.

Iz kuća se Pucalovića oglasiše prvi pijevci, a začas im odgovoriše oni od kuća Ivića. Lukan se je iznenadio, kako se to dobro čuje, kao da pjevaju tu u gradini. Hajde, za Pucaloviće i razumije, jer su na dvjesta koračaja zračne udaljenosti, no Ivići su dvaput udaljeniji, ako ne i više, a čuje ih, kao da su kraj njega.

Nije uopće zima, a napose njemu nije bilo nimalo zima, no ipak metne rukavice na ruke, da mu ne bi prsti sve neprimjetljivo ozebli i ukočili se, pa kako bi onda njima držao sjekiru?! Pri toj pomisli zastane i prošapće:

— Oslobodi ti mene, Blažena moja Gospe, i daj, da mi ne bude ni tribala, al ... ne more se svaki dan umirati... Ne more više ovako, pa 'ko osta', 'ko propa'.

Sjeti se velike lokvetine na Putini. U njoj ima vazda vode osim gdjekad za najveće ljetne žege. I lokvetina ostaje vazda lokvetina: puna žaba, žabokrečine, blata i smrada. Nikada iz nje ni najmanjeg potočića, jer se ne miče: miruje na onome, što

jest, pa može samo — smrditi — i ništa drugo. Ujedno služi udobnom sabornicom brbljavim žabama, koje svakog sutona otvore paklensku dreku, te zečevi sigurno vjeruju, da su žabe osvojile cijeli svijet! A one vazda — u smrdljivoj lokvetini i djeca ih gađaju babuljem kao gnjile kruške...

... On bi bio mogao, da večeras tu ni ne dođe. Bio bi se mogao zavući u sijeno i mirno spavati, a bio bi mogao — kad bi mu podnosili duša i obraz — ostati i u sobi, pa kad djeca pospu, napastovati priju Mandu. Bog zna, kako bi ona to primila, al on bi se svakako osvećivao svome prijašinu i mogao bi se suludo radovati toj podloj osveti, no — već sutra ili do koji dan, prijašin bi mu već napipao žilicu. Ne može on više svijetla obraza i čiste savjesti izbjeći sukobu... Zelov je otrovan, baš kao da je na vjeru ustrijeljen; ponudio mu je građeni rupčić kao rođeni brat i time mu nesumnjivo rekao: nemojmo tu bluniti, sporazumimo se, prijatelji smo, djeca su nam se uzela i tako — nemojmo se tu gonati i uništavati, da nam se sela rugaju i vesele! Tako je on to učinio, a Blažić se s visoka nasmijao: »Daj ga u pranje. I tako će ga prati moja žena!« i kao da je rekao — što hoćeš ti, jadni prosjače?! Da se ti sa mnom roškaš?!...

Badava ti je željeti mir, kad ga drugi ne će, već pljucka na tvoju pomirljivost i smatra je običnim kukavičlukom nedotupavna berlavca, te se već veseli, kako će ti cijene doći glave...

Mogao je Lukan ne doći, al s time ne bi bilo ništa ni popravljeno ni riješeno, a on je osjećao, da se mora riješiti... Mora se riješiti, pa kako bilo. A on se ne zanosi: mogu njega sutra odnijeti ovdalen na nosilima. Mogu, al će — biti riješeno! Više ne će umirati...

Osjeti, da bi već morala biti blizu ponoć, a još nije bilo nikog. Sigurno je očekivao, da će doći i prijatelji, a ne samo Blažić. Nema on za to nikakova dokaza, nema u rukama ništa, što bi se moglo zvati baš tim imenom, al osjeća u sebi nešto živo, što gleda, razmišlja, umuje i njemu samo dobacuje gotove zaključke, o kojima nema rasprave, koji su izvan i iznad svake sumnje. Doći će i prijatelji. To je sigurno.

Nenadano začu neki šum tamo s Peršinca. Napregne oči i napne sluh. Malo pomalo poče razabirati udarce potkovanih

opanaka, a začas se pokaza Blažićev lik. Mjesec je tog časa bio za gustim oblacima, no Lukan ga ipak sigurno prepozna. Išao je kao stup ugljena, kojemu su se obrisi odbijali od bijele pozadine. Kad mjesec dođe nad rjeđe oblake, Lukan opazi, da prijatelj imade u ruci ili nadžak ili komad drveta, no u to udari o kamen, a noćnom tišinom odjeknu zvuk gvožđa. Lukan je bio posve smetnuo s uma, da će prijašin donijeti ćuskiju, da njome tuče u turskome avanu — Lukanovu vunu i dlaku i još koješta.

— I baš mu moraju pomoći Turci, da tuče moju vunu i moje roge! — pomisli Lukan, no ipak mu sijevne u duši tračak nade ili možda samo tračak puste želje: — da Blažić možda ni ne misli na drugo, nego da njemu doista pomogne sa svojom čarolijom. Možda je njega ipak naučio pokojni Pipa, i sada misli s njime prijateljski i pošteno. Inače ne bi došao tako sigurno i ravno preko Peršinca ...

Blažić se je već približio toliko, da ga Lukan više nije mogao motriti kroz rupu na zidu, pa ga je pratio samo po zvuku opanaka. Došao je do avana i ćuskiju položio na ploču.

Lukan suspregne dah i prekrsti se, a na njega pane veliki mir i hladnokrvnost: sad je gotovo. Više nema ni izmicanja ni umovanja. Sad je gotovo.

Blažić se je razgledao na sve strane, pa kad nikoga niti ne opazi niti ne ču, ode malo niže prema bari Ivića, jer otuda moraju doći. Iznenadio se je, kad je vidio, da Lukana nema. Nije bio ništa opazio na njemu, po čemu bi bio mogao zaključivati, da se čemu dosjeća, te nije ni pomišljao, da ne bi došao.

Sjede na kamen i uperi pogled prema crkvi, e da bi opazio na putu, da tko dolazi. Mjesec je opet bio iza gušćih oblaka, pa se je slabo vidjelo. Posve je jasno mogao razabrati krivudasti put, jer je bio skoro neprekidno s obje strane opkoljen visokom, neurednom živicom, koja se je svojom crnom golotinjom odbijala od snježnoga bjelila. I crkvu je dobro vidio kao crni gunj među ubijeljenim platnom. Na putu ne primijeti nikoga.

Ogledavao se je i prema Peršincu, jer je Lukana sigurno očekivao i to baš s te strane, i osjećao, kako mu utroba sve poigrava od veselja, što ga je dobio u tako priprostu i ludu mišolovku.

Baš se je dobro sjetio tog čaranja, pokojnoga Pipe i turskoga avana! A Lukan sve vjeruje, a — kako i ne bi vjerovao, kad vidi, da je priroda svesilna, a prepuna najčudesnijih tajna, da čovjeka sve srsi prolaze. Kako onda ne bi vjerovao u svašta, kraj Svemogućega!? Čim vjeruješ, da postoji Svemogući, kako onda možeš pametno reći: »To nije moguće?«! Tebi štošta nije moguće, jer si slab, jer si mrav, jer si nitko i ništa i — povrh svega još, jer nemaš vjere, al je — sve moguće! Sve. To je smiješno — je li? Može biti smiješno onome, koji ne misli. Eto, na priliku, da je tko bio rekao — da ne idemo daleko — pokojnome pradjedu, da će doći vrijeme, da će se ljudi voziti na kolima bez konja, on ne bi bio vjerovao u prvi čas, no poslije bi vjerovao, da je moguće i znao bi, da kola bez konja mogu ići samo, ako ih tjera nečastivi. Ipak bi vjerovao, da je moguće, ali — nečastivi... Danas se i plovan vozi na željeznici i svakako drži, da nije dospio u vražja kola.

Zašto ne bi Blažić mogao stući ćuskijom u turskom avanu dlaka i još koješta, pa da to bude od koristi Lukanovu blagu?! Može to biti i glupariја i sljeparija — al može biti i istina, kao što je danas istina, da ljudi već i po zraku lete kao ptice. Ništa nije nemoguće s toga, što ljudi još nijesu neku stvar dokučili ili što je ne razumiju. Već će jednom dokučiti. Eto: Lukan nije ni dokučio niti razumije, ali vjeruje i doći će s tim prije, kad se radi o blagu, za korist i spasenje blaga. Blažić je bio siguran, da će doći, samo se je čudio, što ga već nema. Pomisli, da ga je možda prevario san, pa zaspao, a možda... Vrag ne spava. On se je s njima dvoma samo rugao, da im srkne malko krvi, ali — vrag ne spava... Već će im oboma prisjesti: njemu već noćas, a njoj prvom dobrom zgodom.

Naglo ustane, da bolje vidi: jesu njih dva! Idu žurno i već prijeđoše preko bare. Hvataju se strane, a mjesec baš lijepo obasjava, te ih Blažić sigurno prepoznaje i po obliku i po hodu. Pozna ih dobro: Savica je nešto viši, otanak, a u hodu se gega kao rešeto u rukama lijene žene. Perica je niži, nabijen, zdepast, a kreće se mirno kao teška splav na vodi.

— Sad ljudi su tu, a une budale nema jošte! — uznemiri se Blažić, pa se okrene prema Peršincu i pođe dvadesetak, tridesetak koračaja, da poviri, ide li. Lukan ga je sad opet vidio, kako se penje na ovelik kamen i izviruje. I Lukanu

dopre do ušiju šum i topot koraka. Još jače stegne srce i vilice, skine rukavice i prihvati sjekiru. Udarci su se nogu čuli sve jasnije i jasnije, a Blažić je neprekidno stajao i gledao prema Peršincu. Najzad se sporo i neodlučno okrene i povrati se na svoje prijašnje mjesto.

— Dobra ti sreća, pobratime! — lagano odjeknu tišinom prigušen pozdrav.

— Bog vam dao dobro, pobre! — odgovori Blažić isto tako ispod glasa.

— A 'dje ti je prijašin?!

— Nema ga još, a bije bi već mora' doći. Al sa' će un, samo što nije.

— Da nije što općutije?

— Daaa! Budala j' un. Nego, valja da j' zaspa'.

— A da je došao, kako bi ti njega bio zadržao, dok mi stignemo?

— La! Moga' bi' bije tući unu rožinu i dlačetinu, ako 'š tri dana, a un bi bije tu ćubije uza me ka' ćuk.

— Jesi 'ajduk!

— 'E l' nu, da j' pametno?!

— Nego, pobratime, nami nije do stanja. Daleko nam je, a noć izmiče. Možemo malko počekati, al ne dugo, pa odosmo. Možemo se dogovoriti za drugi put, a najbolje će biti, da nam ga nekud pošalješ, pa — eto vragu bekine!

— Moremo i tako, — odgovori Blažić. — Ako još dođe, unda sam odlučije, da ja sam svršim š njim.

— Moreš i tako, al — kako smo pogodili: njegovi su voli naši!

— Lagano, lagano! Ako ja sam svršim, unda ćemo vole napola: dva meni, dva vami.

— Ne moremo tako! Mi i onda sve pokrivamo, pa neka bude tebi jedan, a nama tri. Je l' pošteno, ka' među pravim ljudima i braćom?!

— Dobro. Nije pravo, al — eto, glavno je, da š njim vuk začepi zulu i —

— ... i da nema svjedoka, što ti učini s onom — kako joj je ono bilo ime?!

Lukanu šikne krv u lice, no više se nije mogao uzrujati nego li je već bio, pa se samo nadme, ugrize se za usne i

čvršće pritegne sjekiru. Čuo je vrlo dobro svaku pojedinu riječ, kao da mu je šaptana u uho.

Blažić ne odgovori na pitanje, već nastavi:

— Za noćas unda ne moremo k njemu u štalu, man eto tu u Petrine — a veleki je gad i nečovik! — dva vola ka' dvi lađe.

— Poznam mu ja i kuću i štalu — reče jedan između one dvojice. — Na zgodnom mjestu.

— Man unako! — potvrdi Blažić. — Vi to obavite sami, a ja ću tu biti, ako bi vam što ustribalo i da čekam unog mazgilja. Ako dođe, radi' će ćuskija, ako li ne dođe, dogovori' ćemo se. U četvrtak pošaljite koga na sajam, a ja ću doći, pa ćete čuti, što sam odumije.

— Ako ti s njim svršiš, onda — kao da smo i mi. Svak će reći, da j' bio s nama u krađi, pa da ga skinismo s opanaka, da ne trebamo s njim dijeliti.

— Uprav tako! — potvrdi Blažić i nasmije se dosta glasno.

— A jer bi mi tebi onda davali jednog vola, kad i tako sve pada na nas?!

— Već smo rekli. To j' gotovo! — usprotivi se Blažić. — Ako vam ga pošaljem, pa vi š njim svršite, unda vami sva četri. 'E l' pošteno?!

— I ti ćeš i' izagnati iz štale?!

— Ne triba ti ni misliti!

— Pa — kad smo već rekli, neka bude, al nije nikako pošteno! Nego, pobratime, mi moramo ići. Ako j' jaka Petrinova brava i mandalo, bi' će vražijeg posla sa zidom! I onda — u četvrtak nam svakako pošalji glas: ja l' kad ćemo po volove, ja l' kad ćeš nam poslati prijašina na prelo.

Kad ona dvojica odoše, Lukanu odlane: nijesu više tri nego jedan, a to je posve drugi razgovor. Koraci su se žurno udaljivali i zvukovi udaraca bivali sve mukliji i nejasniji. Obriše znoj s čela i opet metne rukavice na ruke, da mu se prsti malko zgriju i umekšaju. Nije hladno i njega je podbio znoj, no osjeća, da su mu ruke ipak hladne i pomalo ukočene, kako su prsti bili neprekidno stisnuti oko držalice.

Nije ni razmišljao ni kolebao. Sve je već jasno i nesumnjivo u njegovoj nutrinji: pred očima mu se razdani, jer je

pred njima sijevalo njegovo i pravo i dužnost. Morao je još samo počekati, dok oni otidu i dobrano odmaše, jer bi se mogli rad čega i povratiti. Već ih nije čuo, no računao je, kad mogu biti kod Petrinove kuće.

Blažić je međutim opet otišao na onaj kamen prema Peršincu i neprestano gledao na onu stranu, s koje je iščekivao Lukana, koji ga je kroz rupu promatrao i opazio, da nema ćuskije u rukama. Nije je podigao s ploče kod turskog avana. Lukan lagano i oprezno skine torbu s leđa i položi je kraj sebe. Blažić ode još dalje prema Peršincu, te se Lukan poboja, da bi mu mogao i otići, a on više ne želi — da izbjegne sukobu. Nema više odgode! Položi i sjekiru kraj torbe, pa oprezno i lagano iziđe iz svoga skrovišta, stane na ploču kraj avana i nogom gurne ćuskiju iza sebe. Ona zazvoni, a Blažić se naglo trgne i okrene.

— A, tu si ti već, a ja te čekam ovdud! — reče veselo i povrati se.

Lukan je stajao povisoko na ploči i mirno ga promatrao, a onda se ko nehajno sagne i uzme ćuskiju u ruke.

— Ja te sve ovdud izgleda' i čeka' — govorio je Blažić i zadovoljno se smijuljio. — 'Esi sve donije?

— Ne boj se. Sve, kako si reka'.

Blažić mu priđe i odmah se maši ćuskije, no Lukan se nenapadno i kao posve slučajno odmakne, da je nije mogao dohvatiti, govoreći mirno:

— Reka' si, da ti moraš očistiti turski avan, a nisi ga očistije. Ima u njem sniga.

— 'Est to — odgovori Blažić. — Uprav sam zaboravije. Nego, moga' bi ga i ti očistiti. Mlađi si.

— Bi', da ti ne reče, da to moraš ti načiniti svojom rukom.

— 'Est to — odgovori Blažić, pa klekne kraj ploče, koja mu je tada sizala do polovice prsa, pa poče rukama vaditi snijeg iz avana. — Nego, prijašine, ovo j' sve led... A 'di se ti tolko zabavi?

— A nu! — reče Lukan mjesto odgovora i izmakne se za jedan korak.

— Tvrd ovaj led! Dojtide mi ćuskiju, da ga razbijem — reče Blažić i pruži ruku prema prijatelju.

— Neka j' tvrd, neka! — odgovori Lukan i diže ćuskiju na rame. — Neg znaš, Blažu: valja da j' Svemogući pripustije i ostavije, da ne valja ognjište, koje se ne blagoslovi ljuckom krvi.

— Sanataš ti?! Bog s tobom! — reče Blažić i zagleda se u Lukana.

— Ne sanatam, a u Boga se uzdam. Nije Bog uno, što ti misliš. Nego, da znaš: tu sam sluša', što si divanije sa una dva, što su sad u Petrinovoj štali.

Blažić naglo skoči i kao divlja zvijer baci se prema Lukanu.

Tresak ćuskije, mukli udarac obesviješćenog tijela na tvrdu ploču s turskim avanom i — ni jednog jedinog glasa.

— Sveznajući, oprosti mi, kad znaš, da sam mora'. I blagoslovi moje ognjište — uzdahne Lukan iz dna duše, položi ćuskiju između razmrskane glave i turskog avana, prekrsti se, uzme torbu na rame, sjekiru u ruku i udari niza stranu, pa u Velebit.

Mjesečeve su zrake obasjale crkvu svetoga Roka, pa se je toranj čudesno isticao kao neumorni stražar i zaštitnik naših mirnih, patničkih, nerazorenih i nerazorivih ognjišta.

*SAM O SEBI**

Rođen je god. 1889., 30. kolovoza, u selu Sv. Rok, općina Lovinac, kotar Gračac, županija ličko-krbavska.

Prezime nosi po babi Stani s očeve strane. Njezin je otac Joso, graničarski »veljbaba«, imao sa ženom šest kćeri, a ni jednoga sina, pa ih je pet razudao, a da mu se ne ugasi vatra na ognjištu, k najmlađoj je kćeri Stani priženio Duju Prpića, iz Cerja, koji je po tadašnjim propisima morao uzeti prezime vatre, na koju je došao.

Odrastoše im djeca: Mile, Nikola i Marija. Mariju udadoše čak u Boričevac za nekoga Filipovića. Stariji su ljudi dugo pripovijedali, da takvih svatova, kao što su bili Marijini, Sveti Rok ne pamti. Bilo je oko sedamdeset, a možda i više konjanika, a svi u divnim jačermama sa srebrnim pucetima, tokama i ilikama. Nikola je bio kod pošte nekakav službenik i umre u Senju oko god. 1887. Mile je ostao na ognjištu i otac ga oženi, kad mu je bilo šesnaest godina, s Anicom rođ. Vrkljan, kojoj je tada bilo sedamnaest godina. Bila je neobično lijepa, vrijedna i bistra djevojka, a kose je imala tolike, da su je svi zvali Kikom. Taj je nadimak nosila do smrti i po njemu je pozna sva okolica. Prvih nekoliko godina su »mladenci« živjeli kao i druga djeca, a istom iza šest godina braka zaređaše djeca: svake treće godine, do devetero, i to sedam sinova i dvije kćeri.

14. kolovoza 1889. sjekao je Mile u Velebitu građu za Dalmaciju, pa kako nije imao vode, jeo je snijega iz neke škrape, prehladio se, dobio, sigurno, upalu pluća i umro 24. kolovoza, a 30. kolovoza 1889. rodilo mu se posmrče, kojemu dadoše na krstu očevo ime.

* Ovu je autobiografiju Mile Budak napisao još godine 1933., a imala je izaći u jednoj poznatoj književnoj reviji, ali je ta radi materijalnih neprilika baš tada prestala izlaziti. Objavljena je prvi put u »Omladini« br. 8 god. 1936.

Svi su se nadali, da mali ne će ostati na životu, jer je bio dosta slab, a majka ga zbog strahovite žalosti za mužem nije mogla dojiti. Žene su neprekidno dolazile, pomagale u kući, što je trebalo pomoći, pripovijedale hvalospjeve o pokojniku, kako to već redovno biva, i tješile Anicu. Ona im je odgovarala, kada je od suza mogla progovoriti:

»Sve bi lako bilo, druge moje, da nema ove sinje kukavice u kolivci!«

U ono vrijeme nijesu znale žene u Sv. Roku, da se djeca mogu othraniti na bočicu i nekakovu »dudicu«, pa kada bi se mali rasplakao, a mati ga nije mogla ničim utješiti, jer je bila i sama toliko bolesna i neutješljiva, da je bila posve nemoćna, uzeo bi ga u naramak brat Šime, momčić od 16 godina, te ga iz svojih usta pitao mlijekom i više zalagivao nego zalagao. Kada ni to više ne bi koristilo, odnio bi ga Šime k susjedi Anici Makanovoj, koja je baš u isto vrijeme rodila kćer Matiju. Anica je dojila »kao iz bunara« i vazda oboje djece potpuno zadovoljila i umirila.

Na taj su ga način othranili, a da majčina mlijeka nije, čini se, ni okusio. Ipak je od svoje neobične majke primio i baštinio veoma mnogo. Kad se je pridigla, svekrva Stana, koja je obudovila godinu ranije, predala joj je gospodarstvo i svu brigu za djecu i ognjište. Djeca su bila: Joso, 19 godina, Šime, 16 godina, Pajo, 13 godina, Nikola, 3 godine i istom rođeni Mile. Ostalo četvero djece je već ranije pomrlo.

Mali je ostao na životu. Sjeća se, da mu je prvi korisni rad bio, što je s bratom Nikolom, a pod vodstvom babe Stane, kupio po livadama kamenje, da ne smeta koscima. Kad je poodrastao, čuvao je janjce, a poslije ovce i goveda.

Pučku je školu pohađao u rodnom mjestu i svršio je god. 1902., a iduće godine je bio upisan u opetovnicu, što je zapravo bilo samo ponavljanje četvrtoga razreda. Te je godine »učio« njemački i naučio kod svoga učitelja sada već pokojnog Franje Giričeka ove riječi:

»Lamm — janje, Pfarre — župa, Sonne — sunce, Treppe — stube«.

U porodici su se razvijale prilike ovako: najstariji je brat Joso poslije vojne službe primljen k financijalnoj straži u Bosnu, a poslije toga je pošao istim putem i Pajo, dok se je

Šime oženio. On nije mogao nikud u svijet, jer je bio nepismen. Kad su ga slali u školu, on je bježao kojekuda, a kad su ga već svakuda stizali, našao je utočište u ogromnom badnju, u kome su kupus kiselili. Kad su ga i u tom skrovištu pronašli, did je Dujo presudio, da nije ni pravo ni pošteno dijete mučiti tim kojekakvim besposlicama, pa umjesto unuka pošalje u školu — janje! Starac je sudio, da je cijelom selu i previše pismenosti, ako znadu čitati i pisati — oni »bresposlenjaci«, pod čim je razumijevao popa i učitelja! O tome svome bratu Šimi je Budak pisao pod naslovom »Prvi traci« u Napretkovu kalendaru (Sarajevo) za god. 1932. Zvao ga je — i sada ga zove — imenom »Pićo«, jer u djetinjstvu nije mogao izgovoriti riječ Šime.

Možda je potrebno napomenuti, da su u kući zvali Paju — Pajkanom, Nikolu — Čokom, a najstarijeg Josu — bratom, jer se sa tim licima pod tim oznakama često sretamo u Budakovim ličkim pričama. Njega su zvali, a njegovi ga suseljani i danas zovu Milkanom.

Kad je god. 1901. svršio i opetovnicu, nasta pitanje, što bi sada s njime. Iako je za ličke prilike »grunt« bio dosta velik — nešto preko 25 jutara — majka je mislila, da na njemu ostane samo jedan od braće, jer će i taj dosta teško živjeti, pa je stoga uredila, da Šime pređe na ognjište svoje žene, krasne Marije rođ. Vrban, koje bi se inače bilo ugasilo. Joso i Pajo su već bili na »carskom kruvu«, Nikola nije bio oduševljen učenjem, pa odlučiše, da on ostane na ognjištu, a Milkan će u općinu za pisara, pa može s vremenom postati i bilježnik. Najstariji je brat Joso već bio kod financije nadstražar, zapovjednik razdjela i — zaručen. Zaljubio se u vrlo lijepu, vrijednu i čestitu Tereziju Weiss, u Mrkodolu kod Bos. Kostajnice. Obitelj se doselila iz Tirola baš nekako, kad je Terezija rođena, i govorila, razumije se, njemački. Pisao je majci o svojoj odluci, a ona mu je odgovorila mudro i uvijeno:

— Eto, 'rano moja, ti najbolje znaš, što radiš, a ja ne znam... Švabica, 'rano moja, a naš lički krš i vrlet i tako...

Nijesu se više razumjeli. Majka je bila u svome kršu, a sin je već bio sav u uniformi. Pravi, tipični Gränzer novijega kova.

Uza sve to, Joso je bio neobično privržen kući i svojoj majci. Pisao je veoma često i vazda slao pakete: suhe šljive, kavu, šećer, nekakve suhe kolače, duhan, pa lopate, motike, trnokope itd. Kad je god. 1900. i Pajo otišao u financiju, slijedio je svoga starijeg brata, nadvisivši ga u svakom pogledu.

Sigurno su se braća i majka nešto pismeno dogovorili, dok je jednoga jesenjeg dana, možda tjedan dana pred blagdan Svih Svetih, osvanuo pred kućom sa kolima rođak Ilija Pavičić (zvan Gužvina), iz Boričevca. U kući je nastala zbrka i komešanje, susjedi se počeli kupiti, a Milkan postao stožer interesa. Obukli su ga u gospodsko odijelo, na noge mu nabili cipelice, a na glavu nekakav sivi šeširić. Sve je to poslao brat Joso po Iliji, a kupio je, naravno, od oka, po prilici i bez mjere. Rekoše mu, da će u Kostajnicu, da malko »nauči njemački« kod buduće svoje nevjeste. Ilija ga je odvezao k Josi u Bos. Petrovac, a otuda neki musliman u Bos. Novi, gdje ga je financijski priglednik Stanišić utovario u vlak za Kostajnicu, dok je u džepu nosio bratovo pismo na zemljaka Gjuru Peršića u Bos. Kostajnici.

Budak je s neobičnim veseljem išao »u svit« i u takvome raspoloženju došao i u Mrkodol. Svi su ga primili veoma toplo i ljubazno, ali je među njima ležala užasna provalija — jezik! U kući se govorilo samo njemački, što je i naravno, iako su svi osim stare majke znali hrvatski. Sva su djeca tu rođena I molili su se Bogu samo njemački i šalili se njemački i pjevali njemački i — eto, sve samo njemački. To je Budaka toliko ražalostilo i tištalo, da je počeo osjećati na prsima pritisak, kao da mu je na njih sjela teška mora. Upisali su ga opet u četvrti razred pučke škole tako, da mu je to već bila treća godina u tom istom razredu. Sve je već znao napamet, iako knjige baš i nijesu bile potpuno jednake onima iz Sv. Roka. Čim se je doznalo, da je katolik, pa još k tome Ličanin, cijelo mu je njegovo malo društvo bilo neprijateljski raspoloženo osim jedne lijepe djevojčice i jednoga malog muslimana, načelnikova sina. Međutim, imao je silno zaleđe u svome učitelju Radoslavu Janjčiću, Ličaninu, koji ga je očinski volio i pazio.

Drugovi su ga bockali, rugali mu se i na sve mu moguće načine ogorčavali život sve, dok nije neke zgode u zahodu neke izlupao, a neke jače i opasnije rastjerao ličkom britvi-

com. Sve se to odigravalo prvih kritičnih dana, pa odluči da uteče kući. Da čaša bude puna, javi mu majka od kuće, da mu je umrla tetka Kata, rođena majčina sestra, kljasta sirota od poroda, koja je živjela sa sestrom u njihovoj kući i svu djecu odgajala i učila moliti se Bogu. Milkan je bio osobito prirastao za nju. Taj ga je udarac bacio u grčevit plač, od kojega se nekoliko dana nije mogao oporaviti usprkos najtoplijih nastojanja svih ukućana, a napose Marije, Terezine sestre.

Kada Svemogući počne davati, ne prestaje! Tako se i tu desilo. Tereza je imala malog brata Alojza, nekoliko godina mlađeg od Milkana. Dječaci su se zavolili, no baš je u to strašno, kritično i teško vrijeme Alojz nešto uporno njemački govorio Budaku, od čega je ovaj razumio samo »Likaner, Likaner!« Hrvatski mu nije htio ništa reći, iako je vrlo dobro znao. Bili su na livadi kod krava. Budak je razmišljao, kako bi riješio tu tešku zagonetku, a Alojz ponavljao koješta i svašta, što bi se dalo i oprostiti, ali ono — »Likaner, Likaner« ... To je bila očito neka teška i neoprostiva uvreda. Stislo ga je u grlu i — on u jednom skoku smota svoga dragog maloga gostoprimca i pošteno ga izdeveta.

U kući je nastao lom i rusvaj. Što je zapravo bilo? Budak nije razumio, ali je vidio, da je nevjesta Tereza plakala, Marija nešto uporno dokazivala majci, koja je strahovito lamatala rukama i vikala, a on je razumio samo riječi: »Likaner«.

Ovo ga sve još više učvrsti u odluci, da uteče kući, ali ipak smogne toliko snage, da to javi bratu. Zapravo na ovu ga je odluku nagnalo uvjerenje, da ne bi kući mogao sam pogoditi. Bratu je pisao, da »ne more puvati«, jer da mu je nešto u prsima, da mu je toliko teško, da će sigurno umrijeti, ako ga odmah ne pošalje kući.

Brat mu je odgovorio, da će svakako s vremenom zrak biti bolji, pa da će mu u prsima proći, a da mora naučiti njemački, jer će onda bolje »avanzirati«. Ujedno mu je rekao, da će ga dati u gimnaziju, ako bude dobro učio.

Time je ta kriza prebrođena.

U veljači 1902. brat mu se oženio, pa je i njega uzeo sa sobom u Bos. Petrovac. Tu je išao u školu samo nekoliko dana, a iza toga je opet skupa s bratom putovao u Drvar. Kako

nije bilo pučke škole u mjestu, pohađao ju je u Bastasima, do konca školske godine.

U rujnu te godine je upisan u sarajevsku gimnaziju. Najprije je stanovao na Gorici kod svoga rođaka, koji je tražio, da u školu nosi ličku kapu i lički torbak, što mu je sve poslala majka. Kako je sarajevska gimnazija bila vjerno ogledalo svih naroda iz bivše Austro-ugarske monarhije, to je on sa svojom ličkom kapom i torbakom među tim Nijemcima, Česima, Poljacima, Židovima i ostalima bio kao bijela vrana.

U školu je pošao s velikim veseljem, ali s nekom potmulom bojazni, da sve te mnogobrojne knjige ne može proučiti njegova lička glava. Led je probijen sa prirodopisom. Profesor Protić im je zadao za prvu domaću zadaću, da nauče o majmunima. Budak je to čitao i čitao i opet čitao i vjerovao, da se to uopće ne da naučiti, pa s velikim strahom idućega dana došao u školu. G. prof. Protić je bio veoma šutljiv i povučen gospodin, koji je neprekidno nešto bilježio u svome notesu, pa je ulijevao u đake strah i bojazan. Počne pitati po alfabetu. Odgovarali su tako loše, da je Budak primijetio, da on zna više, a kada ga je prozvao, na svako je pitanje odgovorio tako, da je šutljivi profesor Protić na svršetku pitanja veoma zadovoljno rekao:

»Izvrsno!«

Od toga časa je bilo riješeno pitanje Budakova učenja!

A braća su ga potpomagala plaćajući za njega mjesečno 5 forinti, a na svršetku prvog semestra je dobio od Napretka stipendiju, pa je pitanje uzdržavanja bilo veoma olakšano. Osnova je bila, da svrši 4 razreda, a zatim u općinu, a možda, kao pravi graničar, u kadetsku školu.

Pod konac trećega razreda nađe mu prof. dr. M. Mandić instrukciju, koja se sastojala u tome, da podučava jednoga svog druga iz razreda, a zato će imati kod njegovih roditelja stan i hranu. Instrukcija je bila uspješna, te iza svršetka četvrtoga razreda ode njegov instruent i drug u kadetsku školu, ali — Budak se nije dao iz gimnazije. Ostao je u istoj obitelji i dalje na cijeloj opskrbi, a plaćao je — zgoljnu Napretkovu stipendijicu! Braća su se brinula za druge potrebe, a i on je sam vazda imao po jednu ili dvije instrukcije.

Maturu je položio god. 1910. na istoj gimnaziji.

U jesen god. 1910. upiše se na zagrebačko sveučilište na filozofski fakultet, i to zemljopis i povijest. Ovu je grupu izabrao s razloga, što mu je u gimnaziji g. prof. Dakić tumačio povijest Bosne na takav način, da su u istinitost njegovih nazora temeljito sumnjali i Budak i svi njegovi bliži prijatelji, pa on odluči da studira baš tu grupu, kako bi mogao kompetentno dokazati g. Dakiću, da bi njegova predavanja bila dobra za stanovitu političku skupštinu, ali su za školu najobičnija izvještačena napuhavanja bolesnoga šovena.

Prvi »veći« čin slobodnoga akademskog građanina bio je štrajk mladih geografa protiv g. prof. Gavazzia. Zašto je baš bio potreban taj štrajk, to su znali oni stariji, a u prvom redu predsjednik kluba geografa g. Dragutin Jovan.

Na sveučilište je došao s potporom svoje braće računajući na Napretkovu stipendiju. Međutim, nje nije dobio, jer je u odboru prevladalo mišljenje tadanjega Napretkova predsjednika, da se stipendija daje samo Bosancima Hrvatima, a kako je Budak nepatvoreni Ličanin, nema na nju prava, iako su mnogi njegovi Ličani i rođaci i nerođaci bili dobri Napretkovi članovi. Takvo je bilo mišljenje i ono je pobijedilo!

Pokušao je da se održi i bez stipendije, a da ipak previše ne optereti braću, koji su imali i svoje obitelji i druge brige i poteškoće, no to mu nije uspjelo, pa napusti filozofiju i pređe na pravo.

Ovaj je prelom prikazao u božićnjem broju revije »15 dana« 1932. pod naslovom »Kod cara austrijskog«. Prikaz je apsolutno vjeran i točan.

Neko je vrijeme bio namješten u statističkom uredu, a kada je tamo ponestalo posla, primio ga je za pisara odvjetnik g. dr. Julio Oswald, najidealniji i najčestitiji pretstavnik stare garde bivših odvjetnika, gospode i židova Hrvata.

God. 1912./13. je odslužio vojničku godinu i svršio dobrovoljačku školu kao prvi po rangu. Kad je buknuo rat, opet je — prvi poslan na ratište, a za učitelje u dobrovoljačkoj su školi postavljeni neki, koji su po rangu, doduše, bili negdje među mlađima, ali su za to imali vrlo dobro zaleđe. Kad je na ratištu Fran Galović poginuo, a Budak bio lakše ranjen, intervenirali su neki kod jedne ugledne hrvatske obitelji, da se zauzme kod svojih vrlo visokih vojničkih prijatelja, da

Budak bar neko vrijeme ostane u Zagrebu kod dobrovoljaca kao »učitelj«, no niti je ta porodica smatrala nužnim, da što ozbiljno učini, jer se je bojala, da bi time potkopala zavidni položaj svoje dječice, niti se je već tada dalo Bog zna što učiniti. U domobranskoj je vojarni bio sklopljen neprobojan oklop »rodoljuba«, koji su bjesnili na »neprijatelje« i lijepo čuvali jedan drugoga. Poslije su tu organizaciju prikazivali kao — sabotersku, a uistinu je bila takva, da je jedan njezin član uistinu — poludio, kada je čuo, da ipak — mora i on na ratište!

Budak je tom zgodom napisao nekrolog prijatelju Franu Galoviću, koji je objelodanjen u političkom dnevniku »Hrvatskom Pravu«, i poslije dva tjedna bolovanja, još bolestan, poslan ponovno na ratište tako, da se je na južnom kolodvoru, kod svečanog oproštaja, pozdravnih govora i svirke vojne glazbe, a na najveće zaprepaštenje zagrebačke gospode, javio bolesnim svome zapovjedniku poručniku g. Trebiću (rodom s Rijeke). Nastala je panika i moljakanje samo da ide do pukovnije na ratištu, a onda može bolovati, koliko hoće! Budak je odgovorio, da nije niti mislio, da ostane tu među njima, da ga za par dana opet gurnu s kojom hodnom satnijom na ratište, ali je svakako htio, da se zabilježi, da je bolestan i da će ostati putem, gdje ga budu htjeli primiti. Svima je domorodcima i čuvarima vojarne odlanulo, kad su čuli, da taj đavo ipak ne će praviti većih neprilika. Možda bi ga bili morali još i zatvoriti kao simulanta, a to je ipak — nezgodno kraj tolikih simulanata!

Poručnik Trebić je bio poštena duša, odmah je razumio situaciju, pa kad je vlak krenuo, oduševljeno klicanje domorodaca s južnoga kolodvora izumiralo u daljini, upita ga, što je nakanio.

— Kanim ostati u prvoj zgodnijoj bolnici! — odgovori mu Budak.

Nije mu bilo teško izvesti tu osnovu, jer mu je lijeva noga bila vrlo lijepo natečena. Prema svojoj je osnovi bio izabrao Tuzlu kao prilično povoljnu točku: dosta daleko od zagrebačkih domorodaca i dobrano udaljena od ratišta. Međutim, kad su stigli u Tuzlu, doznadoše, da je tamo zapovjednik mjesta neki nemogući excelenc Lenz. On je bio tako silan

ratnik, da je zatvarao časnike, koji bi se kao ranjenici vraćali s ratišta s toga — što im je zamazana kabanica ili što im fali koji gumb na njoj. Pričali su, da mu je na takav prigovor jedan hrvatski domobranski satnik odgovorio:

— Da ste vi bili, gdje sam bio ja, vi ne biste donijeli na sebi ni kabanice!

Možda to sve niti nije bilo istina, ali je svakako bilo dovoljno, da Budaku izbije iz glave i samu pomisao, da pokuša ostati u kojoj tuzlanskoj bolnici, jer je vjerovao, da bi ga excelenc Lenz, čim bi se namjerio na njega, na nozi izbacio na ratište kao šugavu mačku.

Nije preostalo ništa drugo, već gurati prema Zvorniku, a to je značilo — taman pod Gučevo, pod Crni vrh, gdje je bjesnila najstrašnija borba. Izbora nije bilo!

Još putem doznadoše, da su Srbi napustili položaje i prešli u defenzivu, a po tome postade i Zvornik pogodnije mjesto za bolovanje. Uza sve to prođoše i Zvornik, jer je to ipak kasabica iza Božjih leđa, te dognaše do Valjeva. Tu ostade Budak u »Feldspitalu«, koji je bio smješten u gimnaziji. To je bilo svršetkom studenoga 1914., a već 8. prosinca zauzeše Srbi opet Valjevo i s njime bolnicu s inventarom osim starijih časnika, koji su na vrijeme otpremljeni u pozadinu.

Tu nastaje ne poglavlje, već vrlo zanimljiva i važna cijela knjiga za sebe!

Svijetla je pojava dr. Despotović, liječnik iz Loznice, koji je preuzeo zapovjedništvo bolnice. On je Budaka, domobranskoga kadeta, Marka Lekića, Istranina, kadetskog aspiranta zajedničke vojske, na samu staru godinu u pratnji jednog žandara dao otpremiti u Niš, da ih sačuva od zaraze pjegavoga tifusa, kad već svima nije mogao pomoći. Putem ih je htio izbaciti iz jurećeg vlaka neki zadrti patriot. Svi su ostali suputnici mirno slušali najsočnije psovke i čekali, da vide, što će biti, kad se nenadano javi iz jednog kuta neka gospođa i sasu tuču psovki i pogrda na toga junaka u pozadini. Kao čudom — i ostali se putnici otkraviše, a najžešće direktor Šabačke banke, i skoro da sada oni ne baciše toga rodoljuba iz vlaka. Budak i Lekić su cijelo vrijeme bili samo — mirni gledaoci.

Čim je došao u Niš, bio je odmah prenesen u okružnu bolnicu, jer je pjegavac, pred kojim ga je dr. Despotović iskreno želio spasiti, već nosio pod kožunom.

Od 15. listopada do 19. prosinca 1915. pređe pješke Macedoniju i Albaniju, te ga iskrcaše na otok Asinaru, kraj Sardinije. Prvi je korak bio u — desinfektor, a kroz njega dalje po cijeloj Italiji kao kovčeg, dok ga najzad — 18. kolovoza 1919. (devetnaeste!) ne istovariše u Gružu.

Stroge je ispite polagao na zagrebačkom sveučilištu ovim redom: sudstveni 4. veljače, politički 5. svibnja, a rimski, dozvolom tadanje hrvatske zemaljske vlade, pod konac srpnja, tako da je bio promoviran na čast doktora prava dana 31. srpnja 1920.

Pravo na odvjetovanje je dobio, iza položena odvjetničkog ispita, dana 8. travnja 1923.

Putovao nije nikuda izvan domovine, osim opisana puta kao vojnik, jer za putovanja nije imao ništa osim dobre volje. Ni novaca, a ni vremena! Uostalom, Budak se drži još uvijek dovoljno mladim, pa će možda još dospjeti i na putovanja.

Oženio se još kao pisar dr. Oswalda 25. listopada 1913., a tako rano možda i zbog toga, što mu se tadanji poslodavac uopće rugao, kad je čuo, da je samo — zaljubljen. Kad je čuo, da se je čak i oženio, rekao mu je, da bi ga najradije bacio iz pisarne, kad ga inače ne bi vrlo volio. Vrijedni je, naime, dr. Oswald od svih ženskih stvorenja podnašao samo svoju staru sestru, koja nije nikada govorila, i jednu grlicu, koja mu je jedina smjela sjesti na rame — radi bolje zgode za obavljanje svojih poslova, čak i onda, kad je bio u najtežem mamurluku, kad mu ni perovođa dr. Zakrešćak, a kasnije dr. Bruck, pa dr. Herlinger, ni pisar Budak nijesu smjeli uopće ništa govoriti, pa bio ne znam kako hitan posao.

Sa ženom ima troje djece: Zvonka, sada studenta prava u Pittsburgu, Pa., U. S. A., Nedu, učenicu 1. r. klasične gimnazije, i Grozdu, učenicu 3. r. pučke škole. Sin Branimir im je umro odmah poslije porođaja. Bilo mu je dosta ovoga svijeta, čim ga je malko pomirisao. Velika je šteta ovako mudra djeteta, ali — ne da se pomoći!

Osim odvjetništva bavio se sokolskim radom, te je bio dulje vremena zamjenik starješine Hrvatskoga Sokolskog

Saveza i drugi i posljednji starješina skoro od osnutka, pa do neželjene i preuranjene smrti Hrvatskog Sokola u Vlaškoj ulici, u Zagrebu. Bio je nekoliko godina gradski zastupnik u Zagrebu sve do svršetka god. 1928.

I politikom se je uspješno bavio, te je na tome polju stekao vrlo mnogo nenaplativoga iskustva, ponešto duga, sedam mjeseci zatvora bez istrage i poznati atentat od 7. lipnja 1932.

Pisati je počeo stihove u 4. r. gimnazije. Prvi mu je poticaj bio u tome, što je njegov drug Radulović »bio štampan« u »Bosanskoj Vili«, a taj dobri drug Radulović nije bio ni u čemu osobita pojava, ali je bio — u drugoj organizaciji! Trebalo je pokazati, da i mi konja za trke imamo. Pokušao je i poslao F. Ž. Mileru, e da bi štogod uvrstio u »Pobratim«. Dobio je odgovor u slavnoj »Dopisnici uredništva«, da samo nastavi i da opet štogod pošalje. U idućem je broju izišla njegova prva pjesma (Zagreb, Pobratim, br. 190), a zatim su slijedile druge. Posljednji njegov doprinos u »Pobratimu« je u broju 14. god. 1906. pod naslovom »Treba mi zraka«.

Tada je ubrzo počeo surađivati u »Hrvatskoj Smotri« u Zagrebu, pa u sarajevskom »Beharu«. U njemu je objelodanio pjesnički dialog »Pjesnik i težak«, koji je prikazivan na velikom broju Gajretovih zabava širom Bosne. U »Beharu« je surađivao pod pseudonimom Budački, koji mu je dao tadanji urednik Lj. Dvorniković, da tako izbjegne školskoj cenzuri, jer su srednjoškolci pod svojim imenom smjeli surađivati u neđačkim listovima samo uz prethodnu dozvolu za svaku pojedinu stvar.

U »Mladoj Hrvatskoj« surađuje od njezina osnutka, od 1910./11., a kroz dvije godine ju je i uređivao. U njoj je pisao pod svojim imenom i pod raznim pseudonimima, kada je list trebalo ispuniti, a materijala nije bilo (Milivoj Velebitski, Jerolim Dalmata i moguće još kakav!).

Među »Savremenikove« suradnike dospio je god. 1910. i to pjesmom »Orač«. Tada je primljen i za člana Društva hrvatskih književnika. U prvom polugodištu 1914. napisao je opširan prikaz knjige Bude Budisavljevića »S ličke grude« i usput još koješta o Lici i Ličanima, te je to zapravo prva Budakova stvar o Lici.

Osim toga je surađivao u »Hrvatskom Pravu«, »Hrvatskoj Prosvjeti« (dr. Horvata), gospićkom »Hrvatu« i »Riječkom Novom Listu« (kritike).

Gospićki je »Hrvat« bio mali tjednik Hrvatske stranke prava, koji su u Lici mnogo čitali, a Budak je u njemu objelodanio, koliko se sjeća, samo jednu pjesmu i to pod naslovom »Posmrtno čedo«. Do toga je došlo na ovaj način:

Jednih školskih praznika mu poče majka vrlo uvijeno, iz daleka i oprezno govoriti o tome, kako neki besposlenjaci po selima »pivaju pisme o svemu, što j' bilo i što nije bilo«, a od svih je bio najpoznatiji Akeša Vrkljan. To nije posao za ozbiljna čovjeka. Tako je to majka uvijala i zavijala, dok ga najzad izravno ne upita:

— 'E l', 'rano?! Niko mi reče, da i ti pivaš nikakve pismetine, al ja znam, da se samo šale?! 'E l', nu, da se šale sa majkinim milinjem?

— Ne šale se, majkice — odgovori Budak i nasmiješi se, da pokaže, kako se o tome može razgovarati. — Pišem ti pisme, pišem, al ne ka' Akeša. Morda su njegove lipše i bolje, al ipak — to ti je, majkice, drukčije.

Majka je zanijemila.

— Nije to, majkice, nikakva sramota — tješio je Budak.
— To ti je još lipo!

— A nu! — reče ona tužno i ode, samo da skrene taj strašni, sramotni razgovor.

Budaku je bilo veoma žao, što taj posao njegova rođena majka smatra sramotnim besposličenjem (iako to često i često i ne bi bila neopravdana ocjena!), a znao je, da joj ne bi mogao održati predavanje o književnosti, koje bi ona razumjela i osjetila, pa odluči, da napiše pjesmu, koju će majčina duša i osjetiti i razumjeti. Obradi svoj tragični dolazak na ovu zvijezdu pod spomenutim naslovom i pošalje gospićkom »Hrvatu«. Za nekih desetak dana zovne župnik Budakovu majku u plovaniju, da joj nešto pročita. Starica se je rasplakala slušajući tu pjesmu i kroz suze ponavljala:

— Kako sve složi, mili moj Bože, kanda j' sve sam vidije, a nije se bije man rodije!

Tako je došlo do te pjesme, a majka se od tada zanimala za sinov rad i veselila mu se.

Budak je počeo i u prozi pisati odmah iza prvih pjesničkih »uspjeha«, no ne smatra taj svoj ni jedan, ni drugi rad ni malo važnim slažući se u ocjeni sa svojom pokojnom majkom.

Za vrijeme rata je u zarobljeništvu mnogo pisao, ali je većinom još sve u rukopisu, pri čemu će možda i ostati. Opširno je obradio put kroz Albaniju, no taj se ne može objelodaniti, usprkos poštene, čovječne obradbe, jer ipak nije — solidniji rad od Svetoga Pisma, koje danas također zapinje za — olovku!

Poslije rata je pisao dosta malo zbog tih prilika, a i zbog pretrpanosti drugim brigama i poslovima. Istom u listopadu god. 1929. dobi i proti svojoj najboljoj volji veoma mnogo vremena za literarni rad i sav se baci na njega.

Od tada nastade zbirka ličkih priča »Pod gorom« (Matica Hrvatska, redovito izdanje, 1930.), roman »Raspeće« (»Zabavnik« Matice Hrvatske, 1931.), roman »Na ponorima« (»Zabavnik« Matice Hrvatske, 1932.). To su prvi i drugi dio trilogije iz suvremenog hrvatskog života, dok treći dio još čeka povoljan čas, da bude bačen na papir. Novije je djelo ličke novele »Opanci dida Vidurine« (Matica Hrvatska, 1933.).

»Pod gorom« je nagrađena literarnom nagradom Matice Hrvatske iz natječaja za god. 1930.

Surađuje u »Hrvatskoj reviji«, »Književniku«, »Evoluciji« i »Hrvatskoj smotri«.

Napisane imade romane »San o sreći« i »Direktor Križanić« osim mnogih manjih stvari, kojih nikako ne kani objelodaniti, ako mu Bog da zdravlja, da napiše nove.

Svoj najnoviji roman »Ognjište« zamislio je pisac kao jednu knjigu, ali je iz tehničkih razloga uredništvo »Suvremene knjižnice« Matice Hrvatske bilo prisiljeno da je razdijeli u četiri sveska.

POPRATNICA

Svako narječje ima svojih osobina, koje su drugima nepoznate, pa je nužno malo razjašnjenje.

Lica ovoga romana poznaju, ali redovno ne izgovaraju glasa »h« kao ni dočetno »o« u glagolskim oblicima. Kažu, na priliku: »Ja sam se 'rva', a un je piva'«.

U glavnome je to čista ikavština, uz neke svoje male osobitosti, kojih nemaju niti sva sela u istoj općini! Svaki će se pažljivi čitalac uvesti već poslije nekoliko strana tako, da mu daljnje čitanje ne će zadavati nikakovih jezičnih poteškoća (ako ga sama stvar zagrije!).

Da se taj posao još olakša, navest ćemo neke

NEPOZNATIJE RIJEČI

Aburdati, sprcati, zaćoriti — navaliti.
Ajin — obješenjak, spadalo.
Ajkuna — ljubavnica.
'Aljina — jednostavan crni muški kaput, do polovice bedara, iz domaćeg sukna, bez džepova, puceta za zakapčanje i prevraćene iake. Kad sve ovo imade i još je k tome obrubljen — redovno zelenom — čohom ili gajtanom, tada se zove —
'Aljinac. Od boljeg je, ljepše valjanog sukna, nego li 'aljina.

Babulj — kamen, ne veći od šake.
Badanj — velika kaca za kiseljenje kupusa.
Bajok — stari sitni novac.
Bakra — zemljeni (ne bakreni!) kotlić.
Bandiža — bjegunstvo.
Begenati — odobravati.
Bekina — janjeća kožica, sadrta u cijelu (razrezana samo na glavi i vanjskom rubu stražnjih nogu).
Beriketa, berišaljka — grkljan, grlo.
Berja, berjakati — zvati u pomoć. Isto — olberdokati od njemačkog: »Halt! Wer da?« što su naši graničari izgovarali: »Olberdo?«
Berlavac — bluna.
Bortati — bolovati. Kaže se za blago, kad se vidi, da je bolesno, a ne zna se, što ga boli. Isto: nije mu sve trave ili — rasvedilo se ili — ništo mu se skvrsilo (za čeljade: skvrsilo mu se, pa zaplaka!). Sve se upotrebljava u prenesenom smislu i za čeljad, za koju se kaže i (podrugljivo) — privrnilo mu se crivo na livo (nije mu ništa!).
Bradvilj — sjekira za tesanje građe. Ima oblik bradve s tom razlikom, da je zadnji dio bradve navijen prema unutra, prema držalici, dok je bradvilj ravan i mnogo glomazniji. Nasađen je na dugu držalicu kao i sjekira.
Brašenica — pogača.
Bréma — drvena posuda za vodu, vrst bačvice, koja ima dva otvora samo na gornjem dnu. Manja je od vučije, redovno, četiri do pet puta.
Britva — nož usađen u korice od ovčjeg roga, da se otklapa i zaklapa kao džepni nožić. Nož za brijanje je — ustra.
Brnduša — šafran.

Carza — suknja od domaćeg sukna. Ako je od dućanske robe, zove se — kiklja.
Cu dine — od njemačkog: zu dienen. Podrugljivo: na službu, samo zapovijedaj!
Curenjak — ni dijete ni djevojka. Djevojčica (— Bakfiš!).

Ćakulati — čavrljati, frfljati.
Ćemer — pojas muški od dvostruke kože tako, da se u njemu mogu nositi različiti manji priručni predmeti kao: novčarka, lula, britva i sl.
Ćiverica, čelenka — glava.
Ćulati se — nogometati se.
Ćuskija — željezna poluga, duga od metar do metar i pol. Kaže se: blunast ka' ćuskija, pijan ka' ćuskija.

Čudan — osobit, vrlo dobar. Drugo je — čudnovat!
Čuj — hajde!

Devetati, izdevetati, ispraklječati — izmlatiti, isprebijati.
Deveti u plugu — nešto ili netko, s kim se ne računa.
Devétiti se — čuditi se.
Dižva — drvena posuda za vodu, za mužu blaga i sl. Kablica.
Dragi — tako nevjesta zove najstarijega djevera. Slijedećega po starosti zove bratom, a daljnima, gdje ih ima, redovno izmišlja imena od milja. Najstariju zaovu zove — dragom.
Dubiti — stajati na uzgoru. Kaže se za dijete, kad se osovi na noge. Poslije bolesti kažu: »'Edva dubim« — jedva se držim na nogama.
Dvize, dvizac, dvizica — lanjsko janje.

Gaće — znak muškosti! Momčić ih dobiva u šestoj, sedmoj godini, a žensko — nikada! Kaže se — »Žena mu nosi gaće« ili »u toj kući žena nosi gaće« — žena gospodari.
Gorariti — ići u planinu po drva. Gorar ide u goru ili u planinu.
Gradina — ruševina uopće. S toga se može desiti, da se unutar rečenice piše sad malim, sad velikim početnim slovom, jer je i ime stanovite glavice, na kojoj je stara turska gradina.
Graničar — stanovnik granice, no s vremenom je to dobilo oznaku seljaka, koji su spadali pod bivšu vojnu krajinu. »Mi graničari« znači — mi seljaci. Isto, potpuno isto značenje imade i »Mi težaci«.
Gudle — odojak, odojče, malo prase (španferkl!).
Gvožđa — stupica iz željeza.

Igrati Karamartina ka' Dujminova goveda — dobit će batina. (Koga pobliže zanima, može pročitati novelu »Pod gorom«, izdala M. H.).
Imati se nekoga ili nečesa — riješiti se, osloboditi se, ostaviti se.

Iskidati, kidati ispod blaga — očistiti đubar.
Ispuđoriti, ispiriti — istjerati.
Isti — jesti. Spreže se ovako: idem, ideš, ide, idemo, idete, idu. Zapovjedni način: i! Ovaj je »i!« svagdje veoma dug. Glagol ići se spreže ovako: iđem, iđeš, iđe, iđemo, iđete, iđu. Ovaj je »i« kratak. Zapovjedni način: 'ajde! Isto znači i — čuj!
Istriskati, triskati, triska — iščuškati, ćuška. Posve je drugo — utriskati se i nema veze, osim — ako bi se utrískao, koga bi netko dobro istriska'.
Izdekati — izdevetati, izmlatiti. Ovo su donijeli vojnici: pokriti nekoga »dekom«, pa ga onda mlatiti, da ne zna, tko ga je.
Izdirati — tornjati se, nositi se van.
Izmakniti nekom nešto — izmamiti.
Izuminjavati — preslušavati, potanko ispitivati.

Javutan — pobočnik (ađutant)

Kapula — crveni luk. 'Esi riza' kapulu? — Je si li plakao?
Keten — lan.
Kidati, okidati — vidi iskidati.
Klačina, klak — vapnenica, vapno (iz tal.).
Kočak — pregrada u štali ili u kući za telad, janjce ili krmčiće. Znači i svinjac uopće.
Kočet — svinjska dlaka, napose sa hrpta.
Komoštre — lanac, o koji se nad vatrom vješa kotao ili bakra.
Kopice — muške čarape. (Ženske su čarape — 'lače!).
'Ko se Bogu moli! — usklik čuđenja, u kojemu se ispušta prvi dio misli: »'E l' to vidije, 'e l' to čuje, 'ko se«... itd.
Kotàrina — ograda kraj kuće, gdje se diju stogovi sijena, slame i lišnjaka.
Krcije — crijeva, utroba.
Kùci (samo u množini) — kamenje, kojim se može bacati za blagom ili čeljadetom. Kaže se: »Zapovrnije ga kucim«. Znači više nego babulj.
Kuća — kuća uopće, no to znači već i sama seljačka kuhinja. Soba je neznatan dio cijele kuće, jer je u kuhinji ognjište, oko kojega se živi. Kad se kaže, da je nešto »u kući«, to onda znači u prvom redu — u kuhinji; kad nekoga zovu u kuću, zovu ga — u kuhinju.
Kuljati — navirati, dolaziti, navaljivati u velikoj količini.
Kunatati, sanatati, sumirati, inžinjavati — umovati, razmišljati, računati s raznim mogućnostima.
Kúrelj — drenov klin, kojim se pričvršćuje konjska ili volovska pretprega za plug. Kurelj se zatakne u gredelj, a oko njega se ovije lanac ili se metne gužva. Kaže se: »Ne zna udiljati ni kurelj u plugu« (baš: u plugu!) — znači, da ne zna pod Bogom ništa!

Láza — otvor, rupa u ogradi, kroz koju se blago provlači u štetu.

Lipić — lipa, al se tako ne kaže za svaku lipu, već samo — koju tako prozovu, pa joj to ime ostane i kad je već drevna starica.
Líšnjak — jasenove, hrastove itd. grane, odsječene sa još zelenim lišćem, koje se osuši do stanovite mjere, a zatim sadije u stog i ostavi ovcama za zimnicu. Drugo je — lîšnjak (lješnjak).
Lîšo — jeftino, golo. Iz tučnjave je izišao lišo — nijesu ga izmlatili.
Lomiti pandžu — boriti se s nekim bilo u pravom, bilo u prenesenom smislu. Postoji i sama borba lomljenja pandže: protivnici isprepletu prste desnica i — koji protivniku izvrne ruku, taj je jači.
Lopar — okrugla daska, u promjeru od kojih 40 cm, s isto tolikim drškom. Na lopar se meće ukuhan kruh, dok ukvasa. Kad padaju velike pahuljice snijega, kaže se, da padaju: lopate, lapaćuni, lopari!
Lužara — lijenčina, žena, kojoj se na carzi pozna, da je ćužala u lugu kraj vatre. Žena u svojoj kući rijetko sjedi na stocu, a za mlade je to — skoro nedopustivo! Podmetnu nogu i na njoj ćuže.

Ljucki — tuđi, tuđe, što već po tome zaslužuje najveću pažnju!

Majkova — ista mati.
Matrak — dobar komad otanjeg drveta. Klipa. Izmatrakati koga — izmlatiti ga.
Mlâda — žena poslije udaje, pa — dok izdrži, da bude — mláda!
Mliko — samo kiselo mlijeko. Slatko je mlijeko — varenika.
Moba — besplatni, dobrovoljni, prijateljski rad (da ne bi tko pomislio, da je to — kuluk!). Obično se uvečer, pri mjesečini skupe momci i djevojke i rade. Dobiju samo štogod pojesti oko ponoći.
Mrkobraduša — zove se njiva, na kojoj je groblje u Sv. Roku.
Munjen — benast, blunast, šenut, lud.
Múnta — dražba.
Mušketati — ustrijeliti.

Nadžak — mala, dugoljasta sjekirica, kojoj su ušice kao čekić. Služi i kao štap.
Natikači — vrst obuće. Opleteni su od vune, crni, redovno lijepo izvezeni, na zakapčanje s unutarnje strane. Obuvaju se na kopice — čarape — i sižu do polovice lista. Ako sižu preko cijeloga lista, do pod koljeno, onda su to nazupci. I oni su vezeni u onom dijelu, koji se vidi ispod natikača, kad se obuju. Nazupci se ne mogu nositi bez natikača, a natikači mogu bez nazubaka. — Sinjavci su ista vrst obuće, no sižu samo do početka lista, i uvijek su iz miješane bijele i crne vune — sinjave su boje, pa im otuda i ime. Nijesu vezeni, a nose se na kopicama, samo kod kuće, u radu. I natikači i nazupci su na vrhu vrlo lijepo nazubljeni vezivom, dok su sinjavci samo obrubljeni strukom. Svi troji se zakapčaju sponjama.
Ne-u-man — obični Neumann!

Nazupci v. natikači.
Nedilja — i nedjelja i tjedan. Nediljica dana.
Nije na svoj šesti — nije pri sebi.
Nije stvari — nije Bog zna što; nije vrijedno spomena.

Očenaši — krunica, same mrđelice, pomagalo za moljenje krunice. Krunica se moli na očenaše.
Odar — krevet, a isto i mrtvački odar.
Odumiliti — popustiti (kaže se za bolove).
Ominjati se — oklijevati, kao mačka oko vruće kaše. Bi — ne bi.
Oplećak — ženski prslučić (lajbec!).
Orbati — teško i marljivo raditi.
Osušiti jaram, opanke, bukaru — pokrasti mu volove, ubiti ga, uništiti mu čeljad na ognjištu, da se više nema tko služiti bukarom.
Ožeg — mala, vrlo dugoljasta željezna lopatica, sa dugim gvozdenim drškom, za izgrtanje i jarkanje vatre.

Pasjak — bukvić.
Palivrag — paragraf.
Paštriti se — žuriti se.
Pedalj mista — blizu.
Pečenice — »karmenadl«. Zatim: mali odrezak mesa, koji se metne na žeravicu i tako se ispeče, i najzad — božićnja pečenica: prase na ražnju.
Peleši — pletenice, s prizvukom psovke ili poruge. Kike — bez toga prizvuka.
Planinka — žena, koja vodi kućanstvo.
Platica — brvno preko potoka.
Pod, podić — tavan.
Pògān — izmetine.
Polétati — crkavati. Ovce mi poliću.
Polza (samo u molitvi) — korist.
Povismo — ostupana i izgrebenana konoplja ili lan, spremna za predivo.
Prakljećati, praklječa — kad se rublje pere, udara se po njemu prakljačom, jer su ruke preslabe za čvrsto domaće platno. U prenesenom značenju — mlatiti, isprebijati nekoga.
Pranje — rublje uopće, a onda — rublje u pranju.
Pregljača — suknena pregača, a inače je — zaslan.
Priklade — željezna poluga iza ognjišta, preko koje se meću, nakladaju drva na vatru, da ne panu na ognjište, već da su malko uzdignuta. Priklade redovno imadu na krajevima uzdignute ručke, na koje se nasloni ražanj, kad se kod ognjišta peče janje ili prase. U mnogim kućama je mjesto priklada — ukopano kamenje.
Prikričati — ponovno nešto reći i utvrditi, da se nešto učini ili ne učini.
Prosta (žena) — koja nije bremenita.

Prošarica — kad snijeg okopni toliko, da ga nestane samo s izbočenijih mjesta: s kamenja, grmeča, većeg busenja i sl., pa je radi toga lice zemljino šareno, prošarano.

Rajnčk — forint.
'Ranko — najstariji sin, koji će roditelje dohraniti. Inače — naziv od milja, pa i — poštapalica: 'rano, 'rankane.
Rastrgljaj — dužina od vrha do vrha prsta, kad se ruke širom rastegnu. Veoma obična domaća mjera za dužinu.
Rasvediti se, bortati — oboliti.
'Rdati, iz'rdati — psovati na pasija preskakala.
Rep na kosti — dignu goveda, kad se uštrkljaju, pa onda u prenesenom smislu — pobjeći, uteći.
Remik — dugačak, uzak remen, na kom se nosi privezana britva.
Rijati — rovati. Prase rije.
Róde — tako nevjeste zovu svekra i — nikako drukčije! Naglašuje se kao rode, prvi padež množine od imenice roda.
Rozge — željezne vile (bez gornjega paroška), s tri ili više parožaka, malko savitih prema gore, da se đubar lakše podhvaća. — U nekim krajevima zovu ličko pjevanje »rozganje«, no Ličani ga sami zovu orcanjem.
Roškati se — igrati se rogovima. Kaže se za rogato blago, kad se time zabavlja. Veoma zanimljiva pojava! U prenesenom značenju: nadmudrivati se, keckati se, zubati se. Može, al ne mora biti prizvuk — pritajene svađe.
Rubati, porubati, rubačina — ovrha, voditi, obaviti ovrhu.
Ručena doba — oko deset sati prije podne. Tada se ljeti blago ugoni s paše u hlad, a izgoni se ponovno oko četiri sata poslije podne, kad su — popasna doba.

Salaukovina — smet, nevrijeme.
Sanatati — bluniti, ludovati.
Sičan — arsenik.
Sigurati — pripremiti jelo. Sigurati užinu, sigurati cicvaru.
Sinjavci — v. natikači.
Skvrsilo mu se — borta, nije mu sve trave, nešto ga boli.
Sliši ti — pristaje ti, sličan ti je. Sliši ka' jaje jajetu, ali i podrugljivo: Sliši ti ka' piletu cica!
Sperati, speravati — činiti. Spera svake vragolije!
Sponje, parovi — kopče. Okrugli, šuplji dio se zove već samo — sponja (kajkavski babica), a kvačica se zove kljukac (dedek).
Sprcati — navaliti, aburdati.
Sprež — žila od kukurijeka, koja se uvlači govečetu u mrenu, maramicu, kad borta.
Sprtva — košarica od vrbova šiblja.

Srčenica — poluga, koja spaja prednji sa stražnjim dijelom kola.
S'rdati se, skr'ati se — izubijati se od pada. Drugo je — 'rdati (psovati).
Stabel, štanj — čvrst, stalan. Nastabelo — sigurno.
Stolica — okrugla drvena ploča, na četiri niske noge. S nje se jede u kući kraj ognjišta, a poslije se jela metne ukraj.
Stùpa — oruđe za stupanje, prebijanje konoplje i lana. Stupa za valjanje sukna je zgrada na vodi kao vodenica.
Strùka — okrugli gajtan. Žene je same pletu od konca.
Suvez — vidi novelu pod tim naslovom u zbirci »Opanci dida Vidurine«, izd. M. H. g. 1933.

Šiljbot, šiljbotati (Schildwache) — straža, stražariti.
Šentajte Bog (ili: nebog) — Bog s tobom. Bog te okrenuo u šumu!
Škip — koritašce, u kom se kupa dijete. U škipu se i kruh mijesi, »kuva« (no mislim, da ne u onom istom, u kome se i djeca kupaju!).
Škrinja — svaki sanduk, pa i mrtvački.
Šeperiti — utvrditi. Kad se prut utrta, ostane na kraju do pedlja dugačak netaknut, neutrtan, najdeblji dio pruta. Taj se dio zove šeper. Kad se od trte savije gužva ili kad se s trtom što sveže, utvrdi se šeperom — dobro se zašeperi! — da se ne odveže. Preneseno — ciljati na nešto.

Trîna — pljeva.
Trîska, trisniti — ćuška, ćušnuti, pljusnuti. Drugo je — tríska, trijeska.
Trokeljati, teljuzgati — brbljati što bilo.
Tući, utući vola ili ovna — uškopiti.
Tući raž — kad se raž požanje, ne vrše je, tko treba slame za pokrivanje zgrada, već je tuče o ljesu tako, da slama ostane cijela, neslomljena.

Ugušiti ka' Rukavine magare — stara je poredba, no ne sjećam se, da sam čuo, kako je to stradalo rukavinsko magare, ali je svakako bilo — od prevelike dragosti i ljubavi.
Ujam — mjera žita, koja pripada mlinaru uime naplate za ono, što će mljeti. Uzeje j' vrag ujam od njega — imao je već s njim posla!
Ukiseljeni štapi — dok je postojalo batinanje kao zakonska kazna, štapove su prije upotrebe potapali, da budu vitkiji i teži. Kiselili su ih. Kazna je pučki zvana »trčati šibe«, jer je osuđeni morao trčati između dvoreda vojnika, koji su ga udarali.
Ularom dati uz prsluk, uz oplećak — istjerati, potjerati. Kad netko dovede konje na pašu, skine s njih ular, razulari ih i obično udari ularom, da ih potjera od sebe na pašnjak.
Uličniji — drukčiji. Malo uličniji od njega — malo bolji.
Umećati se, umećanje — bacati kamena s ramena.
Umérati — umekšati.

Uplákati se — uvaliti se u štetu: u žito, u livadu, u tuđe dobro uopće.
Upráskati — ubosti, probosti vilama, nožem ili rozgama. Goveče može upraskati čeljade ili blašče.
Ustra — nož za brijanje. Britva je druga stvar: njom se reže, kolje, dilja itd., a prije se samo — ovčija koža, da se skroji oputa, ili volovska koža, da se skroje iz nje opanci oputari. Ljudi se briju ustrom.
Užimati se, ustručavati se.

Veleke večere — kasna večer.
Vindar — ipak, usprkos.
Vo petak — vol od pet godina.
Vragati — slati, predavati vragu.
Vragovi s perjanicom — oružnici. Do sloma su nosili perjanice.

Zadušiti ka' 'čelu. — Pčela umire, pa se s toga kaže — zadušiti, a ne zagušiti pčelu. Nijesu poznavali košnica s pomičnim saćem, pa kada bi na jesen htjeli vaditi meda i saća, zapalili bi različnih krpetina i nad tim smradom držali košnicu, dok sve pčele ne bi pomrle.
Zdijanjak sira — cio sir, kako iziđe iz tvorila.
Zula — stražnjica.
Zvati u gostioni to i to — naručiti.

Ostali su izrazi općenito poznati.

Jezik je glazba. Treba se uživjeti i — pjevati bez prenemaganja i nenaravnog lomljenja jezika. Nije strašno, kad nađeš ovo: — Ak' o' 'š, ako ne 'š (ak-o h-o-će-š, ako neće-š!), ako ga prirodno izgovoriš: akoš, ako-neš. Prvi put zvuči neobično, a poslije je posve prirodno — skraćivanje.